

**Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

На правах рукопису

Лозинська Ірина Григорівна

УДК 94:356 “1914/1919”

**Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині
в період Першої світової війни**

20.02.22 – військова історія

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

**Науковий керівник
Сухий Олексій Миколайович
доктор історичних наук, професор**

Дрогобич – 2009

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія і джерела.....	9
Розділ 2. Галичина в період Тимчасового російського воєнного генерал-губернаторства.....	30
2.1. Окупаційний російський режим у Галичині	30
2.2. Діяльність Тимчасового російського воєнного генерал-губернаторства (серпень 1914 р. – травень 1915 р.)	68
Розділ 3. Російська окупаційна влада у Галичині в 1916–1917 рр.	124
Висновки	161
Список використаних джерел	166

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасній історіографії переважають оцінки Першої світової війни, як події, яка визначила перехід людства від однієї історичної епохи до іншої і з її початком ознаменувався новий період новітньої історії. Перша світова війна належить до тих подій в історії, глобальний вплив якої відчувається донині. Перша світова війна й нині є предметом жвавих наукових дискусій, оскільки вона відіграла вагомую роль у формуванні нової політичної карти світу, яка була пов'язана з появою на цій карті нових держав, змінами у створенні сучасних моделей економіки, сприяла новому філософському осмисленню базових цінностей і пріоритетів, зміні суспільних та морально-етичних ідеалів.

Здобуття Україною незалежності та державотворчі процеси, які цьому передували значним чином відобразилися на процесі вивчення історії Першої світової війни. В нових суспільно-політичних умовах, які склалися на рубежі ХХ-ХХІ ст., вітчизняна наукова думка, що відмовилася від застарілих догм, веде активний пошук щодо усієї палітри суспільно-політичних, національно-визвольних, культурно-релігійних і інших проблем, пов'язаних з періодом Першої світової війни.

Новітні дослідження в українській історіографії водночас показують, що Перша світова війна вплинула на прискорення процесу формування української модерної нації, коли український етнос розділений кордоном між Російською та Австро-Угорською монархіями піднявся на новий рівень національної консолідації, власного державотворення, а “українське питання” стало однією з проблем європейського устрою і нової конструкції повоєнної Європи.

Одним з регіонів, де виявилось зіткнення інтересів Російської імперії та держав Центрального блоку стала Галичина, на території якої в період російської окупації були утворені тимчасові російські воєнні генерал-губернаторства, що стали формою цивільної влади на землях, “зайнятих по праву війни”.

Актуальність дослідження військової проблематики визначається масштабністю подій світового конфлікту, впливу його на подальший розвиток світу і, передовсім, європейських народів. Одним із напрямів вивчення цієї проблеми є дослідження історії російських воєнних генерал-губернаторств у Галичині в період Першої світової війни. Комплексне дослідження теми дозволить краще з'ясувати зміст російської окупаційної влади у Галичині, відношення керівників Австро-Угорщини і Росії до українського населення Галичини та використання української карти у цьому імперському конфлікті. Водночас дослідження передбачає висвітлення відношення українців галицького краю до російської військової адміністрації, російської державної, соціально-економічної і національно-релігійної політики.

Вивчення питань змісту діяльності російських воєнних генерал-губернаторств у краї визначається ще й необхідністю належного наукового опрацювання історії російських військових генерал-губернаторств у Галичині в контексті того, що у сучасній українській та зарубіжній історіографії відмінними є підходи до оцінок цього питання. Упродовж тривалого часу питання російської присутності у Галичині з ідеологічних міркувань фальсифікувалося, а дійсний стан проблеми замовчувався. Цей аргумент є також важливим для об'єктивного та всебічного вивчення теми.

Важливим у вивченні теми є й український чинник. Україна, яка на початку ХХ ст. була поділена між двома могутніми імперіями Росією і Австро-Угорщиною змушена була проливати кров за інтереси імперій. Водночас, Росія і Австро-Угорщина, керуючись насамперед загальноімперськими інтересами, не переймалися запитами українців, проблемами їхнього національного, культурного та економічного розвитку.

Суспільно-політична значимість дослідження визначається характером українсько-російських взаємин і, особливо, на сучасному етапі, коли Україна задекларувала принципи рівноправності та стратегічного партнерства з іншими державами і, зокрема, з Росією, нинішній рівень базисних міждержавних відносин повинен враховувати як історичний досвід цих взаємин, так і його

використання для гармонізації українсько-російських відносин. Задекларовані підходи обумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Особливо гостро стояло питання впливу Росії на Галичину, яка була у складі Австро-Угорщини. Відомо, що у 60–80-х рр. XIX ст. Галичина стала предметом постійного інтересу російського громадянства. Це було викликано передовсім діяльністю у краї русофільської (москвофільської) течії, яка еволюціонувала в бік злиття з офіційною Росією.

Важливим чинником, який визначив посилення уваги російських урядових і громадських кіл до становища українського населення Галичини, були польське національно-визвольне повстання 1863р. та децентралізаторські перетворення в Габсбурзькій монархії, які призвели до загострення українсько-польських відносин. Російські урядові кола та громадськість розглядали “Галицьку Русь” як історичну частину “всеруського” простору, покликану протистояти польському впливу та нібито підтримуваному поляками українському рухові. Слід зазначити, що слов’янські організації в Росії на початку XXст. пробудили інтерес російського суспільства, в тому числі російської Державної Думи і вищих урядових структур до галицьких справ і зробили галицьке питання частиною російської політики; російські офіційні чинники впливали на політику “Русской народной партии” в Галичині та здійснювали фінансову підтримку партії та близьких до неї організацій.

На початку XX ст. загострилися протиріччя між Російською імперією і Австро-Угорщиною й головним питання протистояння стала боротьба за Галичину.

В ході Першої світової війни російські війська в результаті бойових операцій 1914–1915рр. і 1916р. зайняли галицькі землі, на яких були утворені тимчасові російські воєнні генерал-губернаторства, як своєрідна форма цивільної влади на зайнятих в результаті війни землях.

Зв’язок роботи з науковими програмами планами, темати. Дисертація виконана на кафедрі всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в рамках науково-дослідницької

теми “Україна в системі міждержавних відносин в ХХ – на початку ХХІ ст.: історіографія проблеми”, затвердженої Міністерством освіти і науки України, державний реєстраційний номер 0109U007656.

Мета даної дисертаційної праці полягає в тому, щоб об’єктивно дослідити та всебічно висвітлити:

- діяльність російських воєнних генерал-губернаторів на території Галичини в роки Першої світової війни;
- стан вивчення історії російської окупаційної влади на території Галичини в період Першої світової війни;
- увести до напрацьованого аналізу нові комплекси джерел, які мало вивчалися, або й цілком не використовувалися попередніми дослідниками;
- показати стан галицької суспільності на початку Першої світової війни, відношення до українців австрійської адміністрації та австрійських військових і, відповідно, ставлення до українців Галичини російського політикуму та офіційних чинників;
- висвітлити питання утворення та діяльності Галицького Тимчасового генерал-губернаторства у 1914–1915 рр., з’ясувавши теоретико-правові засади формування цієї структури, плани російських вищих військових кіл і самого імператора щодо діяльності генерал-губернаторства, дискусії у російських політичних колах щодо визначення завдань і функцій новоутвореної структури;
- розкрити зміст діяльності Тимчасового воєнного генерал-губернаторства у Галичині в організаційному, державно-правовому, економічному, соціальному та національно-релігійному і освітньому напрямках;
- показати діяльність Тимчасового воєнного генерал-губернаторства у 1916–1917 рр., в час повторного зайняття Галичини російською армією та висвітлити зміст і специфіку його роботи;
- з’ясувати місце галицької проблематики в історії Першої світової війни.

Об'єктом дослідження є діяльність російських Тимчасових генерал-губернаторств на території Галичини у час Першої світової війни.

Предметом дослідження виступає зміст діяльності окупаційних інституцій, їх організаційно-правова, суспільно-економічна, соціальна робота; ставлення до українського питання і українців Галичини.

Методи дослідження. Під час роботи над дисертацією автор застосовувала конкретно-історичний підхід щодо аналізу фактичного матеріалу, керувалася принципами історизму та об'єктивності. У процесі дослідження використано порівняльно-історичний, структурно-системний методи аналізу, методи узагальнення і синтезу однотипних фактичних даних та проблемно-хронологічний спосіб викладу матеріалу.

Хронологічні межі дисертаційної роботи охоплюють період 1914–1917 рр. Нижню межу становить серпень 1914 р., коли в умовах Першої світової війни російські війська захопили східно-галицькі землі, що стало початком власне окупаційної політики. Верхня межа дослідження – липень 1917 р., саме тоді внаслідок відступу російські війська залишили територію Східної Галичини.

Географічні рамки дослідження охоплюють межі сучасних Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей, території яких на різних етапах досліджуваного періоду входили до складу “Тимчасового воєнного генерал-губернаторства Галичини”.

Наукова новизна одержаних результатів. Автором уперше в українській історіографії здійснено спробу спеціального комплексного дослідження політики російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині в контексті політичних та соціально-економічних трансформацій періоду Першої світової війни. Поглиблено вивчено основні заходи російської влади в регіоні в галузі національних, суспільно-політичних, культурних та соціально-економічних відносин.

Практичне значення одержаних результатів. Зібраний матеріал і висновки можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з

історії Першої світової війни, підручників і навчально-методичних посібників із всесвітньої історії та історії України, при підготовці лекційних занять і спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження здійснена в ході щорічних виступів на наукових конференціях викладачів та аспірантів історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2008, 2009, 2010 рр.), на Міжнародній науковій конференції “Українсько–польсько–білоруське сусідство: ХХ ст.” у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, 19–20 вересня 2008 р., ряді загальноукраїнських конференцій.

Результати дослідження висвітлено у п’яти статтях, які опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Дисертація побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Структура роботи дозволяє реалізувати мету та поставлені завдання дослідження.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

Проблеми історії Першої світової війни та впливу цієї події на подальший розвиток Європи і світу знаходять своє відображення у все більшій кількості національних та зарубіжних досліджень. Такий інтерес до драматичних подій початку ХХ ст. обумовлений тим, що вони визначили головні тенденції історичного розвитку європейської цивілізації, які проявилися у радикальному перерозподілі світу, у падінні імперій і появі нових держав, у створенні нових геополітичних центрів, викликаних перебігом воєнної ситуації в Європі та її наслідками. Водночас завершення Першої світової війни призвело до кардинального, відмінного світосприйняття, яке утверджувалося з одного боку через поширення тоталітарних тенденцій, а з іншого – через пошук нових гуманістичних ідеалів та виникнення нової філософії екзистенціалізму.

Сучасні дослідження в українській історіографії водночас показують, що Перша світова війна вплинула на прискорення процесу формування української модерної нації, коли український етнос розділений кордоном між Російською та Австро-Угорською монархіями піднявся на новий рівень національної консолідації, власного державотворення, а “українське питання” стало однією з проблем європейського устрою і нової конструкції повоєнної Європи.

Національну історіографію Першої світової війни умовно можна поділити на три етапи: перший – 1920 – до сер.1940–х рр. років; другий – від середини 1940–х рр. до кінця 1980–х рр.; третій – з кінця 1980–х рр. – до наших днів.

Перший етап (1920–ті рр.) охоплює час від кінця війни й появи перших історичних праць, присвячених цій події. В межах цього етапу, на наш погляд, можна виділити два періоди: перший – початок 1920–их років, коли існувала можливість відносно вільного використання та інтерпретації фактичного матеріалу, і другий період – з кінця 1920–х років і протягом 1930–х – першої

половини 1940–х рр., коли було створено ідеологічну радянську марксистську концепцію історичного минулого.

Вже на початку 1920–х років у Харкові та Києві виходять невеликі за обсягом роботи І.Кулика, М.Майорова, М.Скрипника, в яких автори основну увагу приділяють лютневим та березнево-жовтневим подіям 1917 р.

Водночас із виходом цих робіт з'являються дослідження окремих аспектів історії Першої світової війни О.Андерсона, М.Сапожникова, С.Єфремова та ін.

Характерним для першого етапу була поява робіт партійних працівників, які брали участь у Першій світовій війні та встановленні радянської влади у повоєнний час. Роботи Л. Троцького, А.Черніна, А.Іоффе та ін. носять характер спогадів, а стиль викладу є декларативним і однобічним [310; 177; 175]¹. Для цього періоду поступово характерним стає те, що провідним аспектом вітчизняної марксистсько-ленінської історіографії у дослідженні подій війни був революційний рух та боротьба трудящих за встановлення диктатури пролетаріату на Україні.

Другий період першого етапу (1930–ті – середина 1940–х рр.) започаткував лист Й.Сталіна “О некоторых вопросах истории большевизма” до редакції журналу “Пролетарская революция” та виступ секретаря Оргбюро ЦК ВКП(б) Л.Кагановича на зборах, присвячених 10–річчю Інституту червоної професури у 1931р. Саме ці події змінили характер вивчення історії, в країні розпочалася кампанія “переосмислення” історичного минулого. Фактично з початку 1930–х років історія стала виключно заідеологізованою. Це досягалось шляхом перекручень, фальсифікації та замовчування фактів. Наукові праці контролювалися партійним, а точніше сталінським керівництвом. Історики зазнали великого тиску і репресій. Навіть після смерті Й.Сталіна погляди істориків на події Першої світової війни майже не змінилися, а інтерес до історії України впав.

¹ Троцкий Л. Моя жизнь. Опыт автобиографии / Троцкий Л. / [Репринтне видання]. – М., 1999. – 68 с.; Чернин А. В дни мировой войны: мемуари / А.Чернин. – Москва; Петроград, 1923. – 346 с.; Иоффе А.А. Брест – Литовск. Воспоминания / А.А.Иоффе. – М., 1927. – 312 с.

Деяке поживавлення дослідницької роботи у цьому періоді спостерігалось у вивченні військових аспектів проблеми напередодні конфлікту з німецьким фашизмом. Це засвідчив вихід у світ збірника документів під редакцією С.М.Белоусова та невеликої за обсягом брошури В.Руднева.

Другий етап (друга половина 1940–х – кінець 1980–х рр.) розпочинається у перші повоєнні роки. У цей період в роботах домінує тема боротьби за встановлення радянської влади на Україні під керівництвом більшовицьких організацій. Це передусім відноситься до робіт Ю.А.Білана, А.В.Лихолата та ін. [190; 265]². Після XX з'їзду КПРС, який поклав початок ліквідації наслідків культу особи Й.Сталіна, створюється нова політична атмосфера як у країні в цілому, так і в історичній науці зокрема. Незважаючи на половинчасті оцінки, розпочатий процес звільнення історичної науки від негативного впливу культу особи і його наслідків відкрив певні можливості для розвитку суспільства, позитивно відбився на розробці окремих проблем Першої світової війни. Політичні зміни у другій половині 60–х – на початку 70–х років породили процес реанімації сталінських концептуальних підходів до висвітлення історії радянського суспільства, в тому числі і Першої світової війни, тому історики не змогли до кінця подолати догматичні установки, стереотипи і шаблони, що глибоко увійшли у свідомість.

На цьому етапі значно збільшилася кількість робіт українських радянських істориків, які торкалися подій початку XX ст. в Україні. Аналізуючи різноманітні проблеми історії України цього часу, українські вчені висвітлювали різні аспекти Першої світової війни. Основна маса робіт, що з'явилися в другій половині 1950–1960–х рр., була присвячена висвітленню боротьби трудящих України проти іноземних окупантів в останні роки війни.

Серед першочергових завдань, які ставилися в наукових дослідженнях, був комплексний аналіз німецької політики щодо так званого “східного

² Білан Ю.А. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. / Білан Ю.А. – К., 1960. – 320 с. Лихолат А.В. Розгром буржуазно-националистической Директории на Украине / А.В.Лихолат. – М. : Госполитиздат, 1949. – 216 с.

питання”. Найбільш об’єктивно оцінюється роль України в загарбницьких планах Німеччини у праці відомого дослідника-германіста І.М.Кулинича [248]³.

Особливе місце в колі тих проблем, які порушувала українська радянська історіографія належить революціонізації царської армії та залучення її більшовиками на свій бік для захоплення влади. Революційний процес у війську розглядався істориками з точки зору лише однієї партії, а все, що залишалося за його межами, вважалося контрреволюційним і належало до сил суспільної реакції та регресу. Ця риса була притаманна українській радянській історіографії майже впродовж усього її існування, але разом з тим частина робіт містить цікавий фактичний матеріал, дає змогу деталізувати становище на фронтах, що проходили по території України.

У 1970-і – на початку 1980-х рр. з’явилися роботи, в яких розглядалася проблема пошуку сепаратного миру великими державами в роки війни. Велика увага приділялася контактам німецько-австрійського блоку та радянської Росії в період підписання Брестського миру. Вийшли спеціальні історіографічні розвідки харківської дослідниці М.З.Бердуги, в яких вона аналізує стан вивчення проблеми на кінець 1960-х рр. [181; 182]⁴ Становище в Україні після підписання Брест-Литовського договору знайшло відображення у дослідженнях Т.М.Теодоровича [208]⁵ та Г.Л.Нікольнікова [287]⁶.

Загалом для історіографічної науки другої половини 1950-х – першої половини 1980-х рр. характерний більш виважений підхід до подій Першої світової війни, намагання вчених розширити джерелознавчу базу наукових праць через залучення архівних матеріалів та надбань попередніх поколінь істориків. Водночас дослідники частіше, ніж на попередньому етапі розвитку історичної науки, зверталися до висвітлення подій війни на території України.

³ Кулинич І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914) / І.М.Кулинич. – К., 1963. – 188 с.

⁴ Бердуга М.З. Брестський мир в радянській історіографії (середина 30-х – перша половина 50-х рр.) / М.З. Бердуга // Вісник Харківського ун-ту. – 1975. – Вип. 6, №75. – С. 35–59; Бердуга М.З. Капіталістичні країни і Брестський мир у радянській історіографії (середина 50-х – 60-ті рр.) / М.З. Бердуга // Питання нової і новітньої історії. – 1972. – Вип.15. – С. 24–56.

⁵ Теодорович Т.М. Політика монархії Габсбургів на Україні після Брест-Литовська (березень-листопад 1918) / Т.М. Теодорович // Питання нової і новітньої історії. – 1971. – № 12. – С. 66–86.

⁶ Нікольніков Г.Л. Брестський мир і Україна / Г.Л.Нікольніков. – К., 1981. – 198 с.

Проте роботам бракувало нових концептуальних підходів до історії Першої світової війни, оскільки відбувалося відтворення вже існуючих концепцій, далеких від правдивого висвітлення історії.

В межах третього, сучасного історіографічного етапу (з кінця 1980–х рр. і до наших днів) варто виділити два періоди: кінець 1980–х рр. – 1991 р. – перший період та другий – з початку 1991 р. до теперішнього часу. Саме в кінці 1980–х рр. почали відбуватися ідеологічні зміни, які позначилися й на історичній науці. У зв'язку з критикою старих догм суспільно-історична думка звернулась і до проблеми Першої світової війни та ролі в ній України. До наукового обігу залучаються документи, які раніше в дослідженнях не використовувалися. Водночас у змісті цілого ряду робіт давалися ознаки ідеологічні штампи історії радянського суспільства. Історична правда в багатьох працях виявилася дозованою, а деякі в цілому об'єктивні висновки і оцінки обмежувалися рамками застарілих схем, що заважало подальшій розробці конкретних проблем.

Окремі сюжети періоду Першої світової війни, під кутом зору розвитку національного руху знайшли своє відображення у діаспорних виданнях (праці І.Кедрина, Д.Дорошенка [234; 221]⁷ та ін.). На початку 90–х рр. діаспорна література відіграла вагоме значення, оскільки представила передовсім новий інформативний матеріал, який відкидався або був заборонений для вжитку у радянській історіографії. Діаспорні історики принесли і нову методологію, передовсім позитивістський напрямок у сучасну українську історіографію. Це зокрема стосувалося праць П.Мірчука, І.Нагаєвського, Т.Гунчака, В.Рачевича і, особливо, нових видань В.Вериги [279; 211; 298; 198]⁸.

Руйнування тоталітарної системи в СРСР та партійної монополії на правду історії, демократизація суспільного життя та проголошення

⁷ Кедрин І. Паралелі в історії України / Кедрин І. – Нью-Йорк, 1971. – 139 с.; Дорошенко Д. Історія України. Т. 1. Доба Центральної Ради / Д.Дорошенко. – Ужгород. – 1932. – 98 с.

⁸ Мірчук П. Українська державність 1917–1920 / П.Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.; Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Т.Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.; Рачевич В. Церковно-релігійне життя / В.Рачевич // Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Т.2. – Львів : Центр Європи, 2007. – 625 с.; Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. : у 2 т. / В.Верига. – Львів, 1998. – Т.1. – 523 с. ; Т.2. – 502 с.

незалежності України в 1991 р. поклали початок новому періоду в сучасній історіографії вивчення проблеми.

Зміна ідеологічних доктрин відкрила широкі можливості для перегляду та переосмислення історії Першої світової війни в Україні. Першими порушили проблему “Україна в Першій світовій війні” періодичні видання, в яких з’являються статті, де по-новому оцінюються та переглядаються окремі аспекти тогочасних подій в Україні.

В умовах демократизації суспільства разом із зростаючим інтересом громадськості до вітчизняної історії активізувалася й наукова думка. З’являються перші праці науково-популярного характеру, в яких були відображені події на території України в роки війни.

Сучасна історіографічна школа Першої світової війни, яка нині багата цікавими ідеями та неординарними науковими розвідками, знаходиться на етапі формування. Зростаючий інтерес до історії Першої світової війни сприяв появі провідних дослідницьких центрів. Активну розробку різних аспектів проблем проводять вчені провідних академічних та науково-освітніх установ Києва, Львова, Чернівців та інших міст України.

У 1990–х роках відбуваються докорінні зміни у підходах до дослідження ряду питань історії України. Вагомим внеском у переосмисленні підходів до джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України стали праці Я.Р.Дашкевича [214; 212]⁹, І.І.Колесник [237]¹⁰, статті Т.Попової [297]¹¹, Л.В.Таран [306]¹², в яких дослідники розглядають як традиційні підходи до історіографічної науки в Україні, так і нові тенденції її розвитку. Особливе

⁹ Дашкевич Я.Р. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України (друга половина XIX – XX ст.): доповідь про друковані праці, подана на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук / Дашкевич Я.Р. – К., 1994. – 60 с.; Дашкевич Я. Дорогами української Кліо. Про стан української науки в Україні / Ярослав Дашкевич // Пам’ять століть. – 1996. – № 3. – С.51–58.

¹⁰ Колесник І.І. Українська історіографія XVIII – поч. XX ст. / Колесник І.І. – К., 2000. – 321 с.

¹¹ Попова Т.М. Проблема формування історіографії як наукової дисципліни: традиційні підходи і нові моделі / Т.М. Попова // Записки історического факультета Одеського гос. університета. Вып. 1. Історіографія і спеціальні історическі дисципліни. – Одеса, 1995. – С.28–56.

¹² Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблеми сучасної української історичної науки / Л.В. Таран // Укр. іст. журнал. – 1999. – №1. – С. 85–91.

значення мають роботи Л.О.Зашкільняка, які окреслюють сучасну методологічну базу для історіографічного дослідження проблеми [227; 228]¹³.

Передовсім сучасну українську історіографію теми складають роботи, які охоплюють загальну проблематику історії Першої світової війни (В.М.Литвин) [259]¹⁴, українську тематику воєнного періоду у міжнародному аспекті (Л.Є.Дещинський, А.В.Панюк; О.С.Кучик) [217; 252]¹⁵, національний військовий потенціал (М.Литвин, К.Науменко) [261]¹⁶, військові та національно-революційні процеси (В.Ф.Солдатенко, Ю.Павленко, Ю.Храмов, О.С.Рубльов, О.П.Реєнт, В.Ф.Верстюк та ін.) [304; 288; 299; 199]¹⁷.

Для сьогоденного етапу історіографії проблеми характерна співпраця вітчизняних істориків з діаспорними вченими. Закордонна українська історіографія розвивалася хронологічно не так, як радянська. Її розвиток відбувався в умовах вільного висловлювання різних точок зору. Водночас на процесі розвитку позначалася загальна ситуація у світі щодо ставлення до Радянського Союзу.

У сучасній діаспорній історіографії проблеми можна виділити два історіографічних етапи: перший – з кінця Першої світової війни до кінця 1930-х рр., другий – з другої половини 1940-х рр. донині. Основним критерієм такого поділу в історіографічному процесі є якісні зрушення у вивченні даної проблеми. Якщо на першому етапі значну інформацію про події війни в Україні містили публіцистичні матеріали та спогади, то для другого етапу характерна поява ряду монографічних досліджень. Характерною рисою української діаспорної історіографії є те, що всі дослідження тут велися на засадах

¹³ Зашкільняк Л.О. Вступ до методології історії / Л.О.Зашкільняк. – Львів, 1996. – 38 с.; Зашкільняк Л.О. Методологія історії від давнини до сучасності / Л.О.Зашкільняк. – Львів, 1999. – 52 с.

¹⁴ Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914–1920) / В.М.Литвин. – К., 2003. – 486 с.

¹⁵ Дещинський Л.Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність / Дещинський Л.Є., Панюк А.В. – Львів, 2001. – 424 с.; Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.) / О.С.Кучик. – Львів, 2001. – 214 с.

¹⁶ Литвин М. Збройні Сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адміралаи / М.Литвин, К.Науменко. – Львів; Харків, 2007. – 232 с.

¹⁷ Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія / Солдатенко В.Ф. – К., 1997. – 216 с.; Павленко Ю. Українська державність у 1917–1918 рр. / Ю.Павленко, Ю.Храмов. – К., 1995. – 262 с.; Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Рубльов О.С., Реєнт О.П. // Україна крізь віки. Т.20. – К.: Видавничий Дім “Альтернативи”, 1999. – 320 с.; Верстюк В. Українська Центральна Рада / В.Верстюк. – К., 1997. – 218 с.

державницької орієнтації без притаманної для радянської історіографії надмірної ідеологізації.

Діаспорна історіографія розвивалася у міжвоєнний час в тісному з'язку з діяльністю західноукраїнських вчених.

У міжвоєнний період у Львові та інших містах Галичини з'явився ряд монографій на воєнно-історичну тематику, автори яких висвітлювали історію визвольних змагань українського народу в роки світової війни [312; 255; 256; 223; 242]¹⁸. Після закінчення війни всі країни-учасниці пережили справжній мемуарний бум: чимало учасників війни під впливом пережитого видавали мемуари, в яких спробували не лише описати жахи війни, але й зрозуміти роль останньої як у власному житті, так і житті українського громадянства [224; 205; 208; 307; 246; 220]¹⁹. Для цього періоду також характерною є поява публікацій у середовищах української діаспори, де предметом вивчення стає як національно-визвольний рух періоду Першої світової війни, так і національні процеси часів Української революції 1917–1923 рр. [194]²⁰.

¹⁸ Угрин-Безгрішний М. Нарис історії Українських Січових Стрільців / М.Угрин-Безгрішний. – Ч. 1. – Рогатин ; Львів ; Київ , 1923. – 86 с.; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 // К.Левицький. – Львів. – 1928. – 618 с.; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К.Левицький. – Львів, 1930. – 714 с.; Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / О.Думін. – Львів : Червона Калина, 1936. – 375 с.; Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. – Львів, 1936. – 645 с.

¹⁹ Думін О. Офензива Керенського / О.Думін // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1937 рік. – Львів : Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1936. – С.40–46; Горбовий М. Армейський вишкіл 1917 р. / М.Горбовий // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1937 рік. – Львів : Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1936. – С.80–82; Григорович М. Український військовий рух на Предніпрянщині в 1917 р. / М. Григорович // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1937 рік. – Львів : Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1936. – С.17–20; Темницький В. Загальна Українська Рада / В. Темницький // Український ілюстрований календар товариства “Просвіта” з термінарком і літературно-науковим збірником на звичайний рік. 1917. Річник 40. – Львів : 3 друк. Ставропіг. ін-та під управою Ю.Сидорака, 1917. – С.168–175; Кузьма О. Облога Перемишля. 3 днів слави й упадку австрійської твердині / О.Кузьма // Народний ілюстрований календар “Просвіти” на звичайний рік 1935 (річник 55-ий). – Львів : Накл. тов. “Просвіта” у Львові, 1935. – С.44–58; Дорошенко В. Союз визволення України / В. Дорошенко // Український ілюстрований календар товариства “Просвіта” з термінарком і літературно-науковим збірником на звичайний рік. 1917. Річник 40. – Львів : 3 друк. Ставропіг. ін-та під управою Ю.Сидорака, 1917. – С.196–201.

²⁰ Борщак І. Антанта проти України / І. Борщак // Календар “Червоної Калини” на 1939 р. – Львів, 1938. – С.112–117.

Окремих аспектів національного руху періоду Першої світової війни торкаються дослідники української діаспори, які публікуються в Україні [198; 214; 240]²¹.

Загалом сучасна українська історіографія вивчала процеси періоду Першої світової війни головним чином у контексті висвітлення національно-визвольних процесів як у Галичині [262; 264; 269; 293]²², так і на Наддніпрянщині [204; 289; 323]²³.

Вирізняються роботи львівських дослідників І.Патера та О.Мазура, які присвячені виключно військово-історичній проблематиці, побудовані на оригінальних, у тому числі й зарубіжних джерел [270]²⁴.

Серед сучасних досліджень окремих аспектів довоєнного часу і періоду Першої світової війни виділяються праці В.С.Сідака [301; 302]²⁵, де висвітлюється протиборство австрійських і російських спецслужб, розглядається організаційна структура військових розвідок, оперативно-пошукова діяльність спецслужб.

Першою сучасною узагальнюючою працею в 90-х рр., присвяченою історії Галичини періоду Першої світової війни, стала кандидатська дисертація О.Мазура.

²¹ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. : у 2 т. / В.Верига. – Львів, 1998. – Т.1. – 523 с. ; Т.2. – 502 с.; Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Т.Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.; Косик В. Україні і Німеччина у Другій світовій війні / В.Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів : НТШ, 1993. – 660 с.

²² Литвин М. Історія ЗУНР / М.Литвин, К.Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАН України ; Олір, 1995. – 232 с.; Литвин М.Р. Українські січові стрільці / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – К. : Знання, 1992. – 48 с.; Мазур О. Львів у роки Першої світової війни / Мазур О., Патер І. // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – 308 с.; Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1997. – Вип.3–4. – С.141–163.; Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.

²³ Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918: Утворення та боротьба за державу / Віктор Голубко. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.; Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / О.Павлюк. – К. : Academia, 1996. – 288 с.; Якимович Б. Збройні сили України. Нарис історії / Богдан Якимович. – Львів : Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України ; Просвіта, 1996. – 359 с.

²⁴ Мазур О. Українці і поляки: угода 1914 р. у світлі російської дипломатії/ Мазур О., Патер І. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С.58–61.

²⁵ Сідак В.С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини й Німеччини на українських землях Російської імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В.С. Сідак // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С.84–93 ; 1997. – № 3. – С.84–93; Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) / В.С. Сідак. – К.: Альтернатива, 1998. – 320 с.

Значним внеском у сучасну історіографію проблеми стали дисертаційні праці: І.В.Кучери [251]²⁶, яка присвячена політиці російської окупаційної адміністрації у Східній Галичині в 1914–1917 рр. і, особливо, В.М.Кривошини [241]²⁷, який дослідив вітчизняну історіографію Першої світової війни, Й.Й. Саєвич показав становище військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни [300]²⁸.

Сучасний стан розвитку історіографії проблеми дає можливість здійснювати активний обмін першоджерелами та літературою, об'єднати надбання творчої спадщини наукових кіл діаспори та України, що загалом веде до підвищення якості та результативності досліджень подій Першої світової війни в Україні.

Перспективним напрямом сучасної історіографії проблеми є вивчення усього комплексу просопографічного матеріалу періоду Першої світової війни. Нового прочитання вимагають і окремі аспекти історії бойових операцій, тактики дій військових підрозділів. Важливими для дослідження залишаються і демографічні процеси, які відбувалися в період Першої світової війни, питання соціального становища цивільного населення, діяльності тилових підрозділів і допоміжних частин.

Дослідження історії українського парамілітарного руху є важливою науковою проблемою, яка висвітлює один із етапів формування національних збройних сил. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Австро-Угорщині існували легальні можливості для утворення та діяльності такого типу національних товариств, які за напрямком своєї діяльності – спортивні, гімнастично-протипожежні та ін. відносились до парамілітарних організацій [226]²⁹.

²⁶ Кучера І.В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / І.В.Кучера. – Чернівці, 2005. – 20 с.

²⁷ Кривошина Б.М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Б.М.Кривошина. – Львів, 2004. – 20 с.

²⁸ Саєвич Й.Й. Союз визволення України / Й.Й. Саєвич // Україна крізь віки. – Т.10. – К.: Альтернативи, 1999. – С. 3–19.

²⁹ Запорожець. Календар на 1914 рік / уклали Кирило Трильовський, Іван Чупрей. – Коломия, 1913.– 7 с.

Тема українського парамілітарного руху, яка стала предметом аналізу національної історіографії, дає підстави для її узагальненого вивчення. У контексті проблеми можна виділити наступні етапи дослідження: 1) твори дослідників міжвоєнного періоду у Західній Україні та діаспорних істориків, де були закладені інформативно-концептуальні засади вивчення усього українського національно-політичного руху й історії парамілітарних товариств та січового стрілецтва зокрема³⁰ [223]; 2) роботи істориків радянського періоду³¹ [238]; 3) праці українських істориків, які з'явилися у кінці 80-х років – на початку 90-х рр. XX ст. в умовах розпаду СРСР і де історія українських парамілітарних структур висвітлювалася як “біла пляма”, оскільки в умовах існуючої радянської системи подавати цілісну і правдиву історію цих товариств було заборонено [263]³²; 4) роботи істориків періоду незалежної Української держави, де тема національно-культурних і національно-спортивних організацій розглядається у контексті генези парамілітарних структур відповідно до розвитку національно-політичних процесів кінця XIX – початку XX ст. і вивчається комплексно і на нових демократичних методологічних засадах [262; 271]³³.

У міжвоєнний час публікувалися головним чином історичні та історико-мемуарні твори діячів ЗУНР К.Левицького, Д.Паліїва [254; 257; 290; 291]³⁴, командувачів УГА О.Думіна (А.Крезуба), М.Заклинського, В.Кучабського та ін. [223; 225; 250]³⁵ Центральною темою для цих праць була історія формування та

³⁰ Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / О.Думін. – Львів : Червона Калина, 1936. – 375 с.

³¹ Компанієць І.І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1919 рр.) / І.І.Компанієць. – К. : Наук. думка, 1957. – 203 с.

³² Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – Львів : Каменяр, 1990. – 232 с.

³³ Литвин М. Історія ЗУНР / М.Литвин, К.Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАН України ; Олір, 1995. – 368 с.; Макарчук С.А. Українська республіка галичан / С.А.Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

³⁴ Левицький К. Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів / К.Левицький. – Львів : Червона Калина, 1931. – 150 с.; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців / К.Левицький. – Львів, 1926. – 786 с.; Паліїв Д. За генералами. Жмут спогадів / Д. Паліїв // Календар Червоної Калини. 1935 р. – Львів: Червона Калина, 1934. – С.40–46; Паліїв Д. Генерал Мирон Тарнавський / Д. Паліїв // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.9. – С.2–4.

³⁵ Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / О.Думін. – Львів : Червона Калина, 1936. – 375 с.; Заклинський М. Дмитро Вітовський / М.Заклинський. – Львів: Всесвіт, 1936. – 32 с.; Кучабський В. Січові Стрільці. Їх історія і характер / В.Кучабський. – Львів : Червона калина, “Просвіта”, 1920. – 45 с.

діяльності Українських Січових Стрільців, діяльність яких розглядалася у національному та європейському контексті. Досить детально вивчалася громадсько-політичне життя, зокрема історія політичних партій та національних українських товариств, участь українських послів у діяльності галицького сейму та австрійського парламенту. В цих роботах знайшли відображення і сюжети, присвячені діяльності українських “Січей” у галицькому селі та “Соколів” у містах і містечках.

Перші оцінки ролі парамілітарних структур у розгортанні національно-визвольних процесів у Галичині напередодні Першої світової війни були дані в історико-публіцистичних виданнях у 20–х рр. ХХ ст. і вони переважно носили характер спогадів. Це, передовсім, роботи К.Купчанки [249]³⁶. Традиційно ці праці друкувались у “Літописі Червоної Калини” і були інформативними за характером. Разом з тим, поява такої значної кількості публікацій про національні парамілітарні структури та історію національно-визвольних змагань в часи панування польської влади засвідчувала, що українські національно-просвітні організації і в нових умовах продовжували відстоювати національну ідею. Особливо вагомим фактором активізації українців у Польській державі були публікації про січове стрілецтво.

Специфічною рисою цих праць стали також оригінальні сегменти, з історії спортивних та протипожежних товариств, які розглядалися у контексті їх еволюції у майбутні військові формування [192; 193]³⁷. В цих роботах висвітлювалися також національно-організаційні аспекти проведення січових свят в містах Галичини, діяльність одного з організаторів українських парамілітарних сил у краї Кирила Трильовського.

Ще у значно більших масштабах публікації про національно-визвольні процеси здійснювалися літописом “Червона Калина” та іншими українськими видавництвами у 30–х рр. ХХ ст. Національну історіографію цього періоду

³⁶ Купчанко К. Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року / К. Купчанко // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів : Червона Калина, 1922. – С.10–108.

³⁷ Боберський І. Українське сокільництво (1894–1939) / І.Боберський. – Львів : Сокіл-Батько, 1939. – 16 с.; Жарський Е. Основи сокільства / Е.Жарський. – 2–е вид. – Львів : Сокіл-Батько, 1937. – 32 с.

визначали публікації М.Андрусяка³⁸ [178; 179], І.Блажкевич [191]³⁹, О.Грицай [209]⁴⁰, О.Ключенка [235; 236]⁴¹, Я.Кузьміва [247]⁴² та ін.

Радянська історіографія в силу ідеологічних стереотипів традиційно замовчувала діяльність національних товариств у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст., або трактувала їх як буржуазно-націоналістичні та контрреволюційні [238]⁴³.

Особливе місце в історіографії парамілітарного руху другої половини ХХ ст. займають діаспорні видання, що було обумовлене відсутністю таких праць в радянській історії.

Діаспорна література переважно базувалася вже на тих виданнях, які з'явилася в 20–х–30–х рр. ХХ ст. і були присвячені діяльності національних січових і сокільських організацій. Діаспорні видання були в основному публіцистичними за характером, інколи це були спогади, присвячені усьому комплексу національно-визвольних процесів у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Особливе місце у цих виданнях займають воєнно-історичні нариси Л.Шанковського, який став одним з організаторів української воєнно-історичної школи в Канаді та США [318; 319]⁴⁴ та праці П.Мірчука [278]⁴⁵.

Традиційно діаспорні видання готувалися до ювілейних дат. Одна з таких праць була присвячена 50–річчю утворення Січових Стрільців. У нарисі висвітлювалася діяльність січових осередків у передвоєнні роки, набуття ними

³⁸ Андрусяк М. Гомін української державности і соборности на Закарпатті / М.Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Ч.7–8. – С.27–32; Андрусяк М. Думки Грушевського про потребу української армії / М.Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч.3. – С.53–58.

³⁹ Блажкевич І. Листопадовий спогад / І.Блажкевич // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.12. – С.4–6.

⁴⁰ Грицай О. Ген. Віктор Курманович – ювілей / О. Грицай // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч.7–8. – С.2–4.

⁴¹ Ключенко О. Генералітет УГА / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч.10. – С.4–7; Ключенко О. Генеральна булава УГА // О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч.4. – С.5–10.

⁴² Кузьмів Я. Напрямки національного виховання / Я.Кузьмів // Перший український педагогічний Конгрес. – 1935. – Львів : Просвіта, 1938. – С.189–195.

⁴³ Компанієць І.І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1919 рр.) / І.І.Компанієць. – К. : Наук. думка, 1957. – 203 с.

⁴⁴ Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л.Шанковський. – Мюнхен : Дніпрова хвиля. – 1958. – 319 с.; Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія / Л.Шанковський. – Вінніпег : Вид. Д.Микитюк, 1974. – 396 с.

⁴⁵ Мірчук П. Євген Коновалець / П.Мірчук. – Торонто : ЛВУ, 1958. – 106 с.

військового вишколу, військові успіхи січовиків в роки Першої світової війни та їх участь у національно-державницьких змаганнях [239]⁴⁶.

Значним внеском української діаспорної історіографії є також синтетичні краєзнавчі праці, присвячені окремим регіонам західноукраїнських земель, які містять значний фактологічний матеріал [195; 222; 283; 311]⁴⁷.

Політичні зміни в СРСР у другій половині 80-х рр. ХХ ст., які були пов'язані з горбачовською перебудовою призвели до певних змін і у висвітленні національних історій. В українській історіографії у рамках вивчення “білих плям” однією з перших стали вивчати історію національних товариств, українського стрілецтва та історію Західно-Української Народної Республіки [245; 261]⁴⁸. Дослідження історії парамілітарного руху в Україні фактично розпочалося лише в 90-х рр. ХХ ст. У книзі Б.Якимовича “Збройні сили України. Нарис історії” (Львів, 1996) висвітлено не лише основні етапи історії українського війська, але й еволюцію національних парамілітарних товариств [323]⁴⁹. Книга носить синтетичний характер, але в ній водночас визначено і ті прогалини, які існують у національній історіографії даної теми. Значний пласт історичного матеріалу, який показує формування національних збройних структур піднято у навчальному посібнику С.Макарчука “Українська республіка галичан (Львів, 1997) [271]⁵⁰ та О.Шишки “Слідами листопадових боїв” (Львів, 1993) [321]⁵¹.

⁴⁶ Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців 1917–1967. – Чикаго : Б.м.в., 1969. – 664 с.

⁴⁷ Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Лондон ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, 1972. – 942 с.; Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Наукове товариство ім.Шевченка, 1973. – 856 с.; Надбужанщина : збірник. Т.1. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Об'єднання надбужанців, 1986. – 960 с. ; 1989. – Т.2. – 950 с. ; Т.3. – 735 с.; Угнів та Угнівщина. Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, 1974. – 924 с.

⁴⁸ Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині / М. Кугутяк // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С.55–63; Литвин М. Збройні Сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / М.Литвин, К.Науменко. – Львів ; Харків, 2007. – 232 с.

⁴⁹ Якимович Б. Збройні сили України. Нарис історії / Богдан Якимович. – Львів : Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України ; Просвіта, 1996. – 359 с.

⁵⁰ Макарчук С.А. Українська республіка галичан / С.А.Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

⁵¹ Шишка О.Слідами листопадових боїв / О.Шишка. – Львів : ЛДУ “Львівська політехніка”, 1993. – 236 с.

Водночас 90–і рр. ХХ ст. стали періодом активного вивчення діяльності парамілітарних громадських товариств “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”, “Січові Стрільці”. Особливі зусилля науковців були спрямовані на висвітлення національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. та трансформацій цих парамілітарних об’єднань напередодні Першої світової війни у військові з’єднання. Це перш за все науково-популярні праці В.Гордієнка [206; 207]⁵², брошура С.Лилика [258]⁵³, краєзнавчі роботи Р.Матейка та Б.Мельничука [276; 277]⁵⁴, газетні статті К.Науменка [285; 286]⁵⁵ та перші публікації з історії січового руху М.Литвина та К.Науменка [263; 264]⁵⁶.

Здобутки української історіографії у вивченні національно-визвольних процесів кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. створили ґрунт для появи синтетичних праць із цього відрізка національної історії, де певний сегмент в силу власної значимості зайняла перш за все історія січового руху. Це роботи М.Литвина та його спільні публікації з К.Науменком [262; 264]⁵⁷.

Певне значення для вивчення теми мають і роботи тернопільських дослідників Б.Трофим’яка про спортивний рух у Західній Україні [309]⁵⁸ та М.Лазаровича про культурно-просвітницьку діяльність Українських Січових Стрільців [253]⁵⁹.

Певним внеском у вивчення військових аспектів національно-визвольних рухів на українських землях кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. стали публікації у науковому Віснику Національного університету “Львівська

⁵² Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу : історія УГА / В. Гордієнко // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 1. – С.2–8 ; № 2. – С.2–9 ; № 3. – С.2–9; Гордієнко В. Українська Галицька Армія / В. Гордієнко. – Львів : Меморіал, 1991. – 112 с.

⁵³ Лилик С. Західноукраїнська Народна Республіка (методичні рекомендації для вчителів історії і учнів шкіл та профтехучилищ) / С.Лилик. – Львів : ЛО і УВ, 1990. – 40 с.

⁵⁴ Матейко Р. Военними дорогами синів Галичини. Українські Січові Стрільці на Тернопільщині / Р.Матейко, Б.Мельничук. – Тернопіль: ДАЛО, 1991. – 70 с.; Матейко Р. За рідний край, за нарід свій... Українська Галицька Армія на Тернопільщині / Р.Матейко, Б.Мельничук. – Тернопіль: ДАТО, 1993. – 79 с.

⁵⁵ Науменко К. Сотник Петро Франко / К.Науменко // Армія України. – 1993. – 4 травня; Науменко К. Мирон Тарнавський / К.Науменко // Армія України. – 1993. – 24 серпня.

⁵⁶ Литвин М.Р. Історія галицького стрілецьтва / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – Львів : Каменяр, 1990. – 232 с.; Литвин М.Р. Українські січові стрільці / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – К. : Знання, 1992. – 48 с.

⁵⁷ Литвин М. Історія ЗУНР / М.Литвин, К.Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАН України ; Олір, 1995. – 368 с.; Литвин М.Р. Українські січові стрільці / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – К. : Знання, 1992. – 48 с.

⁵⁸ Трофим’як Б.Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30–х років ХІХ ст. до 1939 р.) / Б.Є.Трофим’як. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 424 с.

⁵⁹ Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни / М.Лазарович. – Тернопіль : Тайп, 2003. – 114 с.

політехніка” “Держава та армія” (відп. редактор проф. Дещинський Л.Є. [216]⁶⁰). Колектив авторів, що сформувався навколо цього видання, як один з напрямів досліджень розробляє і проблеми діяльності українських парамілітарних організацій у Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Особливе місце у сучасній історіографії проблеми займає робота В.Г.Бережинського, видана в Академії Збройних Сил України [183]⁶¹. Автор відійшов від загальноприйнятого напрямку, де історія парамілітарних товариств пов’язувалася переважно з національно-політичними процесами, а зупинився на структурі військово-спортивних організацій, змісті військової підготовки та інших професійних аспектах.

Формуванню комплексного підходу до історії національно-визвольних змагань сприяють сучасні історіографічні праці О.С.Рубльова, О.П.Реєнта [299]⁶², І.Г.Патера [293]⁶³, узагальнене видання “Історія України: нове бачення, у 2 т. під редакцією В.А.Смолія [230]⁶⁴ та перевидання книги Крип’якевича І., Гнатевича Б., Стефаніва З., Думіна О. Шрамченка С. “Історія Українського війська (від княжих часів до 20–х років XX ст.)” [243]⁶⁵. Методологічні підходи до сучасних оцінок національно-визвольних процесів на західноукраїнських землях визначені у працях Я.Р.Дашкевича, Я.Д.Ісаєвича та ін. [213; 229]⁶⁶.

Окремі аспекти діяльності національних воєнізованих формувань знайшли своє висвітлення в ряді кандидатських дисертацій. Це робота Дем’янюка О.Й., присвячена висвітленню військовопідготовчої діяльності

⁶⁰ Дещинський Л.Є. Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність / Л.Є. Дещинський // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія Держава та армія. / відп. ред. Л.Є.Дещинський. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2000. – № 408. – С.3–11.

⁶¹ Бережинський В.Г. Галицькі військово-спортивні організації / В.Г.Бережинський. – К. : Академія Збройних Сил України, 1997. – 32 с.

⁶² Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Рубльов О.С., Реєнт О.П. // Україна крізь віки. Т.20. – К. : Видавничий Дім “Альтернативи”, 1999. – 320 с.

⁶³ Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2000. – 346 с.

⁶⁴ Історія України: нове бачення : у 2 т. / О.І.Гуржій, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін. ; під ред. В.А.Смолія. – К. : Україна, 1995. – 350 с.

⁶⁵ Крип’якевич І. Історія Українського війська (від княжих часів до 20–х років XX ст.) / Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. – 4-е вид., змінене і доп. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.

⁶⁶ Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми й історіографічні висновки / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. – Київ ; Львів, 1996. – Вип. 9. – С.24–38; Ісаєвич Я.Д. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура / Ісаєвич Я.Д. – Львів : Ін-т українознавства ім.І.Крип’якевича НАН України, 1996. – 336 с.

українських молодіжних організацій в Галичині напередодні та в роки Першої світової війни [215]⁶⁷, праця Нагірняка А.Я., де показано діяльність відомого галицького радикального діяча К.Трильовського по створенню парамілітарних сил у краї в кінці XIX ст. – 30-х рр. XX ст. [202]⁶⁸, робота Хоми І.Я., де прослідковано перенесення ідеї формування національних січових товариств з Галичини у Наддніпрянську Україну на початку XX ст. [316]⁶⁹ та узагальнююча праця Мандзяка В.П., де здійснено підсумок історіографії українського національного руху [274]⁷⁰.

Представлений історіографічний огляд засвідчує, що проблема історії національних парамілітарних організацій в Галичині належним чином представлена в науковій літературі і ці дослідження є дотичними до військової проблематики періоду Першої світової війни.

Окремі напрями історії Галичини періоду Першої світової війни вивчають російські дослідники. Виділяються, передовсім, дослідження О.Ю.Бахтуріної, М.Клопова та ін., які тенденційно трактують окремі положення історії Галичини. Тенденційність висновків окремих публікацій російських авторів обумовлена їх некритичним ставленням, передовсім до галицького русофільства [180]⁷¹.

Окремі сюжети галицької історії періоду Першої світової війни відображені у працях польських авторів (А.Ахматовіча, В.Януша, М. Вроцека та ін.) [327; 331; 335]⁷².

⁶⁷ Дем'янюк О.Й. Військовопідготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 "Військова історія" / О.Й. Дем'янюк. – Львів, 2004. – 20 с.

⁶⁸ Нагірняк А.Я. Кирило Трильовський – організатор парамілітарних сил у Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 "Військова історія" / А.Я.Нагірняк. – Львів, 2006. – 20 с.

⁶⁹ Хома І.Я. Військове формування Січових Стрільців Наддніпрянщини в боротьбі за державність України в 1917–1919 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 "Військова історія" / І.Я.Хома. – Львів, 2007. – 20 с.

⁷⁰ Мандзяк В.П. Історіографія українського національного руху в Галичині XIX – початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / В.П.Мандзяк. – Львів: Нац. ун-т "Львівська політехніка", 2006. – 20 с.

⁷¹ Бахтуріна А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтуріна ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: "АИРО-XX", 2000. – 264 с. – (Серия "Первая монография").

⁷² Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914–1915 / A.Achmatowicz. – Warszawa, 2003. – 420 s.; Janusz B. Dokumenty urzędowe okupacji Lwowa / B.Janusz. – Lwów, 1916. – 213 s.; Wrzosek M. Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918–1921 / M.Wrzosek. – Białystok, 1988. – 85 s.

Австрійський дослідник В.Каппелер звернув увагу на національну політику росіян у Галичині в період Першої світової війни, арешти і депортації в Росію, в тому числі й греко-католицького митрополита А.Шептицького [232]⁷³.

Джерельну базу дослідження склали насамперед неопубліковані документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Зокрема матеріали фондів 361 “Канцелярія військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, захоплених за правом війни”, 442 “Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторств”, 363 “Штаб військового генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, захоплених за правом війни 1914–1917”. Ці документи містять накази, розпорядження, інструкції головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, військового генерал-губернатора Галичини, звіти губернаторів, які розкривають структуру адміністративного управління генерал-губернаторства, соціально-економічну, культурно-просвітню і релігійну політику російської адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.

У матеріалах російських губернських жандармських управлінь (ф. 274 “Київське губернське жандармське управління”, 365 “Тимчасове жандармське управління військового генерал-губернаторства в Галичині”) зосереджено інформацію, яка відображає репресивно-депортаційні процеси окупаційних органів влади на західноукраїнських землях.

Цінними для дослідження теми виявилися архівні збірки Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Зокрема, урядові звіти про діяльність москвофільських політичних структур зберігаються у фондах 146 “Галицьке намісництво” і 182 “Общество им. Качковского”. Соціально-економічні процеси у регіоні в умовах російської окупації ілюструють матеріали фондів 309 “Наукове товариство ім. Шевченка”, 645 “Колекція

⁷³ Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад / Каппелер А. ; пер. з нім. Х.Назаркевич ; наук. ред. М.Крикун. – Львів : Вид-во УКУ, 2005. – 312 с.

документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни (1911–1918 рр.)”.

Із документів Державного архіву Львівської області використано фонд 907 “Канцелярія Львівського губернатора”, в якому задокументовано факти людських і матеріальних втрат через окупацію російськими військами м. Львова.

Значний масив неопублікованих документів, без яких неможливо всебічно науково розкрити досліджувані процеси, зберігається у фондах Російського державного військово-історичного архіву у м. Москві. Так, матеріали фондів 2003 “Штаб Верховного головнокомандувача”, 2005 “Військово-політичне і цивільне управління при Верховному головнокомандувачу”, 2067 “Штаб головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту”, 13216 “Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни” містять інформацію про діяльність російської вищої військової влади в Східній Галичині, її взаємини з цивільною адміністрацією.

У Російському державному військово-історичному архіві опрацьовані наступні фонди: ф. 13142 (“Перемишлянська фортеця”), ф.391 (“Перша світова війна 1914–1918 рр.”); ф.428 (“Австро-Угорщина”); ф.2003 (Штаб Верховного Головнокомандуючого (Ставка)); ф.2004 (“Управління начальника воєнних сполучень на театрі воєнних дій”); ф.2067 (“Штаб Головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту”); ф.2129 (“Штаб VII-ої армії”); ф.2134 (“Штаб 8-ої армії”), ф.2139 (“Штаб 9-ої армії”), ф.2148 (“Штаб 11 армії”).

Із документів Державного архіву Івано-Франківської області опрацьовано фонди: ф.12 “Комісар Косівського повіту Чернівецької губернії”; ф.15 “Комісар Городенківського повіту Чернівецької губернії”. За характером, – це інформації урядників військової міліції, поліції, комендантів залізничних дільниць, коменданти колії та ін. Особливу цінність становлять документи про економічну діяльність окупаційних властей: ф.608 “Печеніжинський нафтопереробний завод”; ф.611 “Джурівські вугільні копальні”.

Також використано матеріал з Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

З періодичних видань опрацьовано газету “Діло” та русофільські – “Прикарпатская Русь”, “Львовський весник”. Значний обсяг інформації зосереджено в періодичних виданнях: “Вістник союзу визволення України”, “Українське слово”, “Свобода”.

Презентабельна історіографічна та джерельна база стали основою для написання дисертаційної праці.

Документи з досліджуваної проблеми зосереджені у державних архівах Івано-Франківської (ф. Р-909, 595, 603, 94, 12), Тернопільської (ф. 322, 370) та Чернівецької областей (ф. 283). Нами використовувалися також окремі документальні фрагменти з відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України, зокрема, фонд 168 “О. Марков”.

Грунтовному розкриттю теми сприяло опублікування О. Сухим документів і матеріалів з фонду Архіву зовнішньої політики Російської імперії Міністерства закордонних справ Російської Федерації у Москві, які відображають ставлення російських державних інституцій та громадських об’єднань до москвофільського руху в Східній Галичині з 90-х років XIX ст. до початку Першої світової війни.

Опрацьовано мемуарні видання – спогади О. Брусилова, М. Лемке та ін. Серед мемуарної літератури, перш за все, слід виділити спогади російських політичних діячів П. Мілюкова, М. Родзянко, С. Сазонова, в яких проаналізовано місце та роль Східної Галичини в геополітичних планах Росії у роки Першої світової війни. Характер військових дій в регіоні і політичні позиції російського вищого офіцерського складу висвітлили у своїх спогадах О. Брусилов, А. Денікін, М. Лемке, Ю. Данилов. У мемуарах митрополита Євлогія, протопресвітера російської армії і флоту Г. Щавельського і диякона Василя окреслено загальні тенденції конфесійної політики окупаційних органів влади в регіоні у 1914–1917 рр.

Серед української мемуарної літератури неабиякий інтерес для дисертанта становили спогади Д. Дорошенка, К. Левицького та М. Голубця, які відображають суспільно-політичні процеси у Східній Галичині в першій чверті ХХ ст. Становище українського населення в умовах російської окупації розкривають документальні розвідки О. Кобця, Н. Кочубея, І. Макуха, А. Чернецького.

Таким чином, обширна історіографія проблеми та презентабельна джерельна база стали основою для написання кандидатської дисертації.

РОЗДІЛ 2

ГАЛИЧИНА В ПЕРІОД ТИМЧАСОВОГО РОСІЙСЬКОГО ВОЄННОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА

2.1. Окупаційний російський режим у Галичині

До початку ведення бойових дій Росії з Австро-Угорщиною у середовищі вищого російського керівництва визначальною була позиція, що австрійська армія займає одне з останніх місць серед учасників війни: склад військових частин був ослаблений (в ротах було 60 осіб, замість 92 згідно встановленого армійського розпорядку); для доведення полкових військ до повного бойового стану бракувало вишколених спеціалістів; ланзвер до 1912 р. не мав жодної артилерії. Хоча принципи управління військами були складені на основі кращих світових зразків – воєначальники не мали відповідного досвіду в управлінні військами.

9 серпня розпочався російський наступ на Львів 3-ї, а 23 серпня – 5-ї і 4-ї армій, які почали наступати на Перемишль. Незважаючи на успіхи, російське командування не мало чіткого уявлення про сили супротивника у Львові. Вони вважали місто добре укріпленою фортецею з великим гарнізоном, а тому й планували взяти його штурмом силами 3-ї та 8-ї армій. Проте на цей час у Цитаделі наявність австрійських військ була незначною, адже австрійське командування вирішило відвести свої війська на захід від Львова.

О. Брусилов, який 2 вересня зайняв Галич, тепер згідно наказу йшов на допомогу 3-й армії, оскільки авіарозвідка доповіла, що до львівського вокзалу стягується велика кількість австрійських військ. Згодом виявилось, що австрійці чекали головного удару росіян із заходу і дійсно зуміли зупинити 3-ю армію М. Рузького. Але прорив 8-ї армії виявився для австрійців дуже небезпечним – відкрилося запілля, і командування вирішило залишити Львів.

Частина мешканців покинула місто з військом. Наприкінці серпня зі Львова евакуйовано всі адміністративні органи, виїхала також більшість

представників українських організацій. Паніка, що охопила місто, призвела до трагічних наслідків. Так, 30 серпня 1914 р. зіткнулися потяги біля станції Підзамче. Тому всі поїзди та евакуйоване добро на лінії Львів-Тернопіль, Львів-Бережани, Львів-Радехів залишилися росіянам як воєнна здобич [320, с. 19]⁷⁴.

2 вересня на вулицях оприлюднено звернення президії міста (Т.Рутовський, Л. Шталь, Ф. Шляйхер) до населення, де повідомлялося про відступ австрійського і швидкий прихід російського війська, зазначалося, що місто відкрите, йому не загрожує жодна небезпека, але будь-які непродумані дії проти вступаючого війська можуть завдати багато клопотів, наголошувалося також на тому, що мають працювати магазини, особливо продуктові. Президія закликала мешканців дотримуватися спокою і порядку [334, с. 9]⁷⁵.

Слід зазначити, що ні М.Рузський, ні О.Брусилів не наважувалися ввести війська у місто. Лише невеликі загони 9-го армійського корпусу 3-ї армії генерала Д. Щербачова входили у місто, щоб переконатися у наявності ворога. Газета “Діло”, висвітлюючи події того часу, писала: “У четвер о год. 11.45 з’явилися перші патрулі російського війська у Ринку. О 12.00 вони зайняли місцеву команду (штаб львівського гарнізону) при вул. Валувій і корпусну команду (штаб міського гарнізону) при площі Бернардинській. Відтак офіцер генштабу прибув до ратуші і зажадав видачі ключів від міста, а також виїзду представників міста для зустрічі російського війська. Депутації міської ради прибули до генерала Парчевського на жовківську рогатку і до генерал-лейтенанта фон Роде на Личаківську. О 4.00 пополудні російське військо вступило в місто [132]”⁷⁶.

Російські війська взяли Львів без бою. У вересні 1914 р. очевидець їхнього вступу до міста писав: “Валки з продовольством, амуніцією та іншими необхідностями тягнулися через місто майже безперервно, цілком незважаючи на порядок і чистоту, так що вигляд Львова скоро був подібний до вулиць Куликова. Коні, воли або корови ходили по тротуарах, залишаючи по собі

⁷⁴ Шах С. Львів – місто моєї молодості / С.Шах. – Мюнхен, 1955. – 31 с.

⁷⁵ Odezwy i rozporządzenia z czasów rosyjskiej okupacji Lwowa 1914-1915. – Lwów, 1915. – 46 s.

⁷⁶ Діло. – 1914. – 5 верес.

сліди, неприємний запах яких перемішувався з огидним запахом солдатських черевиків, змащених дьогтем, забруднювали повітря, що загрожувало епідемічними хворобами, у зв'язку з теплими осінніми днями. Кожний перехід нових частин російського війська робив на львів'ян дуже пригнічене враження. Хто пильніше приглядався, той бачив, що незважаючи на таку масу, вона якісно поступалася австрійським воякам. Бракувало порядку, дисципліни, важкість і помітна неохота були характерними для всіх, і зокрема останнім часом, коли призвано вже сивих стариків, а між ними неповнолітніх дітей без зброї, але проте з дорожніми сумками, самоварами і клунками на плечах. Складалося враження, що це паломники, які поспішають на відпуст [333, s. 15]⁷⁷.

“Довго тривав цей похід, – згадував редактор часопису “Słowo Polskie” Зигмунт Василевський, – який здійснювався поспіхом і при цілковитому мовчанні війська, і місцевого населення. Одноманітний шум того потоку і запаморочливий натовп зі сходу, все ніби уві сні. Дивовижними виглядали предмети домашнього вжитку і вся екіпіровка солдата на двоколісній повозці. На великому ящику посеред високих коліс під великим багажем сидів солдат і поганяв коня. За возом тягнулася по бруківці прив'язана перевеслом корова. Дивився на цей похід Міцкевич зі свого пам'ятника. Він знав цей народ і такі походи на захід. Ми, місцеві, дивилися на це, що відбувається, здивованими очима, але в цьому випадку з дуже стиснутим серцем [327, s. 360]⁷⁸. Зрозуміло, що австрійці прагнули відвоювати місто, але вирішальний бій 7–9 вересня під Городком успіху не мав, і доля галицької столиці була вирішена.

Здобуття Львова мало для росіян велике політичне значення, про що верховний головнокомандувач, великий князь Микола Миколайович і заявив у маніфесті, що нарешті "російський народ об'єднався", і цим "завершено справу Івана Калити".

⁷⁷ Lwów po inwazji rosyjskiej. Wrzesień-grudzień 1914. Opowiadanie naocznego świadka. – Wiedeń, 1915. – 75 s.

⁷⁸ Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914–1915 / A.Achmatowicz. – Warszawa, 2003. – 420 s.

Львів був для росіян важливим залізничним вузлом. До того ж, їм дісталися військові склади і зброя, залишені австрійцями. Російське військо у Львові розмістило по австрійських казармах, а найбільше – в Цитаделі.

Активні бойові дії між військами Південно-Західного фронту Росії та австро-угорськими арміями, які велися з літа 1914 р. увійшли в історію під назвою Галицька битва. Бойові дії продовжувалися з 18 серпня до 21 вересня 1914 р. Перед військами Південно-Західного фронту, якими командував генерал-ад'ютант М.І. Іванов стояло завдання розбити австрійські з'єднання і захопити Галичину. На початковому етапі бойових дій російські війська досить активно розвивали наступ, зайнявши 2 вересня Галич, 3 вересня – Львів.

Загальний відступ австрійських військ розпочався 13 вересня і вони відійшли на рубіж вздовж річки Сян.

Із здобуттям 3 вересня Львова видано наказ коменданта міста генерала фон Роде, згідно з яким всі, хто мав будь-яку зброю, зобов'язувалися 4 вересня до 6.00 ранку здати її до Ратуші (винні притягувалися до військового суду). Було взято у заручники 16 осіб від українців (серед них і москвофілів), поляків і євреїв. Українськими закладниками стали: о. Йосиф Боцян (ректор духовної семінарії), Микола Заячківський (директор "Народної торгівлі"), Лев Гірняк (професор), Павло Войнаровський (студент) [138]⁷⁹. Тому виваженим і стриманим було звернення:

"До Українців м. Львова! Побідоносна російська армія входить в мури міста Львова. В цій переломовій хвилі взиваємо всіх Українців міста Львова, щоби з уваги на доконаний факт відповідно поводитися. Просимо і взиваємо всіх задержати повний спокій і достоїнство. Супроти побідоносного російського війська треба поводитися чемно і прилично.

Перестерігаємо всіх рішучо, щоби, борони Боже, ніхто не наважився виступати ворожо проти російських жовнірів, або допускатися яких-небудь збитків, насильств або під'юджування, бо за нерозважний вчинок одиниці мусів би відповісти наш загал, а в першій мірі чотирьох наших закладників (загально

⁷⁹ До історії Галицької Руїни (меморіал К. Паньківського) // Наше минуле. – 1918. – № 1. – С. 63.

звісних і поважаних членів нашої української громади). Непослушних здержуйте, а в разі доконечності віддавайте в руки власті. Від Вашого поведження залежить доля нашої молодості і нашої справи! Львів, дня 3 вересня 1914.

За українців міста Львова отець ректор Йосиф Боцян, Павло Войнаровський, д-р Юліан Гірняк, о. д-р Мирон Гординський, Василь Гресяк, о. Юліан Дзерович, дир. Микола Заячківський, письменник Михайло Павлик, о. митрат Лев Туркевич, ст. радник Лев Шахович, проф. Володимир Шухевич, дир. д-р Степан Федак [334, s. 12]⁸⁰.

Градоначальником Львова призначено колишнього волинського віце-губернатора 32-річного полковника С. Шереметьєва. Вже 4 вересня наказано вивісити на вежі ратуші замість австрійського російський прапор. Середньоєвропейський час змінили на петроградський. Крім того, Шереметьєв видав низку розпоряджень, зокрема вимагав зберігати громадський спокій, встановив комендантську годину з 10-ї вечора до 4-ї ранку, посилив режим прописки у готелях, замість крони в обіг запроваджено російські рублі (1 крона – 30 копійок). Для відкриття нових крамниць і ресторанів, а також на розміщення реклами вимагався дозвіл градоначальника, заборонялося також грати катаринщикам на вулицях і подвір'ях. Усі вивіски на магазинах і трамваях обов'язково мали бути російською мовою.

Особливі покарання застосовувалися за недозволенний продаж алкоголю. За порушення цього розпорядження винуватця могли оштрафувати від 50 до 1500 рублів, навіть заарештувати, а напої знищувались. Так, власник ресторанів і готелів "Брістоль" і "Савой" З. Цейнгут за порушення закону про продаж алкоголю був оштрафований на 3000 рублів із негайним закриттям готелю "Савой". Порушники громадського спокою, грабіжники і злодії каралися згідно з законами воєнного часу. Тільки у вересні 1914 р. військовий суд оголосив і виконав 27 смертних вироків щодо злодіїв і грабіжників. За

⁸⁰ Odezwy i rozporządzenia z czasów rosyjskiej okupacji Lwowa 1914-1915. – Lwów, 1915. – 46 s.

дорученням міського суду до львівських околиць виїжджали спеціальні комісії з повноваженнями військових судів, які проводили ревізії і шукали речі, награвані місцевими мешканцями. Часом виходили абсурдні накази міського градоначальника – заборона сеансів у кінотеатрах на Йордан, або обов'язкове вивішування у місті російських прапорів на Новий рік і двірські (царські) свята [295, с. 25]⁸¹.

На початку вересня 3-тя російська армія розпочала облогу австрійської фортеці Перемишль, яка мала стратегічне значення. Однак, через обмаль артилерійських сил, росіяни змушені були відійти на правий берег Сяну і російське командування змушене було припинити активні бойові дії. Лінія фронту станом на 21 вересня 1914 р. простягалася вздовж річки Дунаєць. Наслідком бойових дій росіян було те, що вони просунулися на територію Австро-Угорщини на 280–300км, зайнявши Східну Галичину та частину Західної Галичини. У стратегічному плані російська армія створила загрозу вторгнення в Угорщину та Сілезію. Територія, зайнята російськими військами в ході серпневого та вересневого наступу знаходилась під контролем російських військових і цивільних сил.

Покровителя галицьких москвофілів графа О. Бобринського було призначено генерал-губернатором Галичини. У своїй програмі він заявив, що “буде тут заводити російську мову, закон і устрій”. Головний удар російської адміністрації, якій всіляко допомагали польські “ендеки” та галицькі москвофіли, був спрямований проти всього українського. За словами М.Грушевського, “у всіх ворогів українства з'явилася тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство до решти в самім жерелі його, яким уважали вони Галичину і на всій Україні Російській. “Кінець українству” – таке було гасло російської адміністрації [210, с. 527]”⁸².

Зайняття російським військом Львова внесло багато змін у щоденне життя його мешканців. Відразу ж почалися погроми з боку російського війська.

⁸¹ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

⁸² Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський – Нью-Йорк, 1990. – 620 с.

Перший великий погром стався 27 вересня на вул. Казимирівській (Городоцька) та бічних Зигмунтівській (Гоголя), Браєрівській (Лепкого), Коллонтая (Менцинського), на Краківській площі та вулиці Жовківській. Солдати стріляли в перехожих та по вікнах. Вбито 49 осіб (частина яких – євреї). Російська військова влада використала цей погром зі своєю метою. Проведене нею "слідство" доводило, начебто було поранено кілька солдатів. У результаті конфісковано будинки на Краківській і Галицькій площах, взято нових заручників, вивезено з міста на заслання до Росії окремих євреїв [295, с. 115]⁸³. Погром став причиною того, що євреї, побоюючись повторення чогось такого ж під час свят, постановили у ті дні не йти до синагог на молитви. Наказано було також замурувати всі вікна на горищах і суворо заборонено носити будь-яку зброю. На виконання цих наказів солдати проводили по вулицях міста власні "ревізії", забираючи у мешканців гроші, годинники і дорогоцінні речі [134]⁸⁴.

Так само, як німці й українці, російською окупаційною владою переслідувалися євреї. 26 лютого 1915 р. генерал-губернатор Г. Бобринський на основі наказу головнокомандувача Південно-Західного фронту про збільшення шпигунської діяльності зі сторони євреїв видав розпорядження, згідно з яким євреям заборонялося селитися в Галичині, переїжджати з одного повіту до іншого, а порушники каралися штрафом до 3000 рублів або трьома місяцями тюрми [295, с. 115]⁸⁵.

Проте російська влада мала й інші плани стосовно євреїв. У квітні 1915 р. Г. Бобринський визнав лояльність єврейського населення до влади, висловив думку про те, що галицькі євреї невдовзі стануть податливим знаряддям русифікації краю. Це припущення найбільше підтверджувалося у Львові, де єврейські купці, незважаючи на нелюбов до Росії, дуже скоро і ревно почали вживати російську мову в торгівельній сфері. Але з відступом царського

⁸³ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

⁸⁴ Діло. – 1915. – 24 лип.

⁸⁵ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

війська всюди відбувалися єврейські погроми, і євреїв масово гнали на заслання до Росії [295, с. 116]⁸⁶.

Переслідування німців, хоч вони і склали невелику частку населення, тривали до останніх днів російської окупації міста. У Львові арештовували інтелігентів, а на провінції – сотні нещасних селян-німців. Так, в переддень залишення міста царськими військами до Росії вивезено голову організації "Bund der christlichen Deutschen", голову євангелістської громади у Львові та інших німецьких діячів.

Політика російської влади щодо поляків після зайняття Львова була неоднозначною. Так, Шереметьєв вів полонофільську політику (дав дозвіл на польські школи, оголошення польською мовою), але з його відставкою головну роль почали відігравати москвофіли. На першій аудієнції генерал-губернатор Г. Бобринський гостро заявив полякам проросійськість Галичини, але подальші дії показали що їм ще залишено деякі права. Дозволено приватне шкільництво за умови ведення навчання російською мовою. Під особливим впливом "вшехполяків" знову дозволено функціонування книгарень і бібліотек, наприклад, Czytelnia Akademicka. В суді також було визнано право польської мови, ніякі зміни не зачіпали й римо-католицької церкви [295, с. 114]⁸⁷.

Хоча такі обмеження не могли бути приємним для поляків, які до цього займали панівне становище в місті, але проти російської влади явно ніхто не виступав. Арешти поляків проводилися рідко. Щоправда, перед вступом австрійців, у львівських тюрмах перебувало декілька польських соціалістів, а окремих польських демократів було вислано вглиб Росії [201, с. 6]⁸⁸. Визнання своєї лояльності до Росії поляки отримали від генерал-губернатора Г. Бобринського, який зазначав, що поляки-австрофіли втекли разом з австрійськими військами, а ті, що залишилися, належать "до наших прихильників або до числа тих, що вагаються. Але в ім'я леліяного ними ідеалу

⁸⁶ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

⁸⁷ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

⁸⁸ Ганкевич Л. Під теперішньою хвилею / Л.Ганкевич // Вісник Союзу визволення України. – Відень, 1915. – № 21–22. – С. 5–24.

– одної Польщі, ряди тих, хто вагається, поступово тануть і збільшується число тих, що майбутнє відродження Польщі в'яжуть з долею Росії [295, с. 21]"⁸⁹.

Щодо поляків, то Шереметьєв їх не виділяв, але й не застосовував стосовно них якихось різких обмежень чи репресій. За його згодою у Львові було відкрито польські народні школи і кілька приватних.

Амбітні державно-політичні плани плекала й польська конспірація, яка об'єднала в місті чотири таємні структури. Найбільшою була Польська військова організація (керівник Людвіг де Лавеуж: понад 300 членів, серед них студенти, гімназисти, залізничники, жовніри-легіоністи), яка мала структури не лише у місті, але й приміських Дублянах і Рясній Польській. З нею співпрацював Związek Wolności на чолі з Адамом Прухніком, осередки якого закладені в 15 і 19-му полках австро-угорської армії. Середовище відставних комбатантів об'єдналося в Товариство взаємної допомоги колишніх легіоністів під керівництвом Антонія Камінського. Польські військові кадри на чолі з капітаном австро-угорської армії Чеславом Мончинським були близькими до польської ендеції [335, с. 60]⁹⁰. Діяльність польських парамілітарних організацій і партій свідчила про складну і непередбачувану боротьбу за майбутнє Львова.

Проти євреїв Шереметьєв не чинив репресій, але при умові, щоб вони поводитися "відповідно". На зустрічі з єврейськими представниками Ф. Шляйхером, Я. Діаманом, Г. Рабнером, рабином Л. Брауде і професором Б. Гауснером, він заявив, що не робитиме різниці між євреями і християнами, зберігатиме повну справедливість та цінитиме право мешканців. Проте від них вимагав: 1) не переховувати вояків-євреїв, а видавати владі кожного втікача; 2) не допускати пошкодження телефонного обладнання на своїх ділянках; 3) не збиратися на вулицях і не вступати в розмови з солдатами; 4) не розповсюджувати слухів і фальшивих відомостей. За невиконання цих вимог

⁸⁹ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

⁹⁰ Wrzosek M. Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921 / M.Wrzosek. – Białystok, 1988. – 85 s.

пригрозив покараннями, передбаченими відповідно до воєнного часу. Ці вимоги рабини оголосили в синагогах [331, с. 29]⁹¹.

Найгостріше стояло у Галичині українське питання. З вибухом війни українські політичні партії Галичини так само, як і переважна більшість польських партій включно з Польською партією соціалістичною, обрали орієнтацію на Центральні держави, тобто Німеччину, Австро-Угорщину та Італію. Політичні міркування, які лягли в основу цієї орієнтації, полягали в тому, що переважна більшість українського народу перебувала у важкому царському ярмі. Скинути або бодай полегшити це ярмо, на думку галицьких політиків, можна було лише в разі поразки царської Росії. Тому в інтересах українського народу була б перемога Австро-Угорщини. Щоб ця перемога принесла користь, українські партії вважали за необхідне з самого початку війни стати на її боці, добитися визволення Наддніпрянщини і визнання національно-територіальної автономії українців у межах Австро-Угорщини. З цією метою з представників усіх українських політичних партій 1 серпня 1914 р. у Львові було утворено Головну Українську Раду. Її головою став посол до австрійського парламенту Кость Левицький (націонал-демократ), заступниками – Михайло Павлик (радикал) та Микола Ганкевич (соціал-демократ). Маніфест Головної Української Ради від 3 серпня 1914 р. закликав український народ “стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя нашло свободу розвитку [313, с. 212]”⁹².

Ще напередодні війни зусилля українського політикуму зосереджувалися на вирішенні проблеми автономії Східної Галичини, проведенні виборчої реформи, боротьби за український університет у Львові та поборенні москвофільства. Надзвичайно важливими були питання нормалізації українсько-польських відносин. У передвоєнний час політичне становище українців краю визначалося сильним натиском польської адміністрації, провокативними діями москвофілів, невиразною позицією австрійського уряду.

⁹¹ Janusz B. Dokumenty urzędowe okupacji Lwowa / B.Janusz. – Lwów, 1916. – 213 s.

⁹² Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1.– 1983. – 321 с.

3 серпня 1914 р. на будинках Львова і в українських часописах з'явився перший маніфест ГУР: "Український народе! Надходить важна історична хвиля. Важиться доля держав і народів... Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії... І чим більше буде поразка Росії, тим швидше виб'є година визволення України [131]"⁹³.

Головна Українська Рада перебрала на себе функції відродження українського війська. 2–3 серпня ГУР під керівництвом Михайла Павлика обговорила і вирішила почати формування легіону Українських Січових Стрільців. З метою втілення цього рішення утворено Українську Бойову Управу, до якої увійшли К. Трильовський, І. Боберський, В. Темницький, М. Волошин, Д. Вітовський, С. Горук, Т. Рожанковський (призначений командиром легіону). 4 серпня оголошено ухвалу Ради про початок формування легіону УСС, видано відозву із закликом записуватися до його лав під гаслом "Війна за волю України! [131]"⁹⁴.

Відтак на заклик ГУР і Бойової управи зголосилися 28 тис. добровольців з цілого краю. Запис проводився у приміщенні організації "Січ" при вул. Коперника, 5, а розміщувалися вони в Академічному домі (вул. Коцюбинського), бурсах Українського педагогічного товариства (вул. Вірменська), дяківській бурсі митрополита А. Шептицького (вул. Озаркевича), бурсі Народного дому (вул. Лисенка) і в самому Народному Домі (вул. Театральна), в Домі сестер василіянок (вул. Кирила і Мефодія) [284, с. 55]⁹⁵. З них було сформовано 9 сотень (кожна понад 200 осіб). З відступом австрійської армії на захід, 30 серпня сотні УСС переїхали до Стрия, куди стягувалися відділи з інших місцевостей Галичини. Загалом зібралося 10 тисяч осіб⁹⁶. З вересня 1914 р. з них вибрано 2,5 тис. здебільшого освічених людей, які склали присягу на вірність цісарю і майбутній Українській державі.

⁹³ Діло. – Львів. – 1914. – 3 серп.

⁹⁴ Діло. – Львів. – 1914. – 3 серп.

⁹⁵ Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців / О. Назарук. – Львів, 1916. – 109 с

⁹⁶ Мазур О. Львів у роки Першої світової війни / Мазур О., Патер І. // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – 308 с.

Натомість поляки вступали до польських легіонів, які 1916 р. трансформовано у корпус.

Уже на початку війни австрійські урядові кола зіткнулися з серйозним питанням – т. зв. "українською зрадою", суть якої полягала в тому, що перші поразки австро-угорської армії загострили проблему москвофільства. Австрійська адміністративна та військова влада, щоб виправдатись перед суспільством, звинуватила в усіх невдачах українців. Серед категорії москвофілів навмисно було названо також чимало українських патріотів, щоб в такий спосіб знищити українську інтелігенцію та свідомий селянський елемент.

Намагаючись уникнути "української зради" в тилу війська, Галицьке намісництво 8 серпня, та Начальна команда 15 серпня 1914 р. опублікували у Львові розпорядження про боротьбу з москвофільським рухом із застосуванням засобів екзекуції без помилування. Цивільна та військова влада здійснювала й превентивні арешти політично ненадійних підозрілих. Уже 20 серпня 1914 р. у Львові заарештовано 1200 осіб, серед яких були й учні. 4 вересня 1914 р. першим транспортом до Талергофу привезли 1600 мешканців Львова [148]⁹⁷. Цей табір, за вдалим висловом К. Левицького, "став символом Голгофи нашого народу з початком війни [256, с. 76]"⁹⁸.

Поруч з Головною Українською Радою група наддніпрянських політичних емігрантів на чолі з Дмитром Донцовим та Володимиром Дорошенком 4 серпня 1914 р. у Львові заснувала Союз Визволення України (СВУ) як безпартійне політичне представництво для боротьби за самостійність центральних і східних земель України. В політичній декларації під назвою "Наша платформа" СВУ підтвердив прагнення до державної незалежності України від Росії, зазначив свою проавстрійську орієнтацію. Формою правління мала бути "конституційна монархія з демократичним устроєм". Український

⁹⁷ Прикарпатська Русь. – Львів. – 1914. – 6 жовт.

⁹⁸ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К.Левицький. – Львів, 1930. – 714 с.

національний конгрес мав, на думку СВУ, вирішити земельну справу на користь селян [313, с. 217]⁹⁹.

Що стосується українських політичних діячів на самій Наддніпрянщині, то з початком війни частина з них заявила про свою лояльність і підтримку російського уряду. Зокрема київська газета “Рада” писала, що українці повинні оборонити російську державу. Редактор журналу “Українская Жизнь” в Москві Симон Петлюра опублікував декларацію, в якій зазначив, що українці чесно виконують свій обов'язок щодо держави [294, с. 95]¹⁰⁰. Стосовно Товариства українських поступовців, то воно не погодилось стати на платформу СВУ і зайняло нейтральну позицію.

Що ж до галицьких політиків, то Головна Українська Рада, яка з кінця серпня 1914 р. перебувала у Відні, намагалась виступити в обороні інтересів українського населення, здійснювати опіку над українськими емігрантами, одночасно докладала зусиль до творення українського легіону. Австрійський уряд у час війни, як і в попередній період, вів подвійну політику в українському питанні. Офіційний Відень запевняв українських політиків у прихильності до них, намірі поділити Галичину на східну і західну, надати українцям національно-територіальну автономію в межах Австрії. Проте всіляко зволікав з вирішенням цих проблем, протегував польським політичним чинникам, довго не відважувався дати дозвіл на формування підрозділів Українських Січових Стрільців (УСС). Лише в кінці серпня 1914 р. такий дозвіл було одержано. На чолі січового стрілецтва було поставлено Українську Бойову Управу, яка підпорядковувалася Головній Українській Раді. Мета легіону була зазначена у відозві Головної Української Ради: “Ми українці, повинні бажати, щоб відірвати від Росії всю Україну з Києвом, Полтавою, Черніговом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би напевно самостійну Українську державу з столицею в нашім стародавнім Києві,

⁹⁹ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1.– 1983. – 321 с.

¹⁰⁰ Петлюра С. Війна і українці / С.Петлюра // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1. – 1983. – 219 с.

де були би українське правительство і український парламент, вибраний всім нашим народом [314, с. 56–57]”¹⁰¹.

Галицька молодь гаряче відгукнулася на заклик творити національні збройні сили. Статистичні дані показують, що до легіону зголосилось майже 30 тис. осіб, однак стурбована напливом добровольців австрійська адміністрація обмежила набір до легіону. Спочатку комендантом УСС був призначений Теодор Рожанковський, згодом Михайло Галущинський (до того директор української гімназії в Рогатині). З березня 1915 р. легіон поділено на два самостійні курені (коменданти Григорій Коссак і сотник Сень Горук) [263, с. 13–15]¹⁰².

Головна Українська Рада, творячи український легіон, ставила на перший план національно-пропагандистське значення. Проте австрійське військове командування використало УСС на фронті. Уже 10 вересня 1914 р. окремі сотні УСС брали участь у боях. У повідомленні австрійського генштабу від 9 жовтня 1914 р. вказувалось, що УСС відзначились при контрнаступі у Карпатах. Особливо важкі бої вели стрільці на горі Ключі біля Сколе, потім за Дрогобич і Стрий.

Уперті бої з 29 квітня по 2 травня 1915 р. розгорнулися на горі Маківці. В цей день стрільці відбили три атаки і згодом самі перейшли у наступ [219, с. 4–5]¹⁰³. Австрійське командування неодноразово відзначало героїчні дії січових стрільців на фронті. Слава “залізної бригади”, здатної творити дива на найважчих ділянках фронту, дорого коштувала УСС. Виконуючи найнебезпечніші бойові завдання, рятуючи не раз ситуацію, яка в розумінні австрійських військових була безнадійною УСС засівала своїми кістками й поливала кров'ю шлях від Карпат до Києва. Лише в боях за гору Лисоню під Бережанами полк

¹⁰¹ Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. / П.Феденко. – Подєбради. – 1934. – С 56–57.

¹⁰² Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – Львів : Каменяр, 1990. – 232 с.

¹⁰³ Дзіковський В. Маківка (спогади) / В.Дзіковський // Літопис Червоної Калини. Річник ІХ. – Львів, 1930. – С.4–10.

УСС втратив більше тисячі убитих і поранених рядових і старшин [202, с. 18]¹⁰⁴.

Ще напередодні війни Львів став важливим об'єктом російської зовнішньої політики. Цьому, зокрема, сприяла “православна” основа російської зовнішньої доктрини, зведення її до рівня офіційної політики, що остаточно перетворило релігійно-конфесійну сферу в чисто політичну. Гасла звільнення слов'янського населення Галичини від “австрійського ярма”, “возз'єднання православної Русі”, масована православна пропаганда викликали неймовірний інтерес до Галичини. У цьому ключі Львову, як столиці коронного краю відводилася особлива роль. Львів став містом-символом, яким варто було володіти, щоб виправдати як свою експансіоністську зовнішню політику, так і легітимізувати претензії на цілий край.

Окрім зовнішніх впливів не менш важливим були внутрішні поділи та протистояння в місті. Львів, незважаючи на чисельну перевагу поляків -римо-католиків, концентрував у собі всю гаму галицької політики. Не тільки політичні партії та товариства намагалися мати тут свій головний осідок, але й історично так склалося, що Львів був містом, де водночас перебували три архієпископи: римо-католицький – польський, греко-католицький – український та вірменський. На момент початку війни дві перші церкви були майже цілком “націоналізовані”, цей процес остаточно довершила світова війна. Вірмени, включно з їхнім церковним зверхником, були політичними поляками. Вірменський архієпископ був відомий щодо своїх політичних уподобань, він неприховано підтримував галицьких “вшехполяків”. Німецька протестантська громада була добре зорганізована, але не могла через свою австрійсько-німецьку імперську лояльність підтримувати національні аспірації якогось: національних рухів краю. Два конкуруючі між собою національні

¹⁰⁴ Гербовий М. Гуцульська Сотня УСС / М.Гербовий // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1931. – № 5–6. – С.18–24.

проекти (польський та український) трактували євреїв і вірмен як запасний “резервуар” для поповнення свого національного організму [298, с. 526]¹⁰⁵.

Львівські архієпископи традиційно відчували відповідальність за свою громаду, і на їх думку їй давало їм право втручатися в усі сфери публічного життя. Політична сфера, як одна з найважливіших також часто диригувалася церковними зверхниками. Втручання найвищої церковної особи відразу надавало справі особливого, “справедливішого звучання, свого роду освячувало її. Таке тісне переплетення компетенцій церковного та політичного, висока концентрація релігійної влади робили Львів особливим містом [298, с. 526]¹⁰⁶.

Останній передвоєнний рік чітко засвідчив, що між греко-католиками та римо-католиками міста не було відчуття католицької солідарності. Формально вони належали до однієї Вселенської Церкви, але між ними пролягала національна прірва. Приналежні до обох конфесій були невід’ємною частиною своїх національних рухів. Це свідчило про те, що національна ідентичність остаточно здобувала перевагу над релігійно-конфесійною. Перед самої війною римо-католицький архієпископ Юзеф Більчевський відзначився тим, що фактично не допустив підписання угоди щодо сеймової виборчої реформи тим самим продемонструвавши тотожність позицій із однією з найконсервативніших польських партій – подоляками. Великим авторитетом у цій партії був також вірменський архієпископ Ю. Теодорович. Греко-католицький митрополит Андрей Шептицький також заангажувався в цей процес. Він пояснив свою участь у політичних нарадах такими словами: „[...] щоб сповнити свій святий громадянський обов’язок [298, с. 526–528]”¹⁰⁷. Священик і патріот стали тотожними поняттями. Всі згадані чинники перетворювали світову війну на цьому терені в свого роду священну війну за національні святощі, за “святу” національну справу. В “Архіпастирському посланні” митрополита Шептицького

¹⁰⁵ Расевич В. Церковно-релігійне життя / В.Расевич // Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Т.2. – Львів : Центр Європи, 2007. – 625 с.

¹⁰⁶ Расевич В. Церковно-релігійне життя / В.Расевич // Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Т.2. – Львів : Центр Європи, 2007. – 625 с.

¹⁰⁷ Расевич В. Церковно-релігійне життя / В.Расевич // Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Т.2. – Львів : Центр Європи, 2007. – 625 с.

від 29 липня 1914 р. читаємо заклик до українських вояків: “Хоробро сповніть обов'язки! Побіда певна, а справа свята!”.

Не зважаючи на наближення війни, євреї й надалі сторонилися політики. Емансиповані євреї належали в основному до польських партій демократичного спрямування. Рабини не втручалися до політики і не могли говорити від імені всієї громади. Цього не дозволяла ні структура їхньої релігійної спільноти, ані політичні настрої в громаді. Незважаючи на це, євреї були потужним чинником міського життя в основному через провідні позиції в торгівлі. Львів не мав особливого сакрального значення для юдеїв, наприклад такого, як для поляків і особливо українців. Проте, статус столичного міста навіть тут відігравав свою особливу роль. Тут найпростіше було зробити службову кар'єру, розвинути свою власну справу. Рятуючись перед російським наступом, багато львівських євреїв вдалося до втечі і переселилося до Відня. Це був перший великий людський трансфер між Львовом та Віднем. Проте, Львів ще довго залишався для переселенців “малою батьківщиною”. Ті, що залишилися у Львові, зазнали погрому в перший же день. Російська “солдатека” просто стріляла в перехожих євреїв без особливої на те причини. Після першого погрому багато єврейських крамниць і будинків було спустошено. Російська влада не визнавала факту масових погромів у Львові, але мусила пояснити, чим був викликаний спротив львівських євреїв [298, с. 526–528]¹⁰⁸.

З початком війни львівські архієпископи не залишилися осторонь суспільних процесів. Вони часто виступали на патріотичних заходах, видавали пастирські послання, навчали своїх вірних, як треба поводитися в цій жахливій війні. Дуже часто церковні послання були пронизані патріотичним пафосом і розставлянням основних політичних орієнтирів. Так в “Другому пастирському листі” від 24 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький наступним чином окреслив мету цієї війни: "Преважна – Дорогі – хвиля. Ведесь війна поміж нашим Цісарем а Царем Москви. Війна ведесь о нас, бо московський цар не міг

¹⁰⁸ Расевич В. Церковно-релігійне життя / В.Расевич // Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я.Ісасвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Т.2. – Львів : Центр Європи, 2007. – 625 с.

того стерпіти, що в Австрійській державі маємо свободу віри та народности; хоче нам видерти ту свободу, закути в кайдани [218, с. 99]"¹⁰⁹. Отже, війна сприймалася вищою духовною ієрархією як боротьба за збереження своєї віри і національності. Відповідно, дуже важко провести межу між релігійним і політичним під час цієї війни. Мотивації перекликалися між собою, одні причини викликали інші: церква націоналізувалася, а нація в свою чергу сакралізувалася.

Готуючись до вступу в Галичину, росіяни змушені були задуматися над тим, яку політичну тактику тут застосувати [180, с. 58–70]¹¹⁰. Наріжними проблемами стали питання польської автономії та “українська проблема”. Польське питання було чисто політичним і могло бути частково вирішене адміністративними заходами. Натомість українська проблема була майже невіршальною. Визнання будь-яких елементів окремішності українців загрожувало російському зовнішньополітичному курсові та кризою імперської російської ідентичності. Російські інтелектуали та політики доводили “російськість” Галичини, проте всі їхні концепції наштовхувались на проблему Греко-католицької церкви. Щодо римо-католиків вони вже мали досить успішний досвід з Королівства Польського. В даному випадку вони сподівалися на автоматичне перенесення існуючих правил та законів на територію Галичини. Саме цим пояснюється відсутність якихось обмежувальних, або насильницьких дій щодо Римо-католицької церкви в період окупації Львова [295, с. 114]¹¹¹. Стосовно римо-католицького населення в окупаційній владі не було жодних ілюзій ані щодо переведення його на православ'я, ані щодо можливості його русифікації. Обмеження були скеровані лише на недопущення негативних коментарів щодо Російської держави та православ'я. Російська влада заборонила всім конфесіям молитися за австрійського імператора.

¹⁰⁹ Дзерович Ю. Матеріали до історії мартирології нашої Церкви в часі всесвітньої війни / Ю. Дзерович // Нива. Місячник присвячений церковним і суспільним справам / під ред. священника Ярослава Левицького. – Львів, 1916. – Ч. 2. – С.99–116.

¹¹⁰ Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтурина ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).

¹¹¹ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

Зрозуміло, що архієпископи Ю. Більчевський та Ю. Теодорович не ризикували вдаватися до якихось особливих ініціатив. Вони обмежилися вітальними візитами в складі польської делегації до нового російського губернатора Шереметьєва. Водночас не виявляли особливої лояльності до російської влади. Найбільшим доказом їх проавстрійської патріотичної постави стало те, що ніколи не дозволили підняти російський прапор над своїми палацами [298, с. 526–528]¹¹².

Значні зусилля докладались до навернення греко-католицької на православну віру. Під проводом архієпископа Волинського Євлогія в Галичину було направлено сотні православних священиків з Росії. Вони призначалися на місце греко-католицьких священиків, які були вивезені або ж зі страху переслідування виїхали слідом за австрійською армією [267, с. 683–684]¹¹³.

В перші дні окупації Львова галицькі москвофіли розпочали активну співпрацю з російською адміністрацією. Група В. Дудикевича запропонувала росіянам як найрадикальніші заходи боротьби з українством та відповідною течією в греко-католицькій Церкві. Ще 1 вересня 1914 року він підготував свої пропозиції про бажаний устрій в Галичині. За цим планом з краю мали бути вигнані усі священики-єзуїти та василіяни. Найбільш жорстоко В. Дудикевич пропонував поступити з митрополитом Андреем Шептицьким, як лідером і натхненником українського руху. Всі маєтності згаданих згромаджень потрібно було конфіскувати передати православним. Російська влада мала невпинно пропагувати ідею приєднання уніатів до православ'я, не надавати російського громадянств євреям, а політику поляків зорієнтувати в пруському напрямку. Найважливішим в цих пропозиція: було те, що Львів, як місто, де чисельно переважали поляки та євреї, мав втратити свій столичний статус. Статус столиці галицького краю мав бути наданий Галичу [5, арк. 9–10]¹¹⁴. В такий спосіб мала

¹¹² Расевич В. Церковно-релігійне життя / В.Расевич // Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Т.2. – Львів : Центр Європи, 2007. – 625 с.

¹¹³ Лужницький І. Українська Церква між Сходом і Заходом / І.Лужницький. – Філадельфія. – 1954. – 701 с.

¹¹⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА у м.Києві), ф. 361, оп. 1, спр. 94.

бути відновлена історична справедливість і надано історичне підґрунтя російській політиці в Галичині. Задум В. Дудикевича полягав у тому, щоб десакралізувати Львів і очах галичан. Перенесення адміністративної столиці до Галича мало означати, що Львову, як митрополичій столиці усіх греко-католиків не встояти. Виношуючи подібні плани, переконані галицькі москвофіли не бачили майбутнього в греко-католицької церкви і сподівалися на швидку її ліквідацію. Не все із запропонованого нова влада взялася реалізовувати. Заважала міжнародна опінія та недооцінка галицькими москвофілами закоріненості релігійних переконань у свідомості українського населення. До всього додалося й те, що австрійці з початком війни провели безпрецедентну акцію по виявленню москвофільських елементів у Галичині. Тисячі людей були заарештовані, серед них багато випадкових. За даними австрійського міністерства культів та освіти, арешти торкнулися сотень священників. Десять з них були із Львівського деканату [12, арк.24–25]¹¹⁵. Жорстокість та тотальний характер акції позбавили москвофільський табір надзвичайно впливової верстви в галицькому суспільстві. Більшість із арештованих залишалася роками ув'язненими в таборі Талергоф, багатьох було страчено під різними приводами.

Перші кроки росіян продемонстрували різницю в підходах і планах православної ієрархії та російської влади в Галичині. Новопризначений церковний зверхник Галичини Волинський архієпископ Євлогій розпочав урочистий “хрестовий похід” на Львів із Почаївської лаври. Все це мало символічне значення і целібрувалося за найвищими патріотичними зразками. Кандидатуру Євлогія запропонував сам обер-прокурор Святійшого синоду В. Саблер. Через день, 29 серпня 1914 року, російський імператор затвердив цю кандидатуру. До уваги було взято те, що Євлогій з 1902 по 1914 р. керував Холмською єпархією, ситуація в якій, на думку синоду, була дуже наближеною до галицької.

Православні священники настільки захопилися наверненням галицьких уніатів на православ'я, що в їхню діяльність мусили втрутитися перші особи

¹¹⁵ ЦДІА України у м Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 1907.

Російської імперії. Оскільки ставка головнокомандувача не виробила якогось конкретного плану релігійної політики в Галичині, то все фактично було віддано на відкуп єпископу Євлогію. Покликаючись на військову доцільність, верховний головнокомандувач російських військ скерував 14 вересня 1914 р. на ім'я царя Миколи II лист з проханням прояснити ситуацію і не допускати насильного переведення галицьких греко-католиків на православ'я. Військовим чином не стільки йшлося про дотримання принципів свободи віросповідання, як про спокій в тилу російського війська. Обер-прокурор синоду В. Саблер відправив відповідного листа-інструкцію воєнному генерал-губернаторові Галичини Г. Бобринському та архієпископові Євлогію з вимогою невпинно дотримуватись принципів свободи віросповідання. Проте недосвідчене в дипломатичних іграх Петроградське телетайпне агентство поширило інформацію про те, що “Архієпископ Євлогій відбув до Почаєва і Львова для приєднання до православ'я галичан [87, арк. 21 зв.]”¹¹⁶. Така необережність викликала обурення у багатьох вищих чиновників російської влади, оскільки прямим текстом було заявлено про реальну місію архієпископа.

5 грудня 1914 р. синод розглянув детальний звіт єпископа Євлогія про його діяльність в Галичині. Перші дні в повітах, прилеглих до російського кордону, панувала ейфорія, цілі громади переходили на православ'я, відбувались багатотисячні урочисті хресні ходи, виголошувались патріотичні промови на честь переможної російської зброї та православного царя. Проте, зовсім інакше виглядала картина у Львові. З Бродів 2 листопада Євлогій поїхав до Львова і застав наступну ситуацію: “Був здивований тим, як мізерно представлена православна віра в цьому місті. Власне кажучи, православ'ю тут ніде голову прихилити. Одна православна буковинська або румунська церква, настоятель якої втік. Руська колонія тут становить 40 тисяч. Тому руські відвідують уніатські і латинські, де мають слухати на незрозумілій мові і молитися Йосафату Кунцевичу. Спроби отримати для православних

¹¹⁶ Російський державний історичний архів в м. Санкт-Петербурзі (далі – РДІА у м. Санкт-Петербурзі), ф. 797, оп. 84, відділ 2, стіл 3, спр. 510.

кафедральний собор св. Георгія Побідоносця поки не мали успіху. Уніатське духовенство не на боці православних. Залишились послідовники Шептицького, палкі прихильники унії та українства. Руські патріоти інтелігенти готові перейти, але як світські люди вони не мають права порушувати церковних питань. Значна частина галичан належить до українсько-мазепинської течії, ворожої до Росії і православ'я. Єдина надія – народ, який і в унії визнавав себе православним. Сподіватися на перехід з унії всього населення нема підстав. Тому православ'я в Галичині чекає важка і вперта боротьба проти унії [66, арк. 37–38]¹¹⁷. Невтішна картина спонукала синод на пошуки відповідних коштів, щоб утримувати своїх священників та готувати ґрунт для переходу нових парафій. Проте, все ж в рекомендаціях наголошувалося на добровільності й толерантності в поширенні православ'я.

Євлогій, описуючи невідрадную картину позицій православних у Львові, сподівався отримати дозвіл світської влади на використання греко-католицьких храмів міста православними священниками. Він звертався до Святійшого синоду з проханням “принципально” вирішити питання передачі православним святоюрської катедрі. Згода самого імператора Миколи II на таку передачу надійшла в час, коли реалізувати цей план було практично неможливо, тільки 2 травня 1915 р. [66, арк. 176]¹¹⁸ Взагалі, довший час в російській релігійній політиці в Галичині панував хаос. Кардинально розходилися плани і бачення цієї проблеми російською військовою та релігійною владою.

Бурхлива діяльність православного архієпископа Євлогія на ниві навернення галицьких уніатів на православ'я змусила воєнного генерал-губернатор Г. Бобринського видати спеціальний циркуляр про віротерпимість, який регулював церковні відносини в Галичині. Губернатор намагався не віддавати на відкуп цю делікатну сферу російським православним ієрархам. Саме тому він запровадив чіткі правила процедури зміни конфесії. Відповідно до першого циркуляру, всі випадки переходу мали бути добровільною

¹¹⁷ РДА у м. Санкт-Петербурзі, ф. 797, оп. 84, відділ 2, стіл 3, спр. 510.

¹¹⁸ РДА у м. Санкт-Петербурзі, ф. 797, оп. 84, відділ 2, стіл 3, спр. 510.

ініціативою. Парафія сама повинна була визначитися з переходом на православ'я. Влаштувались голосування (навіть тоді, коли їх ніхто не вимагав), якщо 75% бажали прийняти православ'я, тоді до вказаної церкви скеровувався православний священник. Священик міг отримати призначення тільки після особистої згоди на це воєнного генерал-губернатора. Це правило не поширювалось на парафії, де греко-католицькі священники, боячись приходу російських військ, виїхали з австрійськими владними структурами. Зазначені парафії відразу, без голосування, оголошувались православними. Ще одним способом захоплення греко-католицьких парафій були часті короткотривалі арешти священників як політично неблагонадійних, після чого зазначені парафії оголошувались покинутими і туди так само призначалися православні священники. Натомість архієпископ Євлогій підготував свої пропозиції, в яких вимагав "схилити народ", "надати поштовх", "створити хвилю" для переведення греко-католиків на православ'я. Ці слова насторожили самого воєнного генерал-губернатора Г. Бобринського. Він угледів в них приховане бажання насильства і з військово-тактичних міркувань не підтримав позицію Євлогія. Назвав її бажаною, але ризикованою [76]¹¹⁹. Постійна гра між церковною і світською владою Російської імперії давала можливість пояснювати будь які зловживання однієї чи іншої сторони їх спонтанним, несанкціонованим характером.

Після того, як синод відрядив професора П. Жуковича з інспекцією до Галичини, стало відомо, що грубі форми правління росіян в краї завдали такої шкоди, що навіть ліберальні циркуляри воєнного генерал-губернатора про віротерпимість не змогли зарадити справі [76, арк.89]¹²⁰. П. Жукович змушений був констатувати, що станом на 1 березня 1915 р. із 1874 уніатських парафій трьох галицьких єпархій на православ'я перейшла тільки 81%. Така кількість була невтішною ще й тому, що багато з них були просто зайняті православними священниками, оскільки греко-католицькі виїхали з австрійською владою.

¹¹⁹ РДІА у м. Санкт-Петербурзі, ф. 2005, оп. 1, спр. 8.

¹²⁰ РДІА у м. Санкт-Петербурзі, ф. 1579, оп. 1, спр.510.

Питання функціонування греко-католицьких церков у Львові було надзвичайно дражливим для російської влади. З одного боку, вона бажала якнайшвидшої їх передачі православним, з іншого – не могла особливо вплинути на цей процес. Навіть те, що генерал-губернаторові вдалося домогтися почергової відправи в церквах Львова, було сприйнято Ватиканом як замах на статус католицької церкви. Якщо на провінції на такі умовності не зважали, то у Львові треба було дотримуватися певних принципів релігійної толерантності. Крім усього, росіяни мали велику кадрову проблему. До Львова потрібно було присилати лише добре освічених священиків, щоб вони не контрастували різко з добре вишколеним в австрійських університетах греко-католицьким духовенством. Як не дивно, але проблема виникла навіть із обсадженням єдиної православної церкви у Львові. Після того як настоятеля цієї церкви отця Мурина було відряджено в інше місце, постало питання, де знайти таку ж дієву і авторитетну людину [44]¹²¹.

З часом діяльність православної влади у Львові перетворилася на найбільшу проблему воєнного російського правління. Канцелярія воєнного генерал-губернатора змушена була постійно дезавувувати факти зловживань з боку православного кліру. Торгівля посадами, часті випадки хабарництва, нестримне бажання архієпископа Євлогія "пришвидшити" події, привели до того, що губернатор змушений був звернутися до російського імператора з проханням усунути останнього із Галичини. Значна втрата російською армією галицьких територій та "шкідлива" діяльність архієпископа Євлогія спонукали імператора "почесно" перевести його зі Львова на Волинь. Це сталося 12 квітня 1915 р. [180, с. 178]¹²², а 22 червня того ж року російські війська залишили Львів.

В ході першої російської окупації Галичини всі українські установи, бібліотеки, видавництва, газети, школи було закрито. Для вчителів у Львові, Києві, Петербурзі спішно відкривалися курси російської мови, друкувалися

¹²¹ РДІА у м. Санкт-Петербурзі, ф. 2005, оп. 1, спр. 8.

¹²² Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтурина ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: "АИРО-XX", 2000. – 264 с. – (Серия "Первая монография").

російські підручники. Одночасно почались масові репресії, арешти і виселення до Росії “підозрілих” українських діячів. Тих, що не потрапили до Талергофу за “москвофільство”, тепер вивозили до Сибіру за “австрофільство”. Тільки через київські тюрми перевезено до Сибіру понад 12 тис. осіб, серед них багато греко-католицьких священників. 19 вересня 1914 р. було заарештовано митрополита Андрея Шептицького і вивезено до монастирської тюрми у Суздаль, де він перебував до 1917 р. Було вивезено ректора Львівської семінарії о. й. Боцяна та інших представників вищого греко-католицького духовенства [296, с. 445]¹²³. “Поголовно висилано українських священників, – писав М. Грушевський, – або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Все те самим нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без ріжниці, жінок, дітей, старців, хорих і калік. Скільки таким способом забрано і знищено людей, се переходить всяку ймовірність [210, с. 529]”¹²⁴.

Окремого висвітлення заслуговує історія з арештом і депортацією Галицького митрополита Андрея Шептицького. Як засвідчують чисельні документи архіву Святійшого синоду, митрополит Шептицький був основним об'єктом доносів галицького москвофільства. За ним давно стежило російське міністерство внутрішніх справ. Його звинувачували в плеканні антиросійських настроїв, у підтримці українства, у вибудовуванні таємних планів окатоличення Росії. Саме тому російська військова влада наперед знала, що митрополита буде в насильницький спосіб усунуто зі Львова. Розглядалися різні можливості: від висилки його за кордон до заслання вглиб Росії. Перемогла друга концепція. Двічі було проведено обшук в митрополичих палатах, але якихось особливих компрометуючих документів не виявилось. Пізніше, тобто в 1915 р., таким документом було названо меморандум митрополита до австрійського уряду "Про майбутній військовий, правовий і церковний устрій Російської України"

¹²³ Полонська-Василенко Н. Історія України / Н.Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1976. – Т 2. – 520 с.

¹²⁴ Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський – Нью-Йорк, 1990. – 620 с.

[280, с. 130–134]¹²⁵. Тому було знайдено формальну причину – проповідь в Успенській церкві, де митрополит роз'яснив вірним різницю між греко-католицькою та російською православною Церквами. Під час проповіді 6 вересня 1914 р. митрополит Шептицький назвав російське православ'я "державним", "казенним", таким, що робить своєю опорою державну владу, а греко-католицька церква черпає свою віру в єдності з католицькою Церквою [196, с. 290]¹²⁶. Присутні жандармські офіцери потрактували цей вислів, як вираз особливої нелояльності до Російської держави, тому митрополита було арештовано і 19 вересня вислано до Києва. Арешт митрополита перетворив справу греко-католицької Церкви на міжнародну проблему. Російські дипломати змушені були пояснювати при Святійшому Престолі причини такого поведіння з найвищою духовною особою, а увага європейської преси була прикута до ситуації в Галичині.

Під час першого домашнього арешту митрополита генеральний вікарій церкви св. Юра звернувся за підтримкою до римо-католицького архієпископа Ю. Більчевського, але той стверджував, що сам не може нічого вдіяти у цій ситуації. Напевно найменше в цей момент латинський митрополит думав про долю свого греко-католицького колеги, бо за інших обставин він погодився прийти навіть на таємну нараду в митрополичій палаті церкви св. Юра.

Це сталося після кількох безпрецедентних фактів діяльності архієпископа Євлогія. Православний митрополит за кілька днів зробив декілька заяв, в яких відверто закликав греко-католицьких священиків до переходу в лоно православної Церкви. Службу божу в одному з найбільших греко-католицьких храмів Львова – Преображенській церкві, він закінчив закликком відійти від католицизму і “вернутися” в православну віру. Подібні дії насторожили навіть присутнього там генерал-губернатора. Греко-католицькі священики розцінили ці дві акції як відкритий наступ проти їхньої церкви і звернулися до Євлогія з відкритим листом, назвавши перехід на православ'я важким гріхом. Власне тоді

¹²⁵ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С 130-134.

¹²⁶ Василий, дьякон. Леонид Фёдоров. Жизнь и деятельность / Василий, дьякон. – Рим, 1966. – 320 с.

забила на сполох і римо-католицька ієрархія. Митрополит Більчевський прийшов 31 грудня 1914 р. до церкви св. Юра на таємну нараду, скликану священником Білецьким. На нараді мав бути вироблений план, як вберегти унію [180, с. 172]¹²⁷. Здається, це був останній факт прояву католицької солідарності під час Першої світової війни.

Арешт та заслання греко-католицького митрополита вглиб Росії перетворили його в очах вірних Церкви на живого мученика за віру та національну справу. Повернення митрополита Шептицького до Львова 10 вересня 1917 р. перетворилося на справжню національно-патріотичну маніфестацію українців. З цього моменту українці Львова знову почали жити звичним для них життям, коли можна було порадитися з найбільшим моральним авторитетом. Повернення третього архієпископа до Львова вернуло до звичної констеляції львівське міське суспільство, однак з тією різницею, що воно було значно революціонізованим, а національно-політичні домагання невпинно рухалися в напрямку проголошення національних держав.

Однак, незважаючи на вияви підтримки чи нейтральності, російський уряд з перших днів війни розпочав масове переслідування українства. Було припинено діяльність “Просвіти”, закрито всі українські видання, заборонено друкувати будь-що українською мовою. Без суду і слідства було арештовано і заслано цілий ряд українських діячів. До Симбірська, а потім до Казані. було заслано професора Михайла Грушевського.

Трагедія українського населення у Галичині полягала у тому, що воно переслідувалося як російськими військами, які вели наступ, російською адміністрацією, яка почала урядувати у Галичині, так і силами австрійських військових й австрійської цивільної влади, які хоча й відходили на захід, але не припиняли арештів українців.

Одночасно з початком війни почалось жахливе переслідування українців у Галичині польсько-австрійською адміністрацією. До цього значною мірою

¹²⁷ Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтурина ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).

спричинилась легенда про “руську зраду”. Суть її полягала в тому, що в Києві ще до війни з числа галицьких москвофілів, які емігрували до Росії, було утворено “Карпато-Русский Освободительный Комитет”. 29 липня 1914 р. він видав відозву, де закликав галичан привітно зустріти російську армію і переходити на її бік [296, с. 445]¹²⁸. Крім того, члени “Комитету” допомогли штабові південно-західного фронту підготувати книжку “Современная Галиция”, в якій було зазначено адреси галицьких москвофільських організацій і їх членів, давалася тенденційна характеристика українським установам, політичним партіям, греко-католицькій Церкві та їх діячам.

В умовах відступу австрійської армії та воєнного психозу австрійська адміністрація в котрий раз використала галицьке москвофільство з метою знищення українства. Розпочаті властями судові процеси над москвофілами за державну зраду з вини польської крайової адміністрації були поширені на українських політичних діячів та інтелігенцію, які не мали нічого спільного з москвофілами. Шукаючи виправдання катастрофі на фронті, правлячі кола звинуватили українське населення в політичній непевності, підтримці Росії, ототожнюючи всіх галицьких українців з москвофілами.

Тисячі невинних людей потрапило в концентраційні табори у Талергофі, Трезієнштадті, Гмюнді, Гнаві. Уже в кінці 1914 р. в Талергофі було більше восьми тисяч українських в'язнів з Галичини і Буковини. Більше 70 відсотків з них – це селяни. Серед в'язнів було багато греко-католицьких священників [272, с. 56–57]¹²⁹. Суворий режим, сваволя, голод і нестерпні санітарні умови (епідемія плямистого тифу) спричинили серед в'язнів велику смертність. Сотні людей, звинувачених у “зраді”, було розстріляно і повішено військово-польовими судами відступаючої австро-угорської армії. Жахлива трагедія сталася 15 вересня 1914 р. в Перемишлі, де угорські солдати шаблями порубали 46 галичан, запідозрених у москвофільстві [166]¹³⁰. На Станіславщині військовий суддя Загурський засудив на смерть біля 100 українських селян і

¹²⁸ Полонська-Василенко Н. Історія України / Н.Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1976. – Т 2. – 520 с.

¹²⁹ Маковський В. Талергоф. Спогади і документи / В.Маковський. – Львів.– 1934. – 249 с.

¹³⁰ Український Вістник. – 1921. – 14 верес.

особисто брав участь у їх вішанні [166, с. 65]¹³¹. Головна Українська Рада докладала зусиль до припинення терору і репресій, однак вона зустріла протидію властей.

Внаслідок масових арештів за вигадане шпигунство і допомогу російському війську були переповнені всі тюрми [221, с. 60]¹³². В доповідній записці від 27 серпня 1914 року дирекція поліції Львова вимагала від Галицького намісника дозволу вивезти близько 2 тис. заарештованих русофілів. Цього вимагали як санітарні умови, так і загроза бунту. Про те, як вивозили арештованих, свідчать спогади одного із в'язнів тюрми при вул. Казимирівській у Львові: "31 серпня 1914 р. розпочалося справжнє пекло. Нас розбудили о 3 годині ранку і, не давши навіть чаю, погнали в тюремний двір. Тут протримали до 9 години ранку. Після цього повели всіх, близько 1600 чоловік, по вул. Казимирівській і вул. Городецькій до головного двірця. Ці декілька кілометрів були для нас справжньою ходою на Голгофу. Озвірілий натовп львівських "патріотів" з євреїв і поляків бив нас, особливо священиків, палицями, кілками, в нас кидали каміння і гній, плювали в обличчя. З вікон кидали горщики з-під квітів. Одному з арештованих такий горщик проломив череп, і він помер тут же на вулиці. Перед вокзалом ми чекали до 2 години. Виявляється, поліцейські навмисно тримали нас близько п'яти годин на вулиці, щоб дати юрбі можливість "проявити почуття" до нас, "зрадників" [6, арк. 56]¹³³.

Українцям, особливо інтелігенції, з самого початку російської окупації влада дала зрозуміти, що вони не можуть розраховувати на її толерантність. Це означало, що для російського уряду українці, в принципі, не існували, що й підтвердив Шереметьєв своїм візитом до архієпископів: римо-католицького Більчевського і вірменського Теодоровича, при цьому не згадавши митрополита А. Шептицького – представника українців [327, с. 366]¹³⁴.

¹³¹ Лозинский М. Поневолені західноукраїнські землі / М.Лозинский. – Х., 1930. – 85 с.

¹³² Дорошенко Д. Історія України. Т. 1. Доба Центральної Ради / Д.Дорошенко. – Ужгород. – 1932. – 98 с.

¹³³ ЦДІА України у м. Львові, ф. 147, оп.1, спр.77.

¹³⁴ Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914–1915 / A.Achmatowicz. – Warszawa, 2003. – 420 s.

Щоправда, він прийняв представників українських економічних і культурних товариств – Володимира Шухевича, о. Йосифа Боцяна, Володимира Охримовича, Степана Федака, Юліана Січинського з проханням дозволити товариствам продовжувати виключно економічну і культурну працю, використовуючи загальнолюдську місію, а також видавати свої "обіжники, розкази в мові для того населення [українців] зрозумілій". У відповідь на це Шереметьєв заявив, що справа товариств тепер не на часі, а щодо мови, то він знає, що є тільки "один русский язык" і велів їм "радоваться, что воссоединяются с великой Россией [138]"¹³⁵. Втім, повівся з українською депутацією зухвало і грубо [331, s. 122–123]¹³⁶. Так закінчилася перша й остання аудієнція українців у російського градоначальника у Львові.

Під час окупації Львова господарство міста залишилося у руках магістрату, який функціонував під наглядом російської адміністрації з правами, встановленими австрійськими законами. Зміни стосувалися лише мови: замість польської та німецької у діловодстві тепер обов'язковою стала російська, з посад у міських управліннях усунено євреїв. Влада у місті належала Президії, яку й надалі очолював Т. Рутовський і два віце-президенти: Л. Шталь і Ф. Шляйхер.

На засіданні ради міста Шереметьєв заявив, що зробить все для полегшення долі міста і звільнив під слово гонору заручників, взятих російськими військами при вступі до Львова, із застереженням про невіїзд, а міським чиновникам дозволив брати участь у засіданнях ради. В дрібних кримінальних справах, згідно з розпорядженням російської влади від 11 вересня 1914 р. діяли суди за австрійськими законами, але вироки виносилися від імені царя [330, s. 447]¹³⁷.

Господарська ситуація у Львові була надзвичайно складна. Бюджет Львова не поповнювався – гроші від міського трамваю, водопроводу, електро- і газового освітлення не надходили, кредиту не давали. На кінець 1914 р. дефіцит

¹³⁵ До історії Галицької Рухи (меморіал К. Паньківського) // Наше минуле. – 1918. – № 1. – С. 63–65.

¹³⁶ Janusz B. Dokumenty urzędowe okupacji Lwowa / B. Janusz. – Lwów, 1916. – 213 s.

¹³⁷ Cybichowski Z. Die Besetzung Lembergs im Kriege 1914–1915, b. m. / Z. Cybichowski. – 523 s.

міського бюджету становив 3,5 млн. корон, до кінця березня 1915 р. доповнився ще 3 млн. корон [1, арк.1]¹³⁸. Видатки міста залишились на попередньому рівні, з'явилися й нові. Серед них надання допомоги найбільше постраждалому населенню. До цієї категорії належали сім'ї осіб, мобілізованих до війська, пенсіонери, службовці колишніх австрійських урядових установ і вчителі, яких у Львові нараховувалось близько 12 тисяч чоловік без членів їх сімей [2, арк.7]¹³⁹. Тому за домовленістю між магістратом і утвореним консорціумом трьох банків – Крайового, Промислового та Іпотечного за згодою генерал-губернатора Г. Бобринського колишнім службовцям і пенсіонерам протягом січня-березня 1915 р. виділено половину належного їм утримання (600 тисяч корон з міських коштів і 1350 тис. корон з коштів банків) [56, арк.22]¹⁴⁰.

У грошовому обігу суттєво бракувало дрібної монети. Доходило до того, що заплативши за товар банкнотою, покупець не міг отримати решти. Потреба у грошових знаках підштовхнула магістрат за підтримки російських властей до випуску бонів. До кінця 1914 р. у Львові випущено однокоронових бонів на суму 524600 корон [322, с. 329]¹⁴¹. Це дало можливість поправити фінансовий стан міста і тимчасово ліквідувати нестачу дрібних грошових знаків. Крім того, російський уряд дозволив ще випуск міських бонів на суму 1 млн. рублів, встановивши їх вартість у 100 корон – 1 бона або по запровадженому курсу – 30 рублів.

У час російської окупації у Львові, як зрештою і в цілому краї, панувала велика дорожнеча на всі товари і продукти. Відчувалась відсутність палива, більшість мешканців потерпала від холоду в неопалених квартирах. Злидні запанували в домівках львів'ян, тому багато з них вдавалося до різних заробітків: юнаки підробляли у готелях, кав'ярнях, на фабриках, цегельнях і майстернях, підлітки здебільшого продавали часописи. Але більшість

¹³⁸ ЦДІА України у м.Києві, ф. 361, оп. 1, спр. 101

¹³⁹ ЦДІА України у м.Києві, ф. 361, оп. 1, спр. 172

¹⁴⁰ РДВІА, ф. 2068, оп. 1, спр. 114.

¹⁴¹ Шуст Р. Грошові знаки Львова 1914-1918 рр. / Р. Шуст // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 327–348.

займалася "генделем" – торгували всім – кавою, тютюном, милом, дровами і т.д.

На ринках продуктів було обмаль, ті, що продавалися, миттєво розкуповувалися, і вже о 10-й ранку нічого не можна було купити. Ціни на ринку за продукти визначав тільки продавець. Передусім відчувався брак хліба не лише на торгах, але й у крамницях, не вистачало борошна. Торгівля бакалією занепала цілковито, запаси вичерпалися. Процвітала спекуляція. Буханець хліба, який коштував 60 грошів, тепер продавався за корону. Побоюючись голоду, а на його ґрунті різних хвороб та епідемій, російська влада заснувала у Львові міський благодійний комітет. Через відсутність продуктів харчування інтендантство військового генерал-губернаторства виділило з вересня 1914 р. до червня 1915 р. для потреб мешканців Львова близько 120 тис. пудів муки, 30 тис. пудів круп, 30 тис. пудів солі, 31 тис. пудів цукру [3, арк.37]¹⁴². Для постачання продовольчими товарами населення Львівський магістрат закупив і зосередив у своїх магазинах і складах близько 200 вагонів різноманітних товарів: хліба, муки, цукру, чаю та інших товарів першої необхідності [57, арк.1]¹⁴³. Найбіднішому населенню російська адміністрація дозволила у вересні 1914 р. зібрати урожай на військових городах і роздала запаси продуктів з військових складів австрійського війська [132]¹⁴⁴. Крім того, для бідних, яких разом з прибулими з інших місцевостей нараховувалося близько 30 тис. чоловік, були відкриті їдальні, де давалися безкоштовні обіди за спеціальними талонами, виданими магістратом. Громадський жіночий комітет також організував дешеву кухню у Купецькому банку (просп. Шевченка) для інтелігенції міста. За даними бюро продовольчих карток у серпні 1915 р. у місті жило 157 тис. осіб, або на чверть менше довоєнного часу. Вже через півроку населення міста збільшилося до 174 тис. мешканців [137]¹⁴⁵.

¹⁴² ЦДДА України у м.Києві., ф. 363., оп. 1., спр. 19.

¹⁴³ РДВІА, ф. 13216, оп. 1, спр. 89.

¹⁴⁴ Діло. – 1914. – 5 верес.

¹⁴⁵ Діло. – 1916. – 15 лют.

Незважаючи на важке матеріальне становище населення, на початку червня 1915 р., уже перед відступом, інтендантське управління військового генерал-губернатора реквізувало у Львові: муки -56,5 тис. пудів, круп – 1,7 тис, квасолі – 1,6 тис, цукру – 1,6 тис, вівса та ячменю – 2,4 тис, гороху – 1,7 тис. пудів. Забрано також запаси макаронів, гречки, цикорію, оцту, жита, пшениці та інших продуктів [4, арк. 28]¹⁴⁶.

Відомий австрійський письменник Стефан Цвейг, який чотири місяці перебував у Львові під час російської окупації, також згадував про випадки відбирання козаками годинників і грошей у мешканців міста [172]¹⁴⁷.

З відступом російської армії зі Львова, українця вдалося активізувати національне і господарське життя у місті. 22 червня 1915 р. українськими громадсько-політичними діячами, що зібралися в приміщенні "Сільського господаря", був створений "Комітет українців міста Львова", який складався з 10 осіб і мав вести українські національні справи до повернення головних політичних організацій. Комітет (безпартійний) очолював адвокат Андрій Чайковський, а секретарем був директор Крайового союзу торговельних спілок Сильвестр Герасимович.

23 червня 1915 р. з'явилася відозва Комітету "Українці міста Львова!", у якій, зокрема, говорилося: "Засяло знову сонце свободи! В отсей день вертає до українців не лише втрачена свобода віри і мови батьків, а й росте й леліана в тих тяжких часах на дні душі надія, що мимо вікового, а ще перед хвилиною над нами шалючого московського гніту, Україна не вмре, не загине!" Почали відновлювати свою роботу закриті російськими окупантами українські видавництва, зокрема газети "Нове слово", "Діло", зачали з'являтися "Шляхи".

Влітку 1915 року у Львові була утворена збірна станиця Українських Січових Стрільців, комендантом якої став Михайло Волошин. Згодом станиця при допомозі жіночої організації "Українська самаритянська поміч", створена у Львові 23 червня 1915 р. з метою допомагати пораненим українським

¹⁴⁶ ЦДДА України у м.Києві, ф. 363, оп. 1., спр. 19.

¹⁴⁷ Цвейг С. Львів після російського вторгнення // Поступ (Львів). – 2003. – 28 жовтні.

стрільцям, отримала шпиталь, який називався Захист для Українських Січових Стрільців і містився при вул. Петра Скарги, 2 (вул. Є. Озаркевича).

Від осені 1915 р. до половини березня 1916 року в одній кімнаті разом з братаничем, "сином брата, сімнадцятилітнім парубком з Нагуєвич" жив у Захисті хворий Іван Франко. У листі від 4 грудня 1915 р. до Василя Якіб'юка в Криворівню Франко писав: "... коби лише вернути до здоров'я. Добре, що хвороба тіла не вменшила мого духовного здоров'я та душевної сили, що дає мені змогу день у день по кілька годин трудитися над збагаченням нашого письменства. Я виготовив кілька пачок творів віршами й прозою, оригінальних та переробок і живу тою надією, що велика війна, яку переживаємо тепер, принесе нам без порівняння більше хісна, ніж може принести шкоди [317, с. 423–434]"¹⁴⁸. 9 березня 1916 року Франко склав свій заповіт, а невдовзі назавсім повернувся до свого дому на вулицю Понінського.

22 лютого 1916 р. у Львові утворено Товариство допомоги стрільцям-інвалідам, українським буковинським добровольцям, вдовам і сиротам війни під назвою "Стрипа". Завдання товариства полягало у придбанні фондів матеріальної допомоги, сприянні інвалідам у працевлаштуванні, виділенні коштів для навчання сиріт, фізичне виховання молоді. Фундаторами товариства виступили: легіон УСС, товариство "Просвіта", страхове товариство "Дністер", Ставропігія [7, арк.1]¹⁴⁹.

Війна завдала значних людських втрат. Залишилося чимало вдів і сиріт без засобів до існування. У листопаді 1915 р. у Львові відкрився крайовий притулок для сиріт. У зв'язку з цим у зверненні Українського комітету допомоги вдовам і сиротам у Львові, за підписом його голови В. Нагірного говорилося, що відкриття такого закладу є "нині справою наголою, пекучою, справою не тільки гуманітарною, а й з національного боку надзвичайно важною, якої не вільно довше відкладати [133]"¹⁵⁰. Крім того, 2 квітня 1916 р. у Львові був заснований Комітет "Українського захисту воєнних вдів і сиріт", до

¹⁴⁸ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К., 1986. – Т. 50. – С.423–434.

¹⁴⁹ ЦДІА України у м.Львові., ф. 353, оп. 1, спр. 9.

¹⁵⁰ Діло. – 1915. –11 листоп.

президії якого увійшли К. Левицький, Ю. Романчук і М. Василько, а до Комітету праці – В. Нагірний, Г. Шухевич, Є. Гвоздецький, В. Лициняк, М. Мороз [256, с. 318]¹⁵¹. Для збільшення урядової допомоги дітям-сиротам Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами у Львові звернувся до керівників усіх парафій із проханням негайно вислати списки дітей-сиріт до Митрополичого ординаріату. Також для опіки над галицькими українцями, примусово виселеними у глибину Австрії, у Львові засновано Комітет опіки над евакуйованими, до керівництва якого увійшли О. Кмицикевич, Г. Шухевич, С. Голубович та ін. [136]¹⁵²

У листопаді 1915 р. Загальна Українська Рада звернулася до австро-угорського уряду з проханням заснувати у Львові український університет як "найважливішої культурної потреби української нації". У листі ЗУР, зокрема, підкреслювалося: "Щоби стати культурною нацією в повнім значенні цього слова, щоб розвіяти останні сумніви про самостійність української нації та щоби рішучо покласти кінець русофільським затіям, мусять українці Австро-Угорщини одержати осідок для плекання їх національної культури [257, с. 261–262]"¹⁵³.

Тому 19 лютого 1916 р., приступивши до роботи, Наукове товариство ім. Шевченка на своєму першому засіданні поставило питання і підготувало меморіал до австрійського уряду про заснування у Львові українського університету, підготовлений О. Колесою, В. Щуратом, К. Студинським, С. Бараном, Б. Барвінським.

З поверненням до Львова українських інституцій повніше розгорнулося національне життя міста. Так, 18 серпня 1915 р. управа Національного музею звернулася до українського громадянства із закликом про збір пам'яток історії та культури з давніх часів, насамперед періоду війни [167]¹⁵⁴.

¹⁵¹ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К.Левицький. – Львів, 1930. – 714 с.

¹⁵² Діло. – 1916. – 24 серп.

¹⁵³ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К.Левицький. – Львів, 1930. – 714 с.

¹⁵⁴ Українське слово (Львів). – 1915. – 18 серп.

9 грудня 1915 р. ініціативний комітет на чолі з Іваном Трушем і Євгенією Макарушкою звернувся до управи міста, адміністрації Галичини, Загальної Української Ради, Української Боєвої Управи із пропозицією про спорудження на площі св. Юра у Львові пам'ятника на честь Українських Січових Стрільців. З цією метою 9 лютого 1916 р. у Львові створено "Комітет звеличення подвигів УСС" на чолі з І. Трушем [86 арк.21]¹⁵⁵, а львівське товариство "Академічна громада" оголосило свій намір видати "Пам'ятну Книгу", присвячену полеглим у війні стрільцям [135]¹⁵⁶. Для збирання великодніх дарунків УСС-ам і жовнірам у Львові утворено Український краєвий комітет, до складу якого увійшли Марія Білецька, Олена Будзиновська, Павлина Гладилевич, Єлизавета Гузар, Терміна Шухевич, Марія Ліщинська, Мирослава Мороз та ін. [157]¹⁵⁷

З нагоди 330-річчя від дня заснування Ставропігії – найстарішого товариства в Україні, 2 лютого 1916 р. відбулися загальні збори, а 13 червня львів'яни взяли участь в урочистому посвяченні будинку Музичного товариства ім. М. Лисенка. Для підготовки фахових наукових кадрів силами представників НТШ і Загальної Української культурної ради у серпні 1916 р. у Львові заснована "Організація наукової помочі", до складу керівництва якої увійшли Ю. Романчук (голова), О. Колесса, І. Ра-ковський, В. Вергановський.

Із зайняттям австро-угорськими і німецькими військами північно-західних українських земель у серпні 1915 р. у Львові засновано "Бюро культурної помочі для українського населення окупованих областей", яке підпорядковувалося Загальній Українській Раді та Союзу Визволення України. Бюро на чолі з істориком Іваном Крип'якевичем організувало українське шкільництво, збирало кошти на відродження національно-культурного життя на Волині та Холмщині.

Для допомоги полоненим-наддніпрянцям 23 лютого 1916 р. було утворено Львівський комітет СВУ (Володимир Бачинський, Степан Баран, Вячеслав Будзиновський, Степан Витвицький, Микола Ганкевич, Антін Гап як,

¹⁵⁵ ЦДІА України у м.Львові, ф. 353, оп. 1, спр. 9.

¹⁵⁶ Діло. – 1916. – 18 квіт.

¹⁵⁷ Свобода (Львів). – 1916. – 25 берез.

Іван Крип'якевич). Президія комітету звернулася до громадян із закликом складати пожертвування для бранців грішми, книжками, іншими виданнями [129]¹⁵⁸.

У неділю 28 травня 1916 року у Львові помер І. Франко. Сумна звістка про смерть "першого поета Галицької України" сколихнула українську громаду. На мурах міста, як і в інших містах Галичини з'явилися скорботні плакати. Відбулося жалобне засідання Наукового товариства ім. Шевченка, яке взяло на себе організацію похорону свого дійсного члена, а також засідання Загальної Української Ради і Союзу Визволення України. Похорон Каменяра 31 травня 1916 р. став величною національною маніфестацією.

Затяжна війна завдала великої шкоди господарському життю міста і краю. Вже на початку вересня 1915 року у Львові розпочала свою діяльність Головна рада товариства "Сільський господар" під керівництвом його віце-президента о. крилошанина Тита Войнаровського. З ініціативи цього товариства у Львові було утворено Крайову централю відбудови. У липні 1916 р. українські фінансові й господарські товариства Галичини за участю віденського будівельного товариства "Уніон" заснували у Львові спілку на чолі з Костем Левицьким для відбудови знищених війною громадських і приватних будівель [158]¹⁵⁹.

Питаннями відбудови українських економічних, культурних і просвітніх організацій Львова займалися українські товариства "Просвіта", "Сільський господар", вони обговорювалися також 12 березня 1917 р. на нараді Українського економічного з'їзду у Львові [168]¹⁶⁰.

Українці та поляки Львова неоднозначно сприйняли листопадові акти 1916 року австрійського німецького урядів з приводу проголошення Польського Королівства і автономії Галичини. Українці розглядали їх як нове насильство над народом, відновлення повного панування поляків.

¹⁵⁸ Вістник. – 1916. – № 23–24. – С.195.

¹⁵⁹ Свобода. – 1916. – 22 лип.

¹⁶⁰ Українське слово. – 1917. – 13–14 берез.

Поразка російської армії позначилась на подальшому перебігу подій. Вона викликала деморалізацію у війську. Змінювалось ставлення українців Наддніпрянщини до російського уряду. Зростала свідомість, що перемога Росії принесе Україні нові кайдани. Силою обставин і російські ліберальні кола поволі змінювали своє ставлення до українського питання, зокрема до культурних потреб українського населення. Критикуючи в Державній Думі політику російського уряду в Галичині, голова кадетської партії П. Мілюков назвав її “європейським скандалом”.

Новою трагедією для українського населення Галичини, Буковини, Волині, Холмщини обернувся відступ російської армії восени 1915 р. Масово вивозились мистецькі і культурні цінності, грабувались українські бібліотеки, музеї, галереї. Цілими партіями жандармерія вивозила в глибину Росії “політично ненадійних” галичан. Виїжджали також всі, хто боявся приходу австрійсько-польської адміністрації, німецьких і угорських військ. Змушені були виїжджати і десятки тисяч галицьких та буковинських селян, які перейшли на православну віру, спокусившись на обіцяну землю і гроші в Росії. Сотні тисяч людей виселялися з Волині, Холмщини, Поділля. По дорозі масово гинули діти, жінки, тратилось їх злиденне майно, гинула без корму худоба. Залізницею “виселенців” перевозили за Урал, де їх косили голод і хвороби. Московський лікар згадував, що “бачив товарні вагони наповнені самими дітьми, які всі до одного повмирали, побожеволіли”. Лише через Київський Комітет Допомоги пройшло більше 3 млн. таких “виселенців” з західноукраїнських земель”. “Страшна й неймовірна була ся руїна, – згадував Грушевський, – якої Україна не знала, здається, від руїнного “згону” – 1670–х років. Вона падає тим тяжчою плямою на всіх її привидців; що тут було багато не тільки глухоти і нерозуміння, а й злого намислу на українство почавши від тих, що збиралися, користаючи з війни, винищити увесь культурний український засіб, і кінчаючи тими, що задумували опорожнені виселенцями простори заселяти польськими поселенцями, для скріплення свого польського елемента [210, с. 516]”.

Отже, окупація російськими військами Галичини привела до ліквідації національно-політичного життя в краї, передовсім українського. Окупація також стала причиною того, що було паралізованим й економічне життя в регіоні. Особливо складною була ситуація у Львові, оскільки бюджет міста не поповнювався, міське господарство працювало з перебоями; складною залишалася проблеми надання допомоги усім категоріям цивільного населення міста; фінансово-економічна криза привела до дорожнечі на всі товари й продукти, відчувалася відсутність палива.

2.2. Діяльність Тимчасового російського воєнного генерал-губернаторства (серпень 1914 р. – травень 1915 р.)

Перші вказівки, відносно організації влади, на території зайнятій російськими військами були зроблені 10 вересня 1914 р. командувачем 8-ої армії Південно-Західного фронту генералом А.А. Брусиловим. В наказі зазначалося: „ ... для тимчасового цивільного управління в місцевостях, зайнятих по праву війни, призначити в кожному корпусі енергійного штаб-офіцера для виконання обов'язків земського керівника в рамках корпусного району. Тимчасове управління в тиловому районі армії організувати розпорядженням начальника етапно-господарського відділу штабу армії, поклавши виконання обов'язків обласного і окружного земських керівників на начальників етапних ділянок та етапних комендантів. Усі місцеві цивільні власті повинні продовжувати діяти під наглядом вищевказаних штаб-офіцерів і комендантів [176, с. 202]”¹⁶¹.

Йшлося також і про те, що офіцери, які приступали до своїх обов'язків повинні були заявити до загального відома, що “... релігійна, громадянська свобода, життя, честь і майно мирних жителів будуть забезпечені і збережені в усій їх недоторканості, якщо місцеве населення буде утримуватися від усяких ворожих дій і суд у цивільних і кримінальних (що не зачіпають російських

¹⁶¹ Лемке М.К. 250 дней в царской ставке / М.К.Лемке. – Москва ; Ленинград, 1920. – 313 с.

військових інтересів) справах буде організований на попередніх засадах і за місцевими законами; існуючі в краї місцеві заклади повинні продовжувати діяти [176, с. 203]”¹⁶².

Аналогічні розпорядження у зв'язку із вступом російських військ на територію Австро-Угорщини подали і цивільні власті Росії. Передовсім йшлося про міністерство закордонних справ, яке 11 серпня 1914 року віддало відповідний наказ чиновнику міністерства Олфер'єву, який перебував у розпорядженні генерал-ад'ютанта М.І. Іванова.

Міністерство рекомендувало після вступу російських військ на територію Австро-Угорщини поширювати відозви: „головні” – росіянам, полякам, усім народам Австрії – за підписом Верховного головнокомандувача і „інші ” – за розглядом генерал-ад'ютанта Н. Іванова. При цьому підкреслювалося, що в останніх не повинно бути ніяких зобов'язань, які би брав на себе уряд. Особлива увага зверталася на створення особливих приказів у військах, які б попереджували про те, що населення окупованих областей, в основному „російське” і тому слід особливо гуманно відносити до мирних жителів. Таке ставлення до мирного населення необхідне для того, щоби показати йому, що воно може розраховувати на турботливе відношення до нього з боку російської державної влади [15, арк.2–3]¹⁶³.

Питання про управління окупованими територіями регулювалося також статтею 11 Положення про польове управління військ у військовий час. У ньому передбачалася організація цивільного управління на окупованій території, створення для цього особливих закладів і формування військового генерал-губернаторства. У цій статті зазначалося, що зайняті області противника або приєднуються до ближніх воєнних округів, або ж, в міру необхідності, із цих областей створюються самостійні військові генерал-губернаторства. Для управління в цивільному відношенні зайнятими по праву війни областями противника формуються особливі установи [123]¹⁶⁴. Фактично

¹⁶² Лемке М.К. 250 дней в царской ставке / М.К.Лемке. – Москва ; Ленинград, 1920. – 313 с.

¹⁶³ АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 158.

¹⁶⁴ Положение о полевом управлении войск в военное время. – Петроград, 1914. – С.2.

коло питань, якими повинні були займатися ці органи, а також їх права та обов'язки, що визначалися Положенням військового генерал-губернаторства прирівнювалися до прав обов'язків військово-окружних управлінь на театрі воєнних дій.

Функції військово-окружних управлінь були досить широкими, а саме: своєчасна заготівля всіх предметів спорядження для забезпечення усіх потреб армій фронту, загальне керівництво управлінням цивільним життям, питання евакуації поранених і хворих, керівництво усіма військовими закладами і установами, розташованими в окрузі та ін. У Положенні передбачалося, що аналогічні функції будуть покладені на управління військових генерал-губернаторств. При цьому в Положенні детально не було розроблене і фактично не описувалося питання про підвладність воєнних генерал-губернаторств.

Одним з напрямків діяльності російської влади на місцях стала організація санітарної служби в регіонах. Новостворена служба на рівні повітів повинна була надавати інформації про медико-санітарний стан, з тим, щоб попередити епідемії [92, арк.144]¹⁶⁵. Поруч із санітарною проблемою на рівні повіту повинні були здійснюватися й заходи по забезпеченню продовольством. Також повітові комісари повинні були збирати інформацію про безпритульних у повітах людей, які перебували у злиднях. З Росії було налагоджено постачання продуктів [92, арк.144]¹⁶⁶.

Лише в статті 14 зазначалося, що усі місцевості і все цивільне управління театру воєнних дій підкорядковуються головним начальникам відповідних військових округів або військових генерал-губернаторств [200, с. 11]¹⁶⁷.

Ця стаття ставила у підпорядкування цивільну владу на театрі воєнних дій військовим і фактично виводила ці території із сфери впливу і керівництва загальноімперського уряду в особі Ради міністрів, а також і відповідних

¹⁶⁵ ДАІФО, ф.15, оп1, спр.35.

¹⁶⁶ ДАІФО, ф.15, оп1, спр.35.

¹⁶⁷ Ганелин Р.Ш. Российская государственность и первая мировая война / Ганелин Р.Ш., Флоринский М.Ф. // Февральская революция: от новых источников к новому осмыслению. – Москва, 1997. – С.11–22.

відомств, що, відповідно, і сприяло встановленню надзвичайних повноважень військової влади відносно цивільного населення.

Влітку 1915 р. члени Ради міністрів зауважували, що Положення зовсім не стосувалося питання про характер взаємовідносин між вищими військовими і, відповідно, представниками урядових властей. На їх думку, в цьому документі жодного разу не згадувалися ні Рада міністрів, ні голова Ради міністрів, а також не було вказівок щодо порядку вирішення на підвладній Верховному головнокомандуючому території питань загальнодержавного і загальнополітичного значення [200, с. 11]¹⁶⁸. У результаті, зазначали члени Ради міністрів, невирішення цих питань привело до того, що держава на початку війни виявилася розділеною ніби на дві окремі частини – театр воєнних дій і глибокий тил всередині країни, частини, що були самостійно керованими і не об'єднані однією і єдиною владою [175, с. 597]¹⁶⁹.

Положення про польове управління військ у воєнний час, за свідченням головнокомандувача землевпорядництвом і землеробством А.В. Кривошеїна складалося в передбаченні, що Верховним головнокомандувачем буде сам імператор [326, с. 20]¹⁷⁰. У зв'язку з цим перед його авторами, напевно, не стояло питання про єдність роботи фронту і тилу, про координацію дій Ставки і Ради міністрів. Однак, Верховним головнокомандувачем був призначений дядько імператора – великий князь Микола Миколайович.

Від'їжджаючи на фронт, він висловив керівнику уряду І.Л. Горемікіну побажання щодо встановлення тісної взаємодії між Верховним головнокомандувачем і вищим цивільним управлінням імперії – Радою міністрів.

На думку історика М.Ф. Флоринського, який детально вивчав відносини Ставки і уряду, обидві сторони по-різному розуміли таку взаємодію. В

¹⁶⁸ Ганелин Р.Ш. Российская государственность и первая мировая война / Ганелин Р.Ш., Флоринский М.Ф. // Февральская революция: от новых источников к новому осмыслению. – Москва, 1997. – С.11–22.

¹⁶⁹ Маниковский А.А. Боевое снабжение русской армии в мировую войну / А.А.Маниковский. – М., 1937. – 650 с.

¹⁷⁰ Яхонтов А.Н. Тяжелые дни / А.Н. Яхонтов // Архив русской революции. – Берлин, 1926. – Т. XVIII. – С. 20–34.

урядових колах намагалися впливати на управління військового адміністрацією на території воєнних дій. Рада міністрів розраховувала мати в Ставці свого представника, який за статусом не був би нижчим начальника штабу. Однак спроби штатських міністрів впливати на діяльність Ставки викликали негативну реакцію збоку вищих військових кіл. Горемікіну довелося відступити [315, с. 158]¹⁷¹.

Вказані обставини привели до того, що після зайняття російськими військами Східної Галичини загальні формулювання Положення (про утворення військових генерал-губернаторств на окупованих територіях) вимагали конкретизації.

14 серпня 1914 року генерал-лейтенанту, графу Г.О. Бобринському¹⁷², невдовзі призначеному на пост військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, було доручено спільно з головним начальником постачання армій фронту генералом Забеліним розробити „Положення про управління ворожими областями і штати установ майбутнього генерал-губернаторства, які були затверджені Верховним головнокомандувачем 19 серпня 1914 р. Положення було розроблено дуже швидко і, по суті, в конкретних формулюваннях практично відтворювало згадуваний вже Брусиловський наказ від 10 серпня.

Відповідно „Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни” для управління вказаними територіями вводилися особливі посади цивільного управління: військового генерал-губернатора, губернаторів, градоначальників і начальників повітів. Основною метою їх діяльності було сприяння усіма наданими в їх розпорядження засобами для задоволення краєм потреб армії і для полегшення відносин між військами і місцевим населенням [59, арк.1–2]¹⁷³.

¹⁷¹ Флоринский М.Ф. Кризис государственного управления в России в годы первой мировой войны / Совет министров в 1914–1917 гг. – Ленинград, 1988. – С.158.

¹⁷² Бобринський (Бобринської) Георгій Олександрович (1863–1928) – граф, брат графа А.А. Бобринського, генерал-ад’ютант, генерал-лейтенант, з 26 травня 1910 р. перебував у розпорядженні воєнного міністра.

¹⁷³ РДА, ф. 1276., оп. 10, спр. 896.

Виходячи з цих завдань створювалася проміжна ланка між армією і прифронтовою територією, а у зв'язку з цим визначалися і нові структури. Військовий генерал-губернатор був безпосередньо підпорядкований начальнику постачання генералу Забеліну. Таким чином, вступивши на територію Австро-Угорщини, у серпні 1914 р. військові власті до вже існуючої системи управління тилом російської армії сформували ще одну інституцію, щоби створити стабільність у тилу наступаючої російської армії.

Як зазначає О.Ю.Бахтуріна, створенням Положення 19 серпня 1914 р. організаційні питання не були вирішені. Це було пов'язано з наступним: 1) в управлінні Галичиною зіштовхнулися адміністративні інтереси військових та цивільних властей, кожна з яких намагалася зберегти за собою максимум повноважень в управлінні окупованою територією; 2) активний наступ російської армії подавав надію, що незабаром вона захопить і Західну Галичину, населену переважно польським населенням. А, відповідно, підхід до управління цією територією повинен бути іншим. Цього не відкидали ні військові, ні цивільні чиновники. Ось чому організація управління Галичиною повинна була враховувати особливості двох її частин [59, арк.1–2]¹⁷⁴.

На початку вересня 1914 р. Міністерство закордонних справ склало проект утворення в Галичині посади особливого довіреного помічника Верховного головнокомандувача, це була посада імператорського російського повноважного комісара. Повноважний комісар повинен був об'єднати під своєю владою управління двома частинами Галичини за рахунок підпорядкування йому генерал-губернаторів на вказаній території. З іншого боку, комісар повинен був стати на чолі цивільного управління окупованих територій. Передбачалося також, що пост повноважного комісара в Галичині займе тодішній віце-голова Державної ради С.С. Манухін¹⁷⁵.

Проект передали Миколі II 6 вересня 1914 р., який ідею, в принципі, схвалив, запропонувавши обговорити питання в Раді міністрів. Не викликала в

¹⁷⁴ РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 896.

¹⁷⁵ Манухін Сергій Сергійович (1856–1921) – тасмний радник, член Державної ради за призначенням, сенатор. З 15 червня 1914 р. до 14 липня 1915 р. виконував обов'язки віце-голови Державної ради.

імператора схвалення лише кандидатура Манухіна. З приводу кандидатури Манухіна, імператор зазначив, що останній у 1905 році зіпсував судове відомство [16, арк.15]¹⁷⁶.

Питання про організацію цивільного управління на окупованій російськими військами частині Австро-Угорщини з вересня 1914 р. двічі обговорювалося в Раді міністрів 10 і 16 вересня 1914 р. 10 вересня Раді міністрів передали допрацьований варіант записки про управління Галичиною, яку попередньо переглянув імператор.

У зв'язку з різноманітністю областей і народностей Австро-Угорщини у записці пропонувалося Східну і Західну Галичину розглянути як дві різні області. У зв'язку з цим в документі підкреслювалося, що необхідно тепер відразу створити два різні генерал-губернаторства, які можна підпорядкувати комісару. У такий спосіб намагалися забезпечити проведення єдиних і, водночас, особливих заходів для двох областей зайнятого військами регіону Галичини [17, арк.23 зв.]¹⁷⁷.

10 вересня 1914 р. на першому засіданні Ради міністрів, де розглядалося питання щодо управління Галичиною, в проект Міністерства закордонних справ були внесені корективи. На цьому засіданні не знайшла підтримки назва майбутньої посади керівника Галичини – комісар. А 12 вересня 1914 р. за підписом міністра закордонних справ С.Д. Сазонова з'явився наказ „Про запровадження посади начальника цивільного управління ” в Галичині. Від першого варіанту він практично не відрізнявся.

На засіданні Ради міністрів 16 вересня 1914 р. за наполяганням міністра закордонних справ С.Д. Сазонова було знову розглянуто питання про об'єднання цивільного управління в зайнятих російськими військами областях Галичини. С.Д. Сазонов, виступаючи з цього питання, заявив, що Положення, затверджене Верховним головнокомандувачем, не вичерпує усіх проблем, які видно вже зараз, коли мова йде про управління окупованими територіями. На

¹⁷⁶ АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 159.

¹⁷⁷ АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 159.

черзі постало питання про проведення в цих областях заходів по адміністративному забезпеченню краю. С.Д. Сазонов зазначав, що не можна відкладати розгляд цих питань до завершення війни, бо місцеве слов'янське населення має великі надії на зміни, які принесуть у слов'янські землі російські сили [64б арк.38]¹⁷⁸.

У зв'язку з цим С.Д. Сазонов запропонував створити в краї систему цивільного управління для вирішення глобальних політичних питань. С.Д. Сазонов до певної міри лукавив, заявляючи, що швидке вирішення питань організації російського управління необхідне, перш за все для місцевого населення. Перед С.Д. Сазоновим у цьому плані стояло інше завдання – введення російської державної влади, максимальне злиття галицьких територій з Російською імперією до закінчення війни, тобто до того часу, як питання Галичини буде вирішуватись на міжнародному рівні. Йшлося передовсім про те, що міністр закордонних справ поспішав вирішити питання про приєднання Східної Галичини до російських губерній імперії, а Західної Галичини до Царства Польського, і вирішити це питання до того часу, як в нього можуть вмішатися союзники.

Ще одне питання, яке підняв С.Д. Сазонов стосувалося співвідношення компетентності цивільних і воєнних властей у Російській імперії та ролі Ради міністрів в управлінні окупованими територіями.

Ще на початку серпня 1914 р. члени Ради міністрів звернули увагу на цю проблему і в розпорядження начальника штабу Верховного головнокомандуючого відрядили помічника статс-секретаря Державної ради князя М.Л. Оболенського. При цьому офіційно зазначалося, що він повинен був забезпечити тісну взаємодію між Верховним головнокомандувачем і Радою міністрів без фактичних вказівок на виконання якихось конкретних функцій. Таким чином, питання функціональності відряженої особи залишилося прерогативою начальника штабу. Але зі вступом російської армії в Галичину

¹⁷⁸ РДА, ф. 1276., оп. 10, спр. 895.

ситуація змінилася, оскільки з'явився реальний об'єкт управління – нова територія, і Рада міністрів намагалася зміцнити там свої позиції.

У результаті 16 вересня 1914 р. Рада міністрів прийняли додаток до Положення про польове управління військ у воєнний час від 16 липня 1914 р., згідно якого при Верховному головнокомандуючому вводилася посада завідувача цивільними справами в зайнятих по праву війни областях. Визначення завдань нової посадової особи Рада міністрів на себе не взяла, віднівши це до компетенції Верховного головнокомандувача, але дещо пізніше запропонувала підпорядкувати начальнику цивільного управління посадових осіб, які діяли на підставі положення 19 серпня 1914 р. [44, арк.13 зв.]¹⁷⁹

Пропозиція членів Ради міністрів не знайшла схвалення великого князя Миколи Миколайовича. Але 3 жовтня 1914 р. наказом головнокомандуючого у Ставці була створена канцелярія з цивільного управління [45, арк.43]¹⁸⁰. Хоча ніяких реальних повноважень ні канцелярія, ні її начальник князь Оболенський не мали. Верховний головнокомандувач фактично узаконив становище чиновника, якого відрядила Рада міністрів. До речі, це пройшло напередодні утвердження журналу Ради міністрів від 16 вересня 1914 р.: 4 жовтня імператор підтримав пропозицію Ради міністрів про створення особливої системи громадянського управління окупованими територіями. Але наказом 3 жовтня великий князь Микола Миколайович фактично створив бажаний для Ради міністрів орган без будь-яких реальних повноважень.

Створення канцелярії з цивільного управління викликало великий ентузіазм у її начальника Оболенського. У доповіді 8 жовтня він писав, що цим заходом виправлено прогалину в організації системи управління. Оболенський був переконаний, що йому вдасться зосередити роботу канцелярії на виробленні питань, що виходили за межі компетентності місцевої влади, на проведенні заходів загальнодержавного характеру, що базувалися на

¹⁷⁹ РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 1.

¹⁸⁰ РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 1.

виключному праві відносин з міністрами і керівниками з питань управління окупованими територіями [46, арк.45]¹⁸¹.

Але надії на велике значення канцелярії для управління краєм не виправдалися. Дослідниця О.Ю.Бахтуріна подає такий приклад, що в Ставці цій установі надавали дуже малого значення і що про це свідчить звернення Оболенського до комендантського управління при Штабі Верховного головнокомандуючого з надзвичайно мізерним питанням: проханням про виділення дров для опалення приміщення канцелярії, де зазначається, що з часу створення цієї канцелярії її приміщення опалювалося за його рахунок [47, арк.60]¹⁸².

Одночасно з обговоренням питання про єдину систему цивільного управління в Галичині за ініціативою Штабу Верховного головнокомандувача йшло утвердження створеної Положенням 19 серпня 1914 р. організаційної схеми.

Схема управління окупованою частиною Австро-Угорщини була розроблена в Штабі Верховного головнокомандуючого і була представлена в МЗС і голові Ради міністрів І.Л. Горемікіну. 26 вересня 1914 р. віце-директор дипломатичної канцелярії російського МЗС телеграфував генералу М.М. Янушкевичу, що І.Л. Горемікін і С.Д. Сазонов погоджуються з тим, щоби воєнний генерал-губернатор Галичини був підпорядкований безпосередньо начальнику штабу Верховного головнокомандуючого і через нього зв'язувався з Радою міністрів. Таким чином, при створенні військового генерал-губернаторства на території Галичини було передбачено підпорядкування: Штабу Верховного головнокомандуючого, з одного боку, і Раді міністрів, з іншого.

Згода С.Д. Сазонова була обумовлена, в першу чергу, небажанням Верховного головнокомандувача прийняти пропозицію Ради міністрів 16 вересня 1914 р. У результаті, недивлячись на численні узгодження і спроби

¹⁸¹ РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 1.

¹⁸² РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 1.

Ради міністрів контролювати систему цивільного управління Східною Галичиною, на окупованих територіях продовжувала діяти схема, закладена в Тимчасовому положенні 19 серпня 1914 р., відповідно якої адміністрація Галичини знаходилася у підпорядкуванні в головнокомандуючого Південно-Західного фронту.

Наказом Верховного головнокомандуючого від 29 серпня 1914р. в Галичині було утворено Тимчасове військове генерал-губернаторство. Його територія охоплювала театр воєнних дій, розташований в Австро-Угорщині. Генерал-губернаторство поділилося на губернаторства.

Однак, розробленої системи губернських інститутів для Галичини восени 1914 р. ще не було. У Положенні 19 серпня 1914 р. не було визначено і порядок утворення губерній, компетентності губернаторів та ін. [121]¹⁸³.

На чолі губернії, згідно Положення, стояв губернатор зі штатом чиновників, який здійснював лише функції контролю над діяльністю повітової адміністрації, так як спочатку, і це було закріплено в Положенні, не виключалася можливість збереження місцевих громадських і адміністративних установ при умові підпорядкування їх російській владі. Губернії, розташовані на окупованих російськими військами територіях Галичини і Буковини, поділялися на повіти. Кордони повітів співпадали з адміністративним поділом колишніх австрійських повітів. Утворення губерній і повітів на території Галичини було тісно пов'язано з ходом військових дій. Восени 1914 р. були утворені Львівська і Тернопільська губернії, після окупації частини Буковини – Чернівецька губернія, губернатором якої став камер-юнкер С.Д. Євреїнов¹⁸⁴. Чернівецька губернія існувала до 7 жовтня 1914 р., а пізніше була евакуйована. Відповідно, 15 листопада після другого вступу російських військ на територію Буковини, була відновлена і проіснувала до 1 лютого 1915 р.

¹⁸³ Отчет деятельности штаба временного генерал-губернатора Галиции в период времени с 19 августа 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916. – С. 36.

¹⁸⁴ Євреїнов Сергій Дмитрович (1869 –?) – камер-юнкер височайшого двору, статський радник.

До листопада 1914 р. російські війська зайняли значну територію на захід від Львова. У квітні 1915 р. на цих землях була утворена Перемишльська губернія, яку також очолив С.Ф. Євреїнов [120]¹⁸⁵.

Життя відразу внесло свої корективи в передбачувану схему управління Галичиною. По-перше, більшість посадових осіб, австрійських чиновників покинули свої місця у зв'язку з наступом російських військ, по-друге, у російських властей відразу ж виникала недовіра до посадових осіб, які залишились у краї. Політична обстановка в краї була досить складною і, вона на думку росіян, вимагала постійного контролю.

Уже в середині серпня командуючий армією генерал-ад'ютант фон Ренненкампф відправив телеграму в Міністерство внутрішніх справ, у якій просив відрядити в Східну Галичину і Східну Пруссію декількох осіб: вісім виконавців (“исправников”) і значну кількість “стражников” з урядниками [56, арк.8]¹⁸⁶.

25 серпня 1914 р. Тернопільський губернатор Чарторижський, заявив, що в губернії для встановлення порядку і спокою вводиться російське цивільне управління [49, арк.21]¹⁸⁷.

Йомвірно серед чиновників Тернопільського воєнного генерал-губернаторства слабкою була виконавська дисципліна, бо вони, як правило, із запізненням поверталися з відряджень; недобросовісно ставилися до виконання службових обов'язків (регіональні дані по Городенківському повіту) [92, арк.1–2]¹⁸⁸.

Таким чином, цивільне управління губерніями в Галичині, незалежно від принципів, закладених у Положенні 19 серпня, стало формуватися за схемою, прийнятою в Російській імперії.

Військове управління було зосереджено в штабі тимчасового військового генерал-губернатора і управліннях: інтендантському, по квартирному

¹⁸⁵ Отчет деятельности штаба временного генерал-губернатора Галиции в период времени с 19 августа 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916. – С. 36.

¹⁸⁶ РДВІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 835.

¹⁸⁷ РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 12.

¹⁸⁸ ДАІФО, ф.15, оп1, спр.99.

забезпеченню військ, військово-санітарному, військово-ветеренарному, військово-окружного контролера і комендантських. Функції цивільного управління були зосереджені в канцеляріях військово генерал-губернатора, а безпосередніми виконавцями цих функцій повинні були стати губернатори, градоначальник Львова і начальники повітів.

У результаті питання управління Східною Галичиною, які в час вступу в край російських військ вирішувалися на рівні Штабу Верховного головнокомандуючого, були передані на нижчий рівень і становище російської адміністрації стало більш самостійним, а точніше, як виявилось пізніше, більш безконтрольним.

На практиці, управління військовим гарнізоном виявилось не тільки в руках військового генерал-губернатора, але й керівника Львівського укріпленого району, військово-експлуатаційного відділу (охорона залізниць). Військове управління знаходилося у двійному підпорядкуванні: військовому генерал-губернатору і відділу управлінь головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту. Цивільне судочинство було виділено із підпорядкування військовому генерал-губернатору, так як контролююча особа за здійсненням правосуддя в місцевих судах підпорядковувалася безпосередньо Верховному головнокомандуючому.

Такого роду невідповідність і відразу ж закладена відсутність єдності в управлінні завойованими областями Австро-Угорщини викликала побоювання в деяких знаних російських чиновників. Зокрема, міністр шляхів сполучень С.В. Рухлов вважав, що необхідно вивести із відання різних установ питання управління окупованими областями: зосередити їх в єдиному органі, оскільки відсутність єдиного управління у Галичині і Буковині негативно впливала не лише на вирішення організаційних питань, але й політичних, оскільки представники різних народностей намагалися заручитися підтримкою того чи іншого відомства і при цьому відсутня була єдина позиція [72, арк.1 зв.]¹⁸⁹.

¹⁸⁹ РДВІА, ф. 1576., оп. 1, спр. 204.

18 вересня 1914 р. до Львова прибув воєнний генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський. Того ж дня, замість Шереметьєва, новим градоначальником Львова призначено генерала Ейхе [331, с. 29]¹⁹⁰. На зустрічі з Т. Рутовським і президією міста він зазначив, що хоче спокою в місті, збереження чистоти і належного санітарного стану, забезпечення населення продуктами [329, с. 74]¹⁹¹.

Важливіше значення для Львова і краю загалом мала зустріч Г. Бобринського з представниками міста. Делегація на чолі з віце-президентом Львова Т. Рутовським з'явилася на аудієнцію до генерал-губернатора 23 вересня 1914 р. У ній брали участь радники президії Ради міста, віце-президент суду Пшилуцький, прокурор Барт, представники духовенства – архієпископи: римо-католицький Більчевський і вірменський Теодорович, від греко-католицької капітули о. А. Білецький. У своїй промові Т. Рутовський наголосив, що Львів - "старовинне слов'янське і польське місто", здався без вистрілу і з довір'ям прийняв російські війська, просив доброзичливого ставлення і піклування [295, с. 18]¹⁹². Г. Бобринський подякував міській владі за порядок і спокій у місті, висловив надію на взаємокорисну співпрацю, сказав про заборону роботи сейму, засідань повітових відділів, міських і громадських рад, про призначення російських губернаторів, повітових начальників і російської поліції. Органи місцевого самоврядування мали допускатися до виконання своїх обов'язків при умові лояльності до російської влади.

Наступного дня, 19 вересня, до генерал-губернатора звернулося 19 представників москвофільських "культурних інституцій" на чолі з В.Дудикевичем, який виголосив вірнопідданську промову. Відповідно, Бобринський вимагав від москвофілів систематичних дій, державницького розуміння справ, але ухилився від відповіді щодо застосування сили та уникнув церковно-релігійних питань.

¹⁹⁰ Janusz B. Dokumenty urzędowe okupacji Lwowa / B.Janusz. – Lwów, 1916. – 213 s.

¹⁹¹ Białynia-Chołodecki J. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914 – 22 czerwca 1915). Z własnych przeżyć i spostrzeżeń / J.Białynia-Chołodecki. – Lwów, 1934. – 98 s.

¹⁹² Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

Водночас і самі чиновники генерал-губернаторства в 1915 р. характеризували обстановку, яка склалася в Галичині і, зокрема, систему управління як безначалля [121]¹⁹³.

Після створення на зайнятих територіях Австро-Угорщини військового генерал-губернаторства і декількох губернаторів у серпні-вересні 1914 р. почалось формування організаційної схеми управління Галичиною. Військове управління залишилося, по суті, в руках військових, а цивільне – у віданні військового генерал-губернатора і губернаторів. Фактично, на практиці частково виникла та схема, введення якої у серпні-вересні 1914 р. вимагала Рада міністрів, намагаючись виділити окремо цивільне управління. Це, власне, і відбулося. Але при цьому цивільне управління Східною Галичиною залишалось у підпорядкуванні військових властей, які з просуванням військ на Захід все менше контролювали цивільне життя краю, залишаючи все більше питань у компетентності місцевої адміністрації.

У ситуації, що склалася посилення місцевої адміністрації і особливо поліції ставало значною проблемою. Чиновник МЗС Олфер'єв зазначив, що російській адміністрації довелося все більше працювати у краї. При цьому він зазначав, що цих сил, які виділені для цієї роботи явно замало. У завойованому краї Росія була представником лише виключно десятками посередніх чиновників, які не мали відповідного досвіду [13, арк.5]¹⁹⁴.

Призначення на пости австрійських чиновників представників російської адміністрації, як на губернському, так і на повітовому рівнях, розпочалося фактично одразу після утворення генерал-губернаторства. Основна маса чиновників була відряджена з території Київської, Подільської і Волинської губерній.

Не дивлячись на офіційні вказівки стосовно відбору чиновників, яких відправляли в Галичину і Буковину [50. арк.81]¹⁹⁵, фактично прибулі на службу

¹⁹³ Отчет деятельности штаба временного генерал-губернатора Галиции в период времени с 19 августа 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916. – С. 36.

¹⁹⁴ АЗПРІ, ф. 135., оп. 1, спр.474, спр. 163.

¹⁹⁵ РДА, ф. 2005., оп. 1, спр. 12.

в Галичину особи, що переважно склалися із поліцейських чиновників, ні за своєю освітою, ні за загальною підготовкою не могли бути добрими провідниками російської ідеї, хоча це від них вимагалось [120]¹⁹⁶.

Надзвичайно низьким був освітній рівень місцевої адміністрації: з вищою освітою не було нікого, із середньою – 6 осіб, усі інші – із початковою освітою [120]¹⁹⁷.

Відповідно, якщо взяти до уваги австрійський період, серед австрійської місцевої адміністрації були особи переважно з вищою освітою.

У 1914 р. на посади керівників повітів прийшли особи, які зовсім не були знайомі з Галичиною, а в кращих випадках виконавці (“исправник”) і їх помічники, і нерідко поліцейські пристави.

Віковий склад чиновників був дуже різним. Найстаршому представникові місцевої адміністрації було 70 років [48, арк.131 зв.]¹⁹⁸. Перехід на службу в галицьке генерал-губернаторство здійснювався шляхом призначень із різних відомств і різними посадовими особами. Так, посадові особи в генерал-губернаторстві призначалися Верховним головнокомандуючим – 1 особа, головнокомандуючим арміями південно-західного фронту – 40 осіб, губернаторами – 29 осіб, МВС – 138 осіб, товаришем міністра внутрішніх справ – 3 особи, генерал-губернатором Галичини – 144 особи [51, арк.94]¹⁹⁹.

Як зазначалося пізніше у службовому листуванні, особовий склад російської адміністрації в Галичині сам сприяв поширенню незадоволення місцевого населення російською владою. Кадри, які спрямовувалися в Галичину були, з одного боку, різного роду “штрафники” з поліцейських кіл, а з іншого і немало аферистів, які хотіли зробити у Галичині блискучу кар’єру, так як тут перед ними відкривалися перспективи кар’єрного росту.

¹⁹⁶ Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916 – С.4.

¹⁹⁷ Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916 – С.4.

¹⁹⁸ РДА, ф. 2005., оп. 1, спр. 12.

¹⁹⁹ РДА, ф. 2005., оп. 1, спр. 12.

Завдання російської адміністрації у Галичині в 1914 р. виявилися складнішими у військовий час, аніж це би відбувалося у мирний період. Однак кількість російських поліцейних чинів була явно недостатньою. Для порівняння можна навести наступні цифри: у мирний час у Львові відбували службу від 80 до 30 жандармів. Новий російський губернатор на території, яка об'єднувала в середньому 15 повітів, мав у своєму підпорядкуванні 29 осіб. У результаті нові російські начальники повітів (навіть не залежно від освіти, умінь, знання мови та ін.) з таким малим штатом працівників, переважно канцеляристів, не мали відповідного об'єму повноважень, ні грошових засобів і опинилися в ситуації, коли взагалі яке б то не було реальне управління територією виявилось під загрозою. Чиновник міністерства закордонних справ, який був відправлений у Галичину восени 1914 р. зазначав, що у нього є відчуття повної нездатності до управління у влади. А це відповідно викликало недовір'я населення до такої влади [67, арк.109]²⁰⁰.

Інтенсивна заміна на території Галичини місцевих чиновників російськими викликала незадоволення місцевої москвофільської інтелігенції. Підтримуючи можливий перехід Галичини у склад Російської імперії, ця інтелігенція розраховувала на отримання важливих адміністративних посад у краї, які на практиці виявилися майже повністю зайняті росіянами.

Заміна місцевої адміністрації на території галицького генерал-губернаторства повинна була сприяти вирішенню двох завдань: цілеспрямованому проведенню державної політики, яка б відповідала російським інтересам, а також попередженню міжнаціональних конфліктів між москвофілами, поляками і євреями за рахунок появи посередника в особі російської адміністрації. Зрозуміло, що вирішити це завдання не вдалося.

Зловживаннями чиновників середньої і нижчої ланки адміністрації галицького військового генерал-губернаторства взимку-навесні 1916 р. займався київський військово-окружний суд. Ним було розглянуто декілька справ. Коли розглядали справу колишнього чиновництва канцелярії львівського

²⁰⁰ РДА, ф. 1276., оп. 10, спр. 895.

градоначальника Антона Костюкевича, якого звинувачували в крадіжці у Львові речей, що належали австрійським підданам, то в обвинувальному вироку вказувалося, що покарання Костюкевичу зменшується у зв'язку з тим, що він сам признався у своєму злочині, а також тому, що здійснюючи злочин він діяв за наказом осіб, які здійснювали над ним керівництво [156]²⁰¹.

Більшість розглянутих справ були справами про хабарі і вимагання. Дослідниця О.Ю.Бахтуріна наводить приклад [180, с. 82]²⁰², що околоточний Карпенко із Станіслава звинувачувався київським окружним судом у тому, що вимагав у населення хабарі, загрожуючи при цьому арештом, або висилкою у Сибір. Він вже захоплював майно у міщан. Особливо терпіло від околоточного єврейське населення. Одного разу в суботу Карпенко з'явився у синагозі і заявив, що всі присутні заарештовані. Йому тут же вручили хабар і арешт був відмінений. Помічник прокурора на суді оцінив дії Карпенка як особливий злочин, оскільки він представляв російську владу на місці. Околоточний Карпенко був засуджений до каторжних робіт терміном на 6 років [160]²⁰³.

Поруч із злочинами по відношенню до окремих осіб у київському військово-окружному суді влітку 1916 р. розглядалися справи про розгром поміщинського маєтку. Так, 27–28 червня 1916 р. слухалася справа про розгром маєтку графа Голуховського в Галичині. Винні були віддані до суду [161]²⁰⁴.

Активна заміна місцевої адміністрації на території Галичини проводилася практично на всіх рівнях. Виключення складали судові органи.

Організація цивільного управління в Галичині у 1914 р. вимагала, крім створення там російської виконавчої влади, організації судових установ. На території Галичини до вступу на її територію росіян функціонувала австрійська судова система. Восени 1914 р. на зайнятій російськими військами території продовжували діяти австрійські суди.

²⁰¹ Русское слово. – 1916. – № 98.

²⁰² Бахтуріна А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтуріна ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: "АИРО-XX", 2000. – 264 с. – (Серия "Первая монография").

²⁰³ Украинская жизнь. – № 4–5. – С. 131.

²⁰⁴ Украинская жизнь. – № 6. – С. 73.

Австрійська судова система²⁰⁵, починаючи з перетворень, здійснених імператором Йосифом II ще в кінці XVIIIст., будувалися на послідовному збереженні принципу відділення суду від адміністрації²⁰⁶.

На чолі судової системи знаходився вищий і касаційний суд, що був вищою інстанцією як для цивільних, так і для карних справ, а також і для віднесених до його компетенції дисциплінарних справ.

Наступну ланку судочинства утворювали суди другої інстанції, за числом яких уся держава поділялася на 9 судових округів, що як правило співпадали з межами окремих областей. Тільки в Галичині були два суди другої інстанції: один у Львові – для Східної Галичини і Буковини, другий у Кракові – для західної Галичини²⁰⁷.

Крайові суди займалися цивільними справами, ціна позову яких не перевищувала 1000 крон (близько 400 руб.), а також були апеляційною інстанцією, розглядаючи скарги на рішення окружних судів. У кримінальних справах краєві суди повинні були брати участь у попередньому слідстві, розглядати справи про кримінальні злочини з участю чи без участі присяжних засідателів.

²⁰⁵ Судова система в Галичині діяла на основі Закону 7 серпня 1850 р., загальних положень “Основного закону про судову владу” 21 грудня 1867 р. і закону 27 листопада 1896 р. Відповідно, основному закону правосуддя здійснювалося від імені верховної влади, від якої залежало пожиттєве призначення суддів. Суддя виконував свої зобов’язання самостійно і незалежно і знімався або переводився проти бажання тільки у передбачуваних законом випадках і не інакше, як в силу судового рішення. Кримінальні і політичні злочини розглядалися присяжними засідателями. В усіх інстанціях суд відділявся від адміністративного управління.

²⁰⁶ Понад це, вищому суду належали деякі функції судово-адміністративного характеру. В цивільних справах вищий суд був уповноважений розглядати в касаційному порядку деякі рішення апеляційних судів і скарги на рішення апеляційного суду. В кримінальних справах до відання вищого суду відносились розгляд в касаційному порядку вироків судів першої інституції, винесених за участю чи без участі присяжних засідателів. При цьому вищий суд мав право не тільки утверджувати чи відмінити вирок, з передачею його до нового розгляду в інший суд першої інстанції, але й виносити виправдувальний чи звинувачувальний вирок самостійно. Вищий суд розглядав також касаційні скарги на вирок судів другої інстанції. В якості дисциплінарного суду, вищий суд був єдиною інстанцією для розгляду справ, які стосувалися голів департаментів вищого суду та інших чиновників судового відомства.

²⁰⁷ До сфери цивільної юрисдикції до відання судів другої інстанції відносився розгляд в апеляційному порядку справ по скаргах рішень краєвих, комерційних і морських суден, винесених ними в якості судів першої інстанції. У кримінальних справах суди другої інстанції були апеляційною інстанцією для справ краєвих судів (за участю чи без участі присяжних засідателів) по питаннях визначення розміру покарання і відшкодування за шкоду і збитки. Також вони виконували функцію дисциплінарних судів для службовців краєвих і окружних судів. Суди другої інстанції наділялися адміністративними функціями по організації діяльності краєвих і окружних судів, прокурорського нагляду, нотаріату і адвокатури.

Нижню ланку судової системи в Австрії визначали окружні суди, які утворювалися з одного чи декількох суддів за призначенням міністерства юстиції, при цьому кожен із суддів діяв одноразово²⁰⁸.

Із вступом російських військ на територію Австро-Угорщини австрійські судові чиновники в переважній більшості залишалися на своїх місцях. 4 листопада 1914 р. голова львівського краєвого суду опублікував спеціальний циркуляр для австрійських судових чинів. Відповідно до циркуляру, їм пропонувалося з повним службовим штатом залишатися на своїх місцях і навіть після того, як російські війська займуть територію продовжувати виконувати свої обов'язки. Тут же зазначалося, що обов'язки слід виконувати згідно австрійських законів від імені його величності імператора [60, арк.18]²⁰⁹. Однак було заявлено також і про те, що якщо буде заборона про згадування імені австрійського імператора, то з цим слід погодитися, але якщо будуть вимагати діяти від імені чужої воєнної влади, то в цьому випадку слід припинити судову діяльність [61, арк.19]²¹⁰.

Таке вирішення питання на початку цілком влаштувало російську цивільну адміністрацію. Після вступу російських військ на галицьку територію було не тільки визнано за можливе існування австрійських судів, але австрійським судовим чиновникам просто запропонували не припиняти своєї діяльності. У вересні 1914 р. військовий генерал-губернатор Г.О. Бобринський прийняв делегацію президії Львівської судової палати. Він запропонував представникам Львівського суду продовжувати свою роботу і пообіцяв навіть вирішити питання щодо виплати зарплати судовим чиновникам [14, арк.38 зв.]²¹¹.

Збереження австрійського законодавства, чинів судового відомства і виплати їм заробітної плати з російської казни – ось основні принципи підходу

²⁰⁸ У сферу підсудності одноособових суддів входили цивільні і кримінальні справи, що не відносилися до відання вищих інстанцій. Наприклад, справа про утвердження в правах спадщини, за винятком випадків, коли предмет спадщини складала деякі види земельного майна, справа про введення опіки. У кримінальних справах, як правило одноособовий суддя виконував слідчі функції під спостереженням краєвого суду.

²⁰⁹ РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 908.

²¹⁰ РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 908.

²¹¹ АЗПРІ, ф. 135., оп. 474, з. 170.

до організації судової системи, проголошені генерал-губернатором Бобринським в 1914 р. Ці принципи лягли в основу діяльності судової системи у Східній Галичині в 1914 р. У жовтні 1914 р. проблема збереження австрійських судових установ прикувала до себе увагу Ставки, МЗС і Міністерства юстиції. Стабілізація воєнної обстановки і курс на найшвидше включення Галичини до складу Російської імперії заставляли звернути увагу на сам факт функціонування на “російській” території австрійських чиновників, які вважали себе виконавцями австрійських законів і волі австрійського імператора.

Міністр закордонних справ С.Д.Сазонов 25 жовтня 1914 р. звернувся до міністра юстиції І.Г. Щегловітова з листом про створення суду в Галичині. С.Д.Сазонов висунув низку пропозицій щодо організації судової системи Галичини. Його пропозиції базувалися на тому, що Галичина це споконвічна „руська земля”. Саме тому С.Д.Сазонов вважав важливим відразу “дарувати” місцевому населенню разом з російською адміністрацією і справедливий російський суд [22, арк.3]²¹². Однак міністр відразу ж застерігав, що нововведення слід проводити поступово щоби не відбулося корінного ламання судових установ до яких звикли галичани [23, арк.3]²¹³.

С.Д.Сазонов пропонував зберегти вищу судову інституцію в Галичині – Вищий суд, але при цьому вважав необхідним розпочати поступову заміну австрійських судових чиновників людьми, які б знали місцеве законодавство і були б віддані російській державній ідеї. Можливою кандидатурою на пост голови Вищого суду міністр закордонних справ вважав лідера русофільського руху у Східній Галичині В.Ф.Дудикевича. Пропозиція С.Д.Сазонова щодо призначення В.Ф.Дудикевича головою судового відомства базувалась не стільки на бажанні „дарувати галичанам справедливий російський суд”, як писав він міністру Щегловітову, скільки на намаганні обмежити політичну активність місцевої інтелігенції. З Дудикевичем вів переговори чиновник

²¹² АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170.

²¹³ АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170.

дипломатичної канцелярії МЗС при ставці Верховного головнокомандуючого Олфер'єв. Про результати розмов Олфер'єв повідомив у листі від 7 листопада 1914 р. М.Ф.Шіллінга, який тоді одночасно займав в МЗС пост радника першого Політичного відділу і директора Канцелярії міністра, Дипломат писав, що після натяків Дудикевичу про можливість призначення його на пост голови Вищого суду, у нього склалася думка, що „... Дудикевич зовсім не проти бути генералом, але все ж побоюється про це висловлюватися, так як боїться розпрощатися зі своїм незалежним становищем громадського діяча, змінивши його на пост, хай вищого, але державного чиновника. І, можливо, відчуває, – писав Олфер'єв, – що російські власті намагаються локалізувати його діяльність [43, арк.51]”²¹⁴.

План міністерства закордонних справ, спрямований на те, щоби розпочати перетворення австрійських судів і ослабити політичну діяльність Дудикевича не був підтриманий міністром юстиції І.Г.Щегловітовим. На пропозицію Сазонова він відповів, що до приєднання Галичини до Російської імперії небажані будь-які перетворення судової системи хоча би тому, що втручання російської влади у діяльність австрійських судів може викликати незадоволення місцевого населення. З приводу кандидатури Дудикевича Щегловітов просто промовчав, згадавши лише про те, що не знає його особисто [24, арк.5–5 зв.]²¹⁵. Дещо пізніше, з приводу кандидатури Дудикевича Щегловітов висловився більш відкрито, що із міркувань принципового і ділового характеру менш за все хотів би бачити на чолі Вищого суду в Галичині представника адвокатури і місцевого політичного діяча.

На цьому спроби перетворення австрійської судової системи в Галичині не закінчилися. Існування на окупованих російськими військовими територіях австрійського суду, хоч повністю відповідало діючим нормам міжнародного права і рішенням мирної конференції в Гаазі, не давало спокою російській військовій і цивільній адміністрації.

²¹⁴ АЗПРИ, ф.135, оп. 474, спр. 159.

²¹⁵ АЗПРИ, ф.135, оп. 474, спр. 170.

Кампанію за перетворення австрійських судів в Галичині в кінці жовтня 1914 р. розпочав начальник штабу Верховного головнокомандуючого М.М.Янушкевич. 29 жовтня 1914 р. він подав голові Ради міністрів І.В.Горемикіну записку про проблеми, пов'язані із збереженням австрійських судових установ у Галичині. На думку Янушкевича, збереження австрійських судів створило ряд досить тривожних для російської державної влади ситуацій. По-перше, серед суддівських чинів переважали особи єврейської, німецької і угорської національностей, які неприязно були налаштовані щодо Росії. По-друге, судочинство велося на мовах, визнаних австрійським законодавством – польській, німецькій і місцевих говірках (для спілкування з прохачами). По-третє, кількість австрійських судових чиновників була надзвичайно великою. Оскільки російський уряд мав намір виплатити їм заробітну плату, то для російської казни передбачались досить солідні видатки – 47 тис. руб. щомісячно. У зв'язку з цим Янушкевич писав до Горемикіна, що перш ніж матеріально підтримати австрійських чиновників, необхідно переконатися в тому, що австрійські чиновники, які будуть отримувати російські гроші, якщо не віддані російській державності, то в усякому випадку не є носіями ворожих їй ідей [69, арк.4 зв; 43, арк.52 зв.]²¹⁶.

Необхідність реорганізації судових установ, на думку Янушкевича, була обумовлена необхідністю забезпечити російській мові в житті краю „належне становище”. Позицію Янушкевича у питанні Галицьких судів цілком поділяв великий князь Микола Миколайович, який вважав, що як крок у перетворенні австрійського судового відомства у Східній Галичині необхідно впровадити там російський прокурорський нагляд [69, арк.4 зв; 43, арк.52 зв.]²¹⁷.

Доповідна записка Янушкевича була передана І.Г.Щегловітову, який знову висловився за необхідність утриматися від реформування суду до остаточного приєднання Східної Галичини і Буковини до Російської імперії. Щегловітов погодився лише в одному – з необхідністю відправлення в

²¹⁶ РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 908; АЗПІ, ф.135, оп. 474, спр. 159.

²¹⁷ РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 908; АЗПІ, ф.135, оп. 474, спр. 159.

Галичину російського представника прокурорського нагляду [69, арк.4 зв; 43, арк.52 зв.]²¹⁸.

В якості можливої кандидатури він назвав прокурора Варшавської судової палати та дійсного штатського радника Гесса.

Активізація діяльності російської адміністрації в Галичині до зими 1914–1915 рр. призвела до того, що знову було поставлено питання про суд. Із Ставки від Щегловітова вимагали конкретної програми реорганізації галицьких судів. Кваліфікований юрист, яким був тодішній міністр юстиції, дивився на проблеми, пов'язані із судовою системою в Галичині зовсім не так, як бачили це питання в Ставці або в оточенні генерал-губернатора Бобринського. Там наявність австрійського суду у Східній Галичині і його перетворення розглядали як суто політичну проблему. Ставку турбувала лояльність австрійських чиновників, присутність російської мови та ін. Щегловітов ж більш за все те переймався тим, що, реформуючи галицькі суди, потрібно буде багато змінити, ввести новий порядок судочинства. І головне, що на його думку було надзвичайно складним завданням, доведеться змінювати і саме законодавство. Складність завдання визначалася і тими обставинами, що між російським і австрійським кримінальним і цивільним кодексами були досить значні відмінності.

Для обговорення питання перебудови судів у Галичині було утворено міжвідомчу нараду під керівництвом товариша міністра внутрішніх справ І.М.Золотарьова. Паралельно в Галичину була відряджена група чиновників судового відомства для ознайомлення із ситуацією на місці [162]²¹⁹.

Але темпи праці Міністерства юстиції не влаштовували Ставку. Тому 27 січня 1915 р. Янушкевич звернувся безпосередньо до Щегловітова з програмою невідкладних заходів по перебудові судів у Галичині. Янушкевич пропонував:

– організувати нагляд за діяльністю австрійських судів у Галичині;

²¹⁸ РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908; АЗПІ, ф.135, оп. 474, спр. 159.

²¹⁹ Украинская жизнь.– 1914.– № 11–12.– С.98.

- звільнити із судових установ осіб, які вороже відносилися до російської державної влади;
- в міру можливостей для зменшення видатків російської казни, зменшити величезне число судових чиновників у Галичині;
- забезпечити російській мові належне становище, тобто ввести її в діяльність судових установ разом з іншими місцевими мовами [71, арк.30]²²⁰.

Рішення, що врегулювало відносини російських властей в Галичині і австрійських установ було запропоноване міністром юстиції І.Г.Щегловітовим. Він виходив з того, що розв'язання питання про введення в Галичині російських судових установ повинно було базуватися на принципах міжнародного права, відповідно якого зайняті військами ворожі території мають своїм наслідком лише тимчасову заміну правомірно існуючої державної влади, до того часу, коли остаточне набуття завойованої території не закріплено міжнародною угодою [70, арк.21]”²²¹.

Щегловітов був одним з небагатьох державних чиновників, який першим почав говорити про збереження в Галичині норм міжнародного права і необхідності міжнародного договору з цього приводу, не бачачи у факті вступу російського війська на австро-угорську територію підстав для введення там російської державно-правової системи. Щегловітов запропонував дотримуватися у судовлаштуванні й судочинстві Галичини наступних принципів (при збереженні австрійських судових установ):

- виносити судові рішення не від імені австрійської верховної влади, а „в ім'я закону”;
- змінювати чиновників судового відомства Галичини особами, відданими ідеї об'єднання місцевих слов'ян під російською владою;
- надавати російській мові в судах права, рівні з польською, і скоротити штати судових установ [71, арк.30]²²².

²²⁰ РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908.

²²¹ РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908.

²²² РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908

При цьому Щегловітов знову висловився проти відправлення в Галичину представників російської прокуратури. Він вважав, що при продовженні дії австрійських законів російські чиновники, не знаючи австрійського законодавства, виявилися б у складній ситуації і практично не були б корисними.

Пізніше рішення російських властей про збереження у Східній Галичині австрійської судової системи було прокоментовано генерал-губернатором Бобринським в інтерв'ю кореспонденту газети „День” у квітні 1915 р. наступним чином: „Я поставив собі в якості військового генерал-губернатора в Галичині завдання різного роду: в мій обов'язок входить забезпечення наших військ в межах ввіреного мені генерал-губернаторства ... і, крім цього, я повинен збереження в краї спокій і порядок. Користуючись цими мотивами, я поставив своїм завданням зберігати в краї ті австрійські установи, які можуть продовжувати свою діяльність без шкоди для наших інтересів... [165]”²²³.

Пропозиції Щегловітова були прийняті Горемікіним і Янушкевичем, схвалені великим князем Миколою Миколайовичем. Але зауваження викликало питання про мову. Щегловітову було вказано, що під російською мовою в Галичині мають на увазі зовсім не російську мову, а „русинську”, тобто „той штучний жаргон, який створений австрійським урядом [73, арк.31 зв.]”²²⁴ і тому питання про мову в судових установах слід вирішувати більш радикально, в дусі завдань російської державності.

У лютому 1915 р. був виданий проект обов'язкової постанови для місцевих судових установ зайнятих російськими військами частин Галичини, а 24 лютого 1915 р. – кінцевий варіант постанови [84, арк.13–20]²²⁵. Відповідно до цього документу вищий контроль по спостереженню за роботою судової системи в Галичині було покладено на визначену посадову особу. Визнавалося право дії австрійського законодавства і принципів судочинства, однак при цьому вказувалося, що рішення повинні виконуватися не від імені австрійської

²²³ Украинская жизнь. – 1915. – № 34. – С.165–166.

²²⁴ РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 908.

²²⁵ РДА, ф.2005, оп. 1, спр. 17.

верховної влади, а „в ім'я закону”. Постановою було визначено новий порядок судочинства з врахуванням того, що вищий касаційний суд у Відні і австрійське міністерство юстиції були виключені із числа інстанцій, чия компетенція поширювалася на судові установи Галичини. Судовою мовою визнавалася російська мова і „местное ею поднаречие”. Дослідник О.Ю.Бахтуріна стверджує, що „поднаречиями” були названі гуцульські і лемківські говірки, які вважалися менш ворожими російській державності і не пов'язувалися з „мазепинством” [180, с. 88]²²⁶. Але оскільки це не було обумовлено в офіційних документах, то в число „підговірок” негласно було включено українську мову, яка росіянами визнавалася як австрійський винахід, як однак, виключити її із масового вживання одним розчерком пера виявилось не можливим [180, с. 88]²²⁷.

З приводу терміну „підговірка” в газеті „День” був опублікований фейлетон під назвою „Зауряд-наречие” [20, арк.20]²²⁸. Автор писав: „Підговірок це ще менше, ніж говір. Який-то зовсім незначний чин, що нібито титульний радник в ієрархії чинів і говірок... Підговірка обов'язково витягується перед мовою по вищому фронту і віддає честь йому при зустрічі... [20, арк.20]”²²⁹.

Що ж до польської мови, то в постанові зазначалося, що польська мова тимчасово допускається до вжитку [85. арк. 19]²³⁰. Це було як суттєвим для місцевого населення, так і свідчило про відмінну позицію російської військової адміністрації стосовно цієї мови, на відміну від української.

До початку Першої світової війни суди Галичини відносилися до категорії імперських установ, але при цьому, в судах, як і в усіх обласних установах, німецька мова використовувалась лише в листуванні з вищими імперськими установами, а внутрішнє життя і судовий процес проводилися польською мовою. Становище польської мови в судовій системі Галичини,

²²⁶ Бахтуріна А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтуріна ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).

²²⁷ Бахтуріна А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтуріна ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).

²²⁸ АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170.

²²⁹ АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170.

²³⁰ РДА, ф.2005, оп. 1, спр. 17.

безумовно забезпечувало панування поляків в цій сфері державної діяльності. Тому, коли було опубліковано постанову військового генерал-губернатора Галичини „Про місцеві судові установи в зайнятих російськими військами областях Галичини”, вона мала величезний вплив на польське населення. Однак, зовнішнє незадоволення поляків майже не мало проявів, в польській пресі не було опубліковано ніяких матеріалів з цього приводу. Але скрите незадоволення поляків було значним. Настрої цієї частини населення Галичини детально описував виконуючий посаду чиновника для ведення дипломатичного листування при військовому генерал-губернаторстві Галичини І.Сукін. В його листі до М.Ф.Шиллінга від 31 березня 1915 р. зазначалося: „Згадана постанова різко вразила і стурбувала всі ті кола польського суспільства, які будучи налаштованими до спільної роботи з російською владою в справі заспокоєння і примирення польського населення з російським завоюванням, будували свої політичні розрахунки на повній вірі в те, що за поляками Західної Галичини будуть збережені ті права, які вони мали при австрійському режимі. Відсутність у новій постанові по улаштуванню судів вказівки, що вона поширюється лише на Східну Галичину і змішування, таким чином, обох областей під одним загальним судовим режимом, є для цієї категорії поляків прямою невідповідністю з постановою внутрішньою про громадські промови військового генерал-губернатора... У самому змісті цього розпорядження про суди особливо схвилював поляків пункт, відповідно якого судовою мовою вважається „російська мова, або підговірки” і лише „тимчасово допускалося вживання польської мови”. Накреслене, таким чином, усунення в майбутньому польської мови є, на думку поляків, у відношенні судів Західної Галичини порушенням тієї свободи мови, яку вони вважають даровану їм словами звернення Верховного головнокомандуючого [19. арк. 17 зв.]”²³¹.

Повідомлення І.Сукіна підтверджувалося донесенням російських послів. У травні 1915 р. російський посол у Лондоні Бенкендорф повідомив С.Д.Сазонову: „Мені відомо із серйозного джерела, що суворі заходи нашої

²³¹ АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170.

адміністрації у Львові стають все крутішими і загрожують викликати серед поляків незадоволення... чиновників, присланих із Росії, діяльність яких стає все більш нестерпною і принизливою... Видається очевидним, що навіть здавалося б видиме протиріччя між проголошеними політичними принципами і примиренням їх на місці може викликати за собою лише надання симпатикам ще Австрії і німецької політики польським елементам найдієвішої зброї” [117]²³².

Значення, яке місцева російська адміністрація надавала мові, як засобу об'єднаної політики, засобу, який може бути більш дієвим, ніж адміністративні перетворення, важко переоцінити.

Організаційний бік судочинства практично не викликав дискусій і принципів суперечок. Позиція Щегловітова, який вважав неможливим реформувати австрійську судову систему у воєнних умовах, в цілому була визнана вірною. Але питання про мову судочинства, розглядалося вже не як приватна проблема організації суду у Східній Галичині, а як питання політичне, яке показувало в чийх руках зосереджена реальна влада у краї.

Спроба реформування суду у Галичині у багатьох випадках залишалася на папері, викликавши глухе незадоволення польського населення, яке побачило в майбутній реорганізації судів ознаки русифікаторської політики. Реально на території Галичини в 1914–1915 рр. із австрійських судів діяли суди всіх рівнів тільки у Львові і Тернопільській губернії. Тому функції дізнання на місцях виконували адміністративні установи, а винесення вироків було покладено на судовий відділ штабу генерал-губернатора і воєнний суд XII армійського корпусу. Ці структури фізично не могли вирішити тієї маси справ, які їм скеровувались з місць.

У січні 1915 р. був утворений військово-окружний суд. У ньому повинні були розглядатися справи по злочинах здійснених на місцях, де не діяли австрійські суди, а також усі без винятку справи, де потерпілими були російські

²³² Международные отношения. – М. – Т.8. – Ч. I. – С.11.

піддані або піддані союзних держав, а також злочини проти російської державної влади [119; с. 18]²³³.

Цей суд виявився переобтяжений масою справ, пов'язано це було, передусім, з бездіяльністю австрійських судів, оскільки рівень злочинності в краї, в цілому, залишився на попередньому рівні. Правда, до „традиційних” злочинів додалися крадіжки із вагонів, шахрайство (збір податків від імені російських властей), шпіонаж. Підрахунки проведені О.Ю.Бахтуріною [180, с. 91]²³⁴ на основі наказів Г.О.Бобринського про передачу справ у військово-окружний суд, показують, що злочини здійснювалися як військовими, так і місцевим населенням. У лютому-березні 1915 р. суду були передані солдати, звинувачені у грабежах (26 справ) і мирні жителі за звинуваченням у вбивствах, грабежах, крадіжках худоби, шпіонажі (60 справ) [124]²³⁵.

Фактично в 1914–1915 рр. проблема судовлаштування і судочинства в Галичині розкололась на дві частини: опрацювання проектів організації судових установ для вирішення глобальних політичних питань і підтримання порядку в тилу російської армії.

Поширення російської мови, яку російські чиновники розглядали як засіб об'єднання Східної Галичини з Російською імперією зачепило не лише судову сферу, але і народну освіту на всіх рівнях.

27 вересня 1914 р. був опублікований циркуляр генерал-губернатора Г.О.Бобринського губернаторам Галичини, де містився перелік основних заходів, проведення яких на вказаній території вважалося необхідним. Серед цих заходів – русифікація середньої освіти, припинення діяльності громадських організацій, контроль за діяльністю російського православного духовенства, щоби не допустити насильницького повернення в православ'я місцевого населення [76, арк. 11]²³⁶.

²³³ Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции в период времени с 19 августа 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916. – С. 18–33.

²³⁴ Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтурина ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).

²³⁵ Приказы войскам временного военного генерал-губернаторства Галиции.– Б.М., 1915.– Т.2.– С.41–166.

²³⁶ РДА, ф.2005, оп. 1, спр. 12.

Появі циркуляра 27 вересня 1914 р. передували два документи. Це доповідна записка члена Державної Думи Ч.М.Чихагова „По навчальній справі у Східній Галичині і Буковині” [88, арк. 43–43 зв.]²³⁷ на ім'я генерал-губернатора Г.О.Бобринського. У ній вказувалося: Маючи на увазі... існування глибоко ворожої Росії школи з викладанням на польському, німецькому і штучно створеному українському жаргоні й задаючись метою створення російською державною владою в цьому краї у найближчі роки виключно російської школи, нижчої, середньої і вищої, дозволимо собі запропонувати:

– університети й інші вищі навчальні заклади закрити на невизначений час;

– негайне введення курсів російської мови для вчителів Східної Галичини і Буковини в найближчих міських центрах і ввести з 1 січня в усіх навчальних закладах краю викладання російської мови як обов'язкового предмета;

– приймати різнобічні заходи для ознайомлення з російською літературною мовою, історією і географією Росії учбового персоналу і учнів;

– обіцяти особливі нагороди і подяки російських властей тим керівникам учбових закладів, які введуть навчання російської історії, географії, літератури в нинішньому учбовому році і зуміють досягти добрих результатів;

– тимчасово запуснути в середній і нижчій школах викладання на тих мовах, на яких воно велося до сих пір, а також і на малоруському наріччі, з тим однак, щоби фонетичний правопис був замінений російським, а з 1916 р. – викладання вести виключно російською мовою, допускаючи місцеві мови і наріччя лише при першому поясненні учням [88, арк. 46–46 зв.]²³⁸.

Крім отримання положення щодо організації навчання в Східній Галичині в першій половині вересня 1914 р. Д.М.Чихагов здійснив ряд практичних кроків для реалізації своєї концепції і розпочав готувати ґрунт для облаштування російських шкіл у Східній Галичині. Для цього Чихагов зустрівся в Києві з

²³⁷ РДА, ф.821, оп. 150, спр. 38.

²³⁸ РДА, ф.821, оп. 150, спр. 38.

керівником („попечителем”) Київського учбового округу О.М.Деревецьким²³⁹. Останній запропонував начальнику канцелярії Д.Т.Іванову і директору народних училищ Київської губернії Б.В.Плескову розробити під керівництвом Чихагова положення про тимчасове адміністративне управління учбової частини в Галичині, а також план і програму курсів для підготовки вчителів російської мови в Галичині [144]²⁴⁰.

Погляди Чихагова поділяв гр. В.О.Бобринський, який в своїй записці „Про мову в Галичині і Буковині” зазначав: „Тепер, коли Червона Русь стала частиною російської держави, штучні успіхи української мови і фонетики повинні впасти... У початкових школах повинна викладатися наша російська літературна мова, але при навчанні слід користуватися і місцевими піднаріччями. У гімназіях ж і вищих навчальних закладах, звичайно, може мати місце тільки наша літературна мова [89, арк. 48 зв.]”²⁴¹.

Активними прихильниками введення російської мови на території Східної Галичини восени 1914 р. виступали місцеві русофільськи налаштовані громадські діячі. Один з лідерів „Русского народного совета Прикарпатской Руси” Ю.Яворський 22 вересня 1914 р. опублікував статтю [150]²⁴² про майбутнє Галичини, в якій, на його думку „... перш за все повинна би переможно піднятися в ній... прекрасна і вільна, велика і могутня царственна російська мова! В усіх областях і проявах її суспільного і громадського життя, в школах і канцеляріях, на зборах і в пресі, в написах, оголошеннях, промовах... В історично російському краї... не повинно бути іншої публіцистичної, суспільної і державної мови, крім єдиної, переможної, господарської мови – російської [151]”²⁴³.

²³⁹ Деревецький (Деревицький) Олексій Миколайович (1859– ?) – таємний радник, доктор грецької словесності, керівник Київського учбового округу (1910–1915). Керівник Оренбурзького учбового округу (1915–1917). 3 січня 1917 р. – член Державної ради за призначенням (увійшов в групу правих).

²⁴⁰ Львовский вестник.– 1915.– 27 марта.

²⁴¹ РДА, ф.821, оп. 150, спр. 38.

²⁴² Прикарпатская Русь.– 1914.– 22 сентяб.

²⁴³ Прикарпатская Русь.– 1914.– 22 сентяб.

Аналогічно висловлювався ще один русофільський діяч С.Ю.Бендасюк: „Російською повинна бути наша школа у повному своєму складі, тобто починаючи з народних і закінчуючи вищими навчальними закладами [149]”²⁴⁴.

Наполегливі вимоги до введення російської мови і російської школи місцеві русофіли намагались представити як відображення потреб всього населення Східної Галичини. Крім того, вплив націоналістично налаштованих членів Державної Думи на позицію генерал-губернатора Бобринського був досить значним. Напевно тому, в підсумку пункт циркуляра 27 вересня 1914 р. „Про школи і товариства” передбачав закриття всіх середніх, нижчих і вищих учбових закладів, а питання про поновлення занять було поставлено у пряму залежність від ступеня благонадійності вчителів і рівня володіння ними російською мовою.

Відмітимо, що на території Східної Галичини знаходилась значна кількість австрійських державних учбових закладів, які передбачалося повністю ліквідувати в найкоротший термін, а також школи з викладанням польською, німецькою і українською мовами. Ці школи були визнані як глибоко ворожі Росії і закриті [81, арк. 38]²⁴⁵.

Фактично закриття усіх навчальних закладів на території Східної Галичини викликало незадоволення місцевого населення, деяких членів Державної Думи і Державної Ради. 9 жовтня 1914 р. група польських депутатів Думи і Державної Ради відправила Бобринському листа про становище в Галичині, в якому зазначалося, що якщо раніше місцевим жителям здавалося, що під Росією їм краще б було жити, то дії цивільної адміністрації, зокрема, в сфері народної освіти, заставляють від цієї думки відмовитися [79, арк. 19]²⁴⁶. Аналогічну позицію зайняли депутати М.О.Стахович, М.М.Львов, М.О.Хомяков. У своєму листі Г.О.Бобринському, вони вказують, що створюється враження, що введення в Галичині російського ладу починається відразу з боротьби з польською школою і польською мовою на всій території

²⁴⁴ Прикарпатская Русь.– 1914.– 11 октяб.

²⁴⁵ РДА, ф.2005, оп. 1, спр. 13.

²⁴⁶ РДА, ф.2005, оп. 1, спр. 13.

Східної Галичини [80, арк.23]²⁴⁷. Під впливом суспільної думки і загально урядового курсу в польському питанні цивільна адміністрація в Галичині скорегувала свою позицію.

25 листопада 1914 р. наказом Верховного головнокомандуючого було затверджене тимчасове положення з нагляду за учбовою частиною Галичини. Ним вводився штат дирекції й інспекції народних училищ для контролю за середніми і початковими учбовими закладами [80, арк. 38]²⁴⁸.

З 1 січня 1915 р. у Львові й Галичині Бобринський вирішив відкрити декілька приватних російських і польських середніх і початкових шкіл. При цьому відкриття польських шкіл було дозволено на таких умовах: викладання російської мови (5 годин на тиждень), затвердження генерал-губернатором складу вчителів і використання підручників з історії, географії, польської мови і польської літератури, затверджених міністерством народної освіти Російської імперії [180, с. 91]²⁴⁹. З вересня 1914 р. в початкових і середніх школах Галичини розпочалося викладання російської мови [147]²⁵⁰, а до весни 1915 р. Г.О.Бобринський прийшов до висновку про необхідність введення в Галичині російської школи для „здійснення заходів в області школи, спрямованих для духовного зближення галицького народу з російським [180, с. 91]”²⁵¹.

Проект організації російської школи в Галичині був розроблений дирекцією народних училищ у березні 1915 р. Дирекція визнала своєчасним приступити до введення в Галичині загальної народної освіти. Передбачалося протягом 5 років відкрити в Галичині 9 тис. народних шкіл, відкриваючи щорічно 1800 шкіл. Реформа повинна була охопити не лише початкове навчання. Крім народних шкіл визнано було необхідним відкрити 70 вищих народних училищ, близько 60 курсів при цих училищах, а також 25 чоловічих і 25 жіночих гімназій. Крім цього, особливу увагу слід було приділити підготовці

²⁴⁷ РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13.

²⁴⁸ РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13.

²⁴⁹ Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтурина ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).

²⁵⁰ Правительственный вестник. – 1914.– 26 сентяб.

²⁵¹ Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтурина ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).

вчительських кадрів. Для цього планувалося відкрити 10 учительських семінарій і два інститути [143]²⁵².

Кадри російськомовних вчителів розпочали готувати вже зимою 1914–1915 рр. на короткотермінових курсах російської мови. У Львові, Самборі, Тернополі, Станіславові були відкриті двомісячні курси, на які приймали осіб, які займалися педагогічною діяльністю і були знайомі з російською мовою [152; 143]²⁵³. У програму занять на курсах було включено: навчання російської мови, навчання російської історії, літератури, історію російської культури. На курси було зараховано 350 осіб. Досвід роботи курсів до весни 1915 р. російські власті вважали успішним, і в березні 1915 р. були розроблені плани відкриття нових курсів, на які передбачалося прийняти близько 600 осіб. Цілком реалізувати ці плани не вдалося, але на початку травня 1915 р. були відкриті російські урядові педагогічні курси в Бродах і Жовкві. Крім урядових курсів на території Східної Галичини аналогічні курси активно організовували місцеві громадські діячі. Зокрема, русофільська організація „Общество им. М.Качковского” з 1 травня 1915 р. відкрила загальнодоступні безплатні чотиримісячні курси російської мови, історії і географії Росії [142]²⁵⁴.

Заходи щодо найшвидшого введення в Галичині російської школи були підтримані Міністерством народної освіти і Петроградською міською думою, які скеровували кошти на підготовку „русскоязычных” вчителів-галичан. 23 січня 1915 р. Рада міністрів за проханням "Галицько-російського товариства" звернулася до Міністерства народної освіти з проханням про виділення із військового кредиту 35 тис. руб. надав необхідну суму на утримання в Петрограді при жіночій гімназії М.О.Лохвицької-Скалон безкоштовних тимчасових курсів для 150 вчительок-галичанок. На курсах слухачки вивчали російську літературу, історію, географію [303, с. 117; 386]²⁵⁵.

²⁵² Львовский вестник. – 1915.– 27 марта.

²⁵³ Прикарпатская Русь. 1914.– 4 декабря; Львовский вестник. 1915.– 27 марта.

²⁵⁴ Львовский вестник. 1915.– 2 мая.

²⁵⁵ Совет министров Российской Империи в годы Первой мировой войны. Бумаги А.Н.Яхонтова. – СПб., 1999. – 406 с.

7500 руб на організацію курсів було виділено також Петроградською міською думою. При цьому, частина членів Міської думи виступала проти субсидіювання курсів. М.І.Коробка, М.І.Шнітков та ін. члени думи вважали, що виділення засобів є передчасним: по-перше, відсутня повна і об'єктивна інформація про те, що відбувається в Галичині; по-друге „Галицько-російське товариство”, яке просить виділити кошти, по суті, не добродійна, а політична організація, а втручання Міської думи в політику недопустиме. Але прохання підтримав міський голова і більшість членів Думи, і кошти були виділені [164]²⁵⁶.

Позиція російської адміністрації в Галичині у відношенні поширення російської мови виявилась також у цензурній політиці.

23 вересня 1914 р. в газеті „Прикапатская Русь” була опублікована постанова за підписом військового генерал-губернатора Галичини Г.О.Бобринського про цензуру. У головному постанові повторювала принципи цензурної політики, прийняті в Російській імперії для територій, що знаходилися на воєнному положенні. Крім того, постановою заборонявся продаж книг на російській мові і „малоросійському наріччі”, виданих не в межах Російської імперії [163]²⁵⁷.

У Східній Галичині, нараховувалося декілька місцевих говірок. Губернатор Бобринський дав дозвіл видавати газети на 4-х місцевих говірках (окрім польських і російських видань), але категорично заборонив видання книг українською мовою, яка розцінювалася російським чиновником, як мова „казенна, австрійська і винаходом мазепівців” [78, арк. 17 зв.]²⁵⁸. Не було враховано і те, що українською мовою читало і розмовляло більшість населення Східної Галичини. Це рішення викликало заперечення з боку частини офіцерів штабу Верховного головнокомандуючого і І.Л.Горемикіна. Останній зазначав, що не бачить особливої небезпеки для російських державних інтересів у вживанні української мови в Галичині при „неухильному спостереженні за тим,

²⁵⁶ Украинская жизнь. – 1915. – № 1. – С. 81.

²⁵⁷ Украинская жизнь. – 1914. – № 8–10. – С. 104.

²⁵⁸ РДА, ф.2005, оп. 1, спр. 13.

щоби місцева преса сприяла насадженню основ російської державності [83, арк. 4 зв.]”²⁵⁹. Під місцевою пресою, що насаджувала основи російської державності, І.Л.Горемикін розумів газету „Прикарпатская Русь”.

Ще 14 серпня 1914 р. Рада міністрів обговорювала питання про поширення в нейтральних державах „істинних і доброзичливих” відомостей про Росію і дії російської армії. Одним з рішень, прийнятих з цього питання, було рішення про відрядження до генерал-ад’ютанта Іванова колезького асесора Олфер’єва, якому було доручено відновити видання газети „Прикарпатская Русь” для поширення серед галицького населення повідомлень в бажаному для Росії світлі [63. арк. 9, 17]²⁶⁰. Рада міністрів вирішила щомісячно виділяти на ведення газети 5 тис. руб. До речі, з часу утворення в Галичині військового генерал-губернаторства газета „Прикарпатская Русь” при збереженні попередніх джерел фінансування стала виходити від імені „Русского народного совета” у Львові – громадської організації місцевої москвофільської інтелігенції, діяльність якої була дозволена місцевою владою.

Певним чином на обмеження вживання української мови вплив виявило розпорядження штабу військового генерал-губернатора від 23 жовтня 1914 р. Населенню повідомлялося, що військова цензура буде розглядати приватну кореспонденцію тільки російською, польською, чеською, румунською, французькою, англійською і німецькою мовами. Листи і телеграми на „інших мовах і наріччях” підлягають знищенню.

Прагнення частини громадських діячів Галичини до поширення російської мови на цій території торкнулося не лише освіти. При „Русском народном совете Прикарпатской Руси” була утворена географічна комісія, яка займалася відновленням стародавніх історичних назв місцевостей і міст там, де вони були замінені польськими, угорськими, румунськими і німецькими.

У цьому зв’язку слід звернути увагу, що в кінці серпня 1914 р. начальник штабу Верховного головнокомандуючого генерал М.М.Янушкевич звернувся з

²⁵⁹ РДА, ф.2005, оп. 1, спр. 13.

²⁶⁰ РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 878.

листом до голови Ради міністрів І.Л.Горемикіна. У листі він писав про те, що війна дає ідеальні можливості для проведення практично різних заходів, проведення яких в мирних умовах може здійснюватися дуже важко [97, арк. 10 зв.]²⁶¹. Напевно, члени Ради міністрів і його голова І.Л.Горемикін не поділяли думки Янушкевича про необхідність формування і реалізації урядової програми в Галичині.

Російський уряд цікавило, в першу чергу, австрійське казенне майно. Після вступу російських військ на державну територію Австро-Угорщини це майно по праву війни могло бути використаним для Російської імперії. До ряду австрійських казенних дібр відносилось: величезний для того часу нафтопереробний завод в Дрогобичі, казенні ліси і соляні родовища. Для вивчення питання про їх експлуатацію в Галичину були відряджені чиновники міністерства фінансів та Головного управління землевпорядкування і землеробства. Особлива увага російського уряду була прикута до заводу в Дрогобичі.

Нафтові родовища в Галичині були досить значними. Але особливості її законодавства про право власності на землю та її надра визначали доволі слабку розробку нафтових запасів. Галицькі нафтові родовища простягалися широкою смугою від р. Раби (притоки Вісли в Західній Галичині) до р. Черемош (кордон Східної Галичини з Буковиною) на протязі приблизно 365 км. Освоєння нафтоносного району в Галичині йшло тільки в декількох пунктах і в світовому добуванні нафти доля Галичини складала 5 %.

Переробка нафти велася практично за межами Галичини. Хоча формально в Галичині було зосереджено 70 % всіх австрійських нафтопереробних заводів, але, а основному, це були дрібні підприємства.

У 1910 р. було відкрито державний нафтопереробний завод в Дрогобичі, на якому перероблялося 54 % нафти, яка видобувалася в усій Австро-Угорщині. До Першої світової війни видобуток і переробка нафти були одним з головних прибуткових занять галицького населення. З нафтопромислами було пов'язане

²⁶¹ РДА, ф.2005, оп. 1, спр. 13.

практично все економічне життя південної половини Східної Галичини. Організації і регулюванню цієї діяльності краєва і державна австрійська влада надавала значну увагу [122, арк. 100]²⁶².

Відступаючи у вересні 1914 р., австрійці не зачепили нафтовий завод. Але, як відмічалось пізніше у звіті представника міністерства торгівлі і промисловості, при зайнятті Дрогобицького району російськими військами останнім не було дано жодних вказівок відносно надзвичайної важливості Дрогобицького нафтопереробного заводу. У результаті „вся бухгалтерія і канцелярія заводу були розгромлені, документи знищені, цінна лабораторія розгромлена, телеграфна і телефонна сітка заводу і його відділень знищені [122, с.5]”²⁶³.

Для вивчення на місці питання про подальшу експлуатацію заводу в Галичину було відправлено представника гірничого департаменту міністерства торгівлі і промисловості, дійсного статського радника Марковського. За його оцінкою, на складах найбільшого нафтопереробного заводу Галичини знаходилось 10 млн. пудів сирової нафти. Марковський вважав, що експлуатація заводу державними засобами нездійсненна. Тому він пропонував передати завод в оренду приватним підприємцям під контролем з боку російського уряду. Концесію Марковський пропонував надати до кінця 1915 р. [68, арк. 9]²⁶⁴.

Пропозиція Марковського обговорювалася 14 жовтня 1914 р.. Для цього генерал-губернатор зібрав у Львові нараду з представників місцевої адміністрації і відправлених у Галичину чиновників міністерства фінансів і міністерства торгівлі і промисловості. Ніяких конкретних рішень нарада не прийняла. Пропозиція Марковського викликала категоричні заперечення з боку міністра фінансів і начальника штабу Верховного головнокомандуючого. З цього приводу міністр фінансів звернувся до І.Л.Горемикіна. 28 жовтня 1914 р.

²⁶² РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 895.

²⁶³ Отчет представителя Министерства торговли и промышленности о нефтяной промышленности Галиции и казенном заводе в Дрогобыче.– К., 1915.– С.5–7.

²⁶⁴ РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 895.

він писав, що Дрогобицький завод – „ не рядове промислове підприємство, запаси нафти в його складах не випадковий наявний запас такого підприємства, а матеріальний фонд для регулювання всього нафтового виробництва [65, арк.101–101 зв.]²⁶⁵. Міністр фінансів відзначав, що нафтова промисловість є тією галуззю, діяльність якої необхідно регулювати. Значні запаси нафти Дрогобицького заводу, їх швидка переробка (а міністр фінансів справедливо заявив, що саме цим займаються приватні підприємці) і випуск на ринок без попереднього вивчення стану нафтової промисловості в Галичині можуть порушити економічну рівновагу. Він також відмічав, що приватні нафтові заводи в Галичині не працюють, оскільки немає офіційного дозволу російської адміністрації на відновлення їх діяльності. При таких умовах реалізація пропозиції Маяковського може привести лише до монополізації в приватних руках переробки нафти і торгівлі нафтовими продуктами, що може дезорганізувати основний промисел населення, коли замість цілого ряду нафтоперегінних заводів залишиться один завод-монополіст. Нова адміністрація може постати ще перед однією проблемою – проблемою зайнятості місцевих жителів.

Міністр фінансів також нагадав Горемикіну, що в нафтовій промисловості Галичини значна частка належить іноземному капіталу, в тому числі англійському. Передача Дрогобицького заводу в оренду і перетворення його у монополіста в такому випадку може викликати також небажані дипломатичні ускладнення. Виходячи із вищенаведеного, міністр пропонував спочатку розглянути питання про те, „ чи не можна запропонувати нам встановлену австрійською владою систему проведення справ на цьому заводі і відрядити туди чиновника акцизного нагляду [65, арк. 101–101 зв.]²⁶⁶.

У підсумку на основі розпорядження військового генерал-губернатора Галичини управління Дрогобицьким заводом було доручено прибулому до генерал-губернатора представнику міністерства торгівлі і промисловості

²⁶⁵ РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 895.

²⁶⁶ РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 895.

Остроградському. Він повинен був дотримуватися в своїй діяльності наступних принципів:

- завод не буде вимагати ніяких державних асигнувань;
- основна увага буде зосереджена на роботах з постачання необхідним паливом залізниць Галичини;
- на заводі будуть працювати представники місцевого населення” [122, с. 7]²⁶⁷.

Остроградський почав виконувати свої обов’язки в кінці листопада – на початку грудня 1915 р. Він здійснив спробу відновити роботу заводу і розпочати переробку нафти. Але відразу ж зустрівся зі складною проблемою: хоча завод в Дрогобичі відносився до числа тих підприємств, на яких була зайнята більша частина місцевого населення, робітники відмовлялися повертатися на завод, незважаючи на важкі умови життя і ріст цін.

Дрогобич знаходився недалеко від театру воєнних дій, і мирне населення цілком обґрунтовано боялося повернення австрійського війська і можливих репресій за підтримку росіян. Протягом трьох місяців основна робота на Дрогобицькому заводі була зведена до видачі палива для залізниць і деяких підприємств Львова (міського газового заводу, міського електричного заводу). Тільки в березні 1915 р. Остроградському вдалося найняти 200 робітників, які приступили до ремонтних робіт. Завод планувалося повністю ввести в експлуатацію у травні 1915 р. Але у зв’язку з австрійським наступом 27 квітня військовий генерал-губернатор отримав наказ головнокомандувача Південно-Західного фронту про евакуацію Дрогобицького заводу і знищення державних і приватних заводів і запасів нафти та нафтопродуктів. Нафтові запаси були частково знищені, частково вивезені до Львова, туди ж була евакуйована значна частина обладнання заводу.

Не менше уваги урядові кола Російської імперії в 1914 р. приділяли питанню експлуатації лісових багатств Галичини. Значну частину державного

²⁶⁷ Отчет представителя Министерства торговли и промышленности о нефтяной промышленности Галиции и казенном заводе в Дрогобыче.– К., 1915.– С.5–7.

майна в Галичині складали ліси. Спроба експлуатації лісових багатств Східної Галичини розпочалося одразу після приходу російських військ. Російській адміністрації треба було зберегти устаткування лісопильних заводів і вузькоколіїних доріг для перевезення лісу, а також організувати використання лісоматеріалів для потреб військових і місцевого населення. Для вирішення цих питань потрібні були спеціалісти, і Г.О.Бобринський звернувся в Головне управління землевпорядкування і землеробства з проханням відрядити до Галичини відповідних спеціалістів. У розпорядження генерал-губернатора прибули три спеціалісти – начальник уфимського управління землеробства і державного майна, дійсний статський радник Д.В.Родзевич, лісничий 1-го розряду Тамбовської губернії кадетський асесор Наумов і помічник виконроба І.Л.Волков. 1 жовтня 1914 р. вони прибули у Львів. Відряджені чиновники повинні були організувати управління державними лісами в Галичині, а по можливості налагодити їх експлуатацію і отримання прибутку.

З початку було зрозуміло, що трьох осіб (пізніше було відряджено ще двоє) замало для того, щоб організувати управління і використання державних лісів Галичини. Тому намагалися використати місцеві сили. У Львові залишилося місцеве управління державним майном і значна частина чиновників на чолі з головним директором Маріаном Малачинським. Збереглася й документація. Але властиво ліси, які слід було використовувати, знаходилися в зоні бойових дій. Тому головна увага була зосереджена на охороні лісів і постачанні військових і міського населення паливом.

Декілька осіб, відряджені з Росії, зрозуміло не могли виконати цих скромних завдань. Д.В.Родзевич розробив положення і штати майбутнього управління державним майном Галичини. Але й пропоновані штати були далекими від тих, що були до війни. Склад нової адміністрації був меншим від попередньої на 20 %. А в реальності, ще меншим.

Перше, що необхідно було зробити, це вивчити склади дров і знайти паливо для Львова. Виявилося, що існуючі там запаси дров витрачаються без всякого обліку. Після приходу російських військ австрійська адміністрація на

складах дров була усунута від виконання своїх обов'язків. Її замінили російські військові, які почали видавати дрова і лісові матеріали зі складів без всякого обліку і безкоштовно. До цього ж ця практика поширювалась як на війська, так і на місцевих жителів. Спочатку представники Головного управління землевпорядництва вирішили надавати паливо безкоштовно, але за письмовими вимогами військових частин. Пізніше склади дров були передані в управління військового генерал-губернатора.

У листопаді 1914 р. питання про паливо стало одним з найважливіших. Різні установи Львова, військові постійно зверталися до Г.О.Бобринського з проханнями про надання дров. Було встановлено наступний порядок постачання державними дровами: в першу чергу здійснювалося постачання військових частин розташованих у Львові, в другу – організації Червоного Хреста і в третю – населення Львова. Скасували безкоштовне надання дров для всіх організацій та установ. Планували відправити у Львів 12288,7 куб. саженив дров і отримати чистого прибутку 153607 руб. Від планового об'єму постачання було відправлено лише 10,3 % у зв'язку з браком вагонів [180, с. 101]²⁶⁸.

У січні-лютому 1915 р. представники російської адміністрації у Львові не отримали жодного вагону, і організоване постачання дров у місто було призупинено. Про будь який прибуток від цієї справи й мови не могло бути. До того ж, установи, які постачалися дровами, як і в попередній час за них не платили.

Місцева російська адміністрація виконувала й поточні економічні завдання, які виникали.

Департамент землеробства Росії 22 листопада 1914 р. звернувся до канцелярії Генерал-губернаторства Галичини з повідомленням, що внаслідок припинення привозу сільськогосподарських машин та інших знарядь з Австрії, у зв'язку з війною, в наступному сезоні на польових роботах передбачається

²⁶⁸ Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтурина ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).

велика недостача кіс, які завозилися з Австрії у кількості понад 4 млн. штук в рік (при загальному об'ємі використання близько 6 млн. штук) [103, арк. 58]²⁶⁹. Головне управління землевпорядництва і землеробства у зв'язку з цим заявило, що в Росії відомі і галицькі коси. А тому департамент просив подати йому наступну інформацію: 1) чи є в межах галицького генерал-губернаторства фабрики або майстерні кіс; 2) чи працюють дані підприємства, і якщо так, то яку кількість кіс вони зможуть виготовити до наступного сезону [103, арк. 58]²⁷⁰.

Крім організації промислового розвитку у краї, використання австрійського державного майна перед російською владою постало також завдання визначення основних напрямків економічної політики в краї. Перспектива приєднання Східної Галичини до Російської імперії заставляла задуматись про серйозні питання розвитку даної території. Для вивчення економіки краю в цілому була створена міжвідомча комісія для характеристики фінансово-економічного стану Галичини.

Одним з найбільш важливих для місцевого населення було аграрне питання. Вивченням стану селянських господарств займався член комісії, ревізор Головного управління землеробства і землекористування О.О.Кофод. Він дійшов висновку, що селянські землеволодіння знаходяться в жалюгідному стані через невеликі розміри (не більше 3–х десятин на душу). Кофод відзначив, що у випадку закріплення Галичини за Росією перед землеробським відомством буде значна робота по влаштуванню селянських господарств [140]²⁷¹.

Основні заходи на думку Кофода, повинні бути спрямовані на купівлю через відділення Селянського банку земель у поміщиків і євреїв й передачу їх селянам. Позицію Кофода поділяли далеко не всі члени комісії. Деякі вважали, що ці заходи не дадуть бажаних результатів у зв'язку з місцевими особливостями. Вони полягали в наступному: по-перше, в Галичині були відсутні державні землі, які можна було б додатково використати для

²⁶⁹ ДАІФО, ф.605, оп.1, спр.1.

²⁷⁰ ДАІФО, ф.605, оп.1, спр.1.

²⁷¹ Львовский вестник. – 1915. – 10 марта.

розширення селянських наділів; по-друге, у Східній Галичині 260 тис. селянських господарств мали лише по 2 га землі, тоді як для більш-менш нормального ведення господарства необхідно було хоча б 5 га, тобто очевидною була необхідність збільшення селянських господарств хоча б у два рази; по-третє, ціни на землю в Галичині не відповідали її дохідності; оскільки вони були дуже високими саме через безземелля (1 га землі у перерахунку на російські рублі коштував 600 руб.). Саме тому, скуповування земель через Селянський банк окремі члени комісії вважали недостатнім і пропонували вирішити питання про переселення сільського населення на сибірські землі [141]²⁷².

Восени 1914 р. також було здійснено спробу провести оподаткування населення Галичини. Але вже у жовтні 1914 р. було очевидним, що цивільне населення розорене війною. „В усьому краї торгово-промислове життя затихло, фабрики і заводи припинили свою діяльність, значні капітали були вивезені банками і заможною частиною населення вглиб Австрії. У більших населених пунктах нагромадилась значна кількість осіб, існування яких підтримується тільки добродійною допомогою” – зазначалося у звіті генерал-губернатора Бобринського [119, с. 24]²⁷³.

Тому вирішено було розпочати збір податків у Львові і Тернопільській губернії, де становище населення було дещо кращим, ніж в інших районах. Міністерство фінансів відповідно приступило до вироблення тимчасового положення про податки в Галичині і порядок їх збирання. Але цей проект, як і спроби організувати збір прямих податків, фактично реалізувати не вдалося у зв'язку з відсутністю відповідних установ і чиновників. Недостатня кількість кадрів виявилася і в цьому питанні. Також було зроблено спробу збирання непрямих податків за рахунок використання австрійських державних монополій – тютюнової і соляної. Тютюнова монополія в Австрії була джерелом великих державних прбутків. У зайнятих районах Галичини знаходилося чотири

²⁷² Львовский вестник. 1915. – 14 марта.

²⁷³ Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1 июня 1915 г.– К., 1916.– С. 33.

тютюнові фабрики, але тільки одна з них не була пошкоджена в час бойових дій. Питання про відновлення фабрик навіть не ставилося. Йшлося лише про реалізацію старих запасів. Соляна монополія також давала значні прибутки австрійській казни. П'ять державних заводів продовжували працювати. На думку генерал-губернатора Г.О.Бобринського, російській владі вдалося налагодити в Галичині виробництво солі і навіть отримати прибуток [119, с. 25]²⁷⁴. Але в цілому, збір непрямих податків був можливим лише в обмежених рамках, так як основні предмети оподаткування – спирт, пиво і цукор – не вироблялися.. Податки можна було отримати лише за рахунок продажу залишків продукції. Спроби місцевої адміністрації і міністерства фінансів організувати в Галичині систему оподаткування були негативно оцінені зарубіжною і російською громадськістю, які вважали такі заходи передчасними. В цілому, спроби організації економічного життя краю мали досить фрагментарний характер, зводилися до задоволення настійних потреб як військових, так і місцевого населення і яких-небудь реальних прибутків російській казни не принесли.

Злиденне становище значної частини населення Східної Галичини призвело до того, що російські власті не тільки не змогли забезпечити скільки-небудь реальних прибутків для російської казни, але й стали перед необхідністю організувати допомогу мирним жителям.

З кінця літа 1914 р. територія Галичини була прифронтовим районом, через який постійно проходили російські війська, і населення виявилось перед загрозою масових грабежів, реквізицій худоби і т. ін. Вже при вступі російських військ на територію Австро-Угорщини командування намагалося відмежувати мирне населення від насильств і грабежів. У наказі по 8-їй армії від 7 серпня О.О.Брусилів, звертаючись до офіцерів, писав: „Наказую пояснити нижчим чинам, що ми вступаємо в Галичину, хоча яка і складає тепер частину Австро-Угорщини, але це давня російська земля, населена головним чином російським

²⁷⁴ Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1 июня 1915 г.– К., 1916.– С. 33.

же народом... Я висловлюю повну впевненість, що ніхто з чинів, які мають честь належати до армії, не дозволить собі ніякого насилля над мирним населенням і не осоромить ім'я російського солдата [176, с. 199]²⁷⁵.

Більш детальні рекомендації щодо поведінки російських військ у Галичині були дані Головнокомандувачем Південно-Західним фронтом генерал-ад'ютантом Івановим від 10 серпня 1914 р. У наказі зазначалося, що доброзичливе відношення до населення може виявитися в наступному:

- особливій обережності при реквізиції;
- повазі до місцевих святинь, у зв'язку з чим рекомендується російським солдатам відвідування уніатських храмів, а також бажане роздавання населенню хрестиків і ікон із Києва і Почаєва;
- засвоєння деяких місцевих російських звичаїв, наприклад, вітання при зустрічі: „Слава Ісусу Христу” і відповідь: „Слава на віки” [176, с. 200]²⁷⁶.

Але, не дивлячись на зусилля вищого командування, вже з перших днів перебування російських солдат у Східній Галичині, були відмічені випадки пограбувань (особливо цим відзначалися представники козачих частин), утисків місцевого населення. Не дивлячись на накази Брусилова, пограбування не припинялися. Місцеві жителі намагалися подавати скарги цивільним властям. Потік скарг був доволі великим і 24 листопада 1914 р. військовий генерал губернатор Г.О.Бобринський опублікував спеціальне звернення до населення. У зверненні вказувалося: „У зв'язку з поданням до мене скарг від місцевих власників і селян на матеріальні збитки, вчинені їм похідними російськими частинами і командами, оголошую до загального відома, що всі скарги і претензії від приватних осіб, матеріально втративши від незаконних дій військових частин або внаслідок несплати грошей за взяті у них для потреб армії продукти чи матеріали, будуть своєчасно розглянуті особливо для цього призначеною комісією [145]”²⁷⁷.

²⁷⁵ Див.: Лемке М.К. 250 дней в царской ставке / М.К.Лемке. – Москва ; Ленинград, 1920. – 313 с.

²⁷⁶ Лемке М.К. 250 дней в царской ставке / М.К.Лемке. – Москва ; Ленинград, 1920. – 313 с.

²⁷⁷ Львовское военное слово. – 1914. – 25 ноября.

У підсумку, доволі складно говорити про реальні масштаби реалізації фуражу і продуктів, так як кожна сторона рахувала себе справедливою і намагалася перебільшити злочини іншої.

Один із чиновників російського міністерства закордонних справ, який відвідав Галичину у вересні, описав про те, як виглядала ця територія восени 1914 р.. Він відзначав, що „нерідко видно ознаки пограбувань”, але, на його думку, пограбуванням займалися не стільки російські війська, скільки саме місцеве населення, „яке нічим не можна було втримати від нападів на будинки євреїв і поміщиків [18, арк. 5 зв.]”²⁷⁸.

Антиурядова російська періодична преса намагалася подати насильства над місцевим населенням як масове явище. У наказах Брусилова від 11 серпня, 9 вересня, 16 листопада 1914 р. з приводу пограбувань вказувалося як на окремі випадки, які сприймаються як загальне явище. Хоча окремі факти, дійсно, свідчили про те, що російські солдати по відношенню до населення Галичини не завжди дотримувалися строгої дисципліни. Необхідно також зауважити, що крім російських солдат, на цій же території залишалися переховані в лісах австрійські солдати, які здійснювали ночами набіги на місцеве населення і т. ін. [67, арк. 111]²⁷⁹.

Крім питань пов'язаних із захистом мирних жителів, вже восени 1914 р. з'явилися й інші завдання. Головним у 1914–1915 рр. стали: організація продовольчої допомоги, підтримка селянських господарств в час весняного сіву 1915 р. і створення притулків для дітей-сиріт.

Вже у вересні 1914 р. у Львові був створений міський продовольчий благодійний комітет під керівництвом генерал-майора Ейхе. Комітет займався розподілом продуктових запасів у місті і допомогою найбіднішому населенню. Постачання Львова продуктами йшло від регіонів Галичини, звідки надходили, в основному, зерно, так і з російських губерній. Комітет підписував контракти із постачальниками продуктів, організовував їх довіз до Львова залізницею і

²⁷⁸ АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 163.

²⁷⁹ РДА, ф.1276, оп. 10, спр. 895.

гужовим транспортом. Комітет також займався доброчинністю. Восени 1914 р. у Львові нараховувалось понад 25 тис. сімей, які залишилися без засобів до існування. Надзвичайно важким було становище службовців приватних та урядових установ. Тільки в одному Львові нараховувалося близько 12 тис. сімей австрійських чиновників. Становище тієї частини населення приковувало увагу львівської міської влади. Львівський магістрат запропонував заплатити чиновникам заробітну плату за три місяці. Консорціум місцевих банків в свою чергу запропонував для цієї мети понад 1 млн. 350 тис. крон, якщо російський уряд дасть запевнення підняти питання про повернення банкам цієї суми при підписанні мирного договору з Австро-Угорщиною. Питання обговорювалось російським МЗС, було доведено до відома імператора, і 16 грудня 1914 р. Микола II погодився на такий спосіб підтримки австрійських чиновників.

Крім австрійських чиновників у Львові також знаходилися без засобів до існування біженці із прифронтових районів, кількість яких постійно збільшувалася. Для них львівський продовольчий благодійний комітет відкрив їдальні (до квітня 1915 р. діяло 83 їдальні), організував допомогу продуктами і грошми. Тільки в жовтні 1914 р. було виділено близько 15 тис. свідоцтв на отримання безкоштовної допомоги. До весни 1915 р. члени комітету прийшли до висновку про те, що становище в місті покращилося, що найбільш нещасливе населення міста може знайти собі роботу і зменшили розміри допомоги.

Навесні 1915 р. центром уваги російських властей стало сільське населення. Якщо в містах становище, дійсно, дещо стабілізувалося, то село постало перед цілою низкою проблем у зв'язку з початком посівної кампанії. Не вистачало посівного матеріалу, робочої худоби і ін. Благодійної допомоги було замало, і з лютого 1915 р. цими питаннями став займатися генерал-губернатор. Відділ очолив спочатку генерал-майор Добронравов, потім В.О.Бобринський. Російське міністерство внутрішніх справ виділило 11 млн. руб. на надання допомоги на посівну кампанію населенню Галичини. Безпосередню закупівлю посівного зерна Головне управління землевпорядкування і землеробства доручило обласному комітету земств

південно-західних губерній. Комітет до початку посівної зерно не надав, і закупівлі почав проводити продовольчий відділ генерал-губернаторства, але вже із запізненням. Тільки з 18 квітня 1915 р. в Галичину почало прибувати зерно від комітету південно-західних земств. Всього в Галичину передбачалось відправити 449715 пудів зерна. Реально прибуло посівного зерна 166549 пудів. Частина посівного зерна була знищена прямо на складах при відступі російських військ.

Населенню зерно продавалось безпосередньо зі складів за гроші, або через позику до 1 березня 1916 р. за умови оплати при купівлі 25 % його вартості. Найбідніші жителі могли купувати зерно в кредит без завдатку.

У квітні 1915 р. в Галичину з Росії стала поступати робоча худоба, в основному, коні, які були в такому поганому стані, що, не дивлячись на пільги при купівлі, селяни купували їх крайнє неохоче.

У прифронтових районах благодійні установи (головним чином галицько-російське товариство) займалися організацією притулків для дітей-сиріт, які в час відступу російських військ були вивезені в Росію. Деякими політиками і громадськими діячами створення таких притулків було оцінено як одна з форм русифікації місцевого населення [295, с. 63]²⁸⁰. Але, напевно, саме в цьому випадку члени Галицько-російського товариства діяли як представники доброчинної, а не політичної організації. Представники товариства працювали у прифронтовій місцевості, організовуючи притулки, харчові пункти. У березні 1915 р. один з членів товариства повідомляв у Петроград, що він „практикує відкриття харчових пунктів [в] розорених і спалених селах..., злидні страшні. Діти ходять без білизни і чобіт по селах, треба годувати і годувати, щоби не розвинулись епідемії... [86, арк. 87]”²⁸¹. Притулки відкривалися, в основному, в містах. Наприклад, у Львові були притулки на 250 дітей, 50 дівчат, в Станіславові на 100 дітей. І все це ще раз свідчить про неоднозначний характер російської політики у Східній Галичині.

²⁸⁰ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с..

²⁸¹ РДА, ф.465, оп. 1, спр. 18.

При відступі зі Львова російські війська спалили Головний залізничний вокзал. Сума завданих збитків місту дорівнювала 16 млн. австрійських крон [127]²⁸². 22 червня частини австрійської армії під командуванням генерала Бем-Ермолі здобули Львів.

Російська окупація спричинила велике національно-культурне спустошення міста. Відступаючи зі Львова, росіяни знищили в друкарні НТШ всі акти, спустошили склад видань Товариства й ілюстровані книжки, забрали найкращу друкарську машинку. Пограбовано бібліотеку і архів Етнографічної комісії, канцелярію: пропали рукописи українських письменників, зокрема депозит Л. Українки, архів Ю. Федьковича, збірки пісень О. Бодянського, понищено інвентарі й каталоги, бібліотеки, річники українських часописів [244, с. 32–33]²⁸³. Зі страхового товариства "Дністер" забрано вкладкові книжки й цінні папери товариства "Просвіта" (депозит на 258 тис. корон). Понівечено приміщення українських шкіл, зокрема забрані меблі з бурси Українського педагогічного товариства і школи ім. Бориса Грінченка. "Академічний дім", як писали сучасники, "виглядає тепер, як стайня недбалого господаря". Ціла бібліотека "Академічного дому", скрипки, книжки й канцелярські акти "Правничого кружка", бібліотека природничо-географічного й правничого кружка, видання музичного товариства "Ліра", різноманітні папери канцелярії НТШ, бюсти Шевченка й Огоновського, всілякі фотографії – все було зсипано у велику купу на горіщі [128, с. 15]²⁸⁴.

Генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський заповнив свою адміністрацію галицькими москвофілами і "великополяками", які отримали директиви нищити "мазепинців", тобто українців. "Кінець українству!" – таким було гасло російської адміністрації (до того часу вона не відважувалася в усій повноті прийняти лінію чорносотенців щодо знищення українства). Г. Бобринський виклав свою програму так: "Східна Галичина і Лемківщина – давно невіддільна частина однієї, великої Росії, на тих землях місцеве

²⁸² Буковина. – Чернівці, 1915. – 2 лип.

²⁸³ Кубійович В. Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка (1873–1949) / В.Кубійович. – 68 с.

²⁸⁴ Вістник. – 1915. – № 39/40. – С 15.

населення завжди було руське, тому їх адміністрація має бути основана на руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядки [128, с. 19]²⁸⁵. Які були оті "руські начала", неважко здогадатися. 18 вересня 1914 року генерал-губернатор Галичини Г. Бобринський видав указ "Про заборону функціонування різного роду клубів, союзів і товариств та про тимчасове закриття існуючих в Галичині учбових закладів, інтернатів і курсів, за винятком учбових майстерень". Запроваджено жорстку військову цензуру зокрема зоборонялося вміщувати відомості про військові операції, роботу російської влади, друку розповсюдження плакатів, оголошень, малюнків без дозволу поліції. Публікація у пресі відомостей або малюнків без дозволу цензури підлягала штрафіві від 500 до 10 тис. рублів або ув'язненням від двох місяців до року. При повторенні такого випадку часопис мали закрити на весь період дії військової цензури [295, с. 18]²⁸⁶. Випуск друкованої продукції мусив бути тільки з зазначенням прізвища власника закладу, влаштування концертів, лекцій, постановка на публічних сценах п'єс дозволялися тільки з санкції адміністрації, а демонстрування кінофільмів тільки після попереднього перегляду. Влада не дозволяла українцям у Львові відкрити жодної своєї інституції, книгарні чи бібліотеки, натомість почали відкриватися курси російської: мови для вчителів, друкуватися підручники російською мовою.

Розпочато "інвентаризацію" (фактично справжній грабіж) банків, музеїв, книгарень. Демонтовано обладнання друкарні, зокрема Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, проведено ревізію і опечатано музей Товариства (з гуцульської колекції забрано найкращі перстені, топірці, старі рушниці, у палітурні знищено все полотно). З Національного музею забрано архів митрополита А. Шептицького, опечатано листування М. Павлика з митрополитом. По ревізії "Академічний дім" став казармою для російських солдат.

²⁸⁵ Вістник. – 1915. – № 39/40. – С 19.

²⁸⁶ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

6 вересня закрито товариство "Просвіта". За відмову вивісити російський прапор був заарештований редактор Юліан Балицький, а 22 вересня замкнули книгарню НТШ. По російській інвазії до Львова вийшло ще два номери "Діла", після чого градоначальник Шереметьєв заборонив видавати часопис. У друкарні "Діла" почали видавати "Армейский Вестник", "Военное Слово", "Львовский Вестник", а в друкарні НТШ — "Львовское Военное Слово". 18 вересня генерал-губернатор Галичини граф Г.Бобринський наказав закрити всі українські періодичні видання. Відомий етнограф В. Гнатюк зауважив: "Ми тоді зрозуміли, як то наші пам'ятки літературні пропадали в старину, в X-XVIII століттях, коли тюрки, хозари, бе-рендії, печеніги, татари й турки... не могли оказувати більшого зрозуміння для нашої культури від теперішнього "христоролюбивого воїнства" російського царя [268, с. 64]"²⁸⁷.

У зв'язку з тим вояки-наддніпрянці російської армії відвідували українські книгарні і розкупували різні українські книжки, а головно "Кобзар". 19 вересня 1914 р. російська адміністрація видала розпорядження про заборону продажу, а також позичання з бібліотек книг російською та українською мовами, виданих поза межами Росії (за невиконання загрожувала кара до 3 місяців тюрми або 3000 рублів штрафу).

На початку жовтня 1914 року львів'яни пережили безупинні жандармські труси, арешти та заслання. Під час обшуку в приміщенні страхового товариства "Дністер" жандарми вилучили кілька тисяч примірників "Кобзаря", а при огляді каси конфіскували фонд товариства "Просвіта", що складався з цінних австрійських паперів на суму 100 тисяч російських рублів. Обшуки проведено також в Іпотечному банку, торгово-промисловому домі "Достава", житлових приміщеннях при церкві св. Юра, Національному музеї, монастирі бернардинів, гуртожитку українських студентів "Академічний дім", приміщеннях міських електричних станцій і трамваю [203, с.749]"²⁸⁸. "Ревізовано" помешкання К. Левицького (замкнуто і опечатано) і С. Барана, в якого забрано кореспонденцію

²⁸⁷ Луців Л. Літературний Львів // Наш Львів: ювілейний збірник 1252–1952 / Л.Луців. – Нью-Йорк, 1953. – С.58–72.

²⁸⁸ Голубець М. Велика історія України / М.Голубець. – Львів, 1935. – 759 с.

і багато книг. Впродовж кількох місяців у Львові арештовано 1200 українських патріотів, в глибину Росії було вивезено 578 українців, з них 34 священники. Крім того, з листопада 1914 по червень 1915 року жандармське управління військового генерал-губернаторства провело у Львові ще 400 обшуків і арештувало 800 осіб без т. зв. "переписки в порядку військового стану", тобто офіційно незареєстрованих [269, с. 115]²⁸⁹.

23 грудня 1914 р. у будинку професора М. Грушевського під час проведення обшуку були арештовані й вивезені у Сибірськ управитель книгарні НТШ Дермаль і адвокат Михайло Мочульський. Найбільшою втратою, якої зазнало Українське педагогічне товариство, було вивезення зі Львова у лютому 1915 р. заступника голови товариства, відомої вчительки Костянтини Малицької разом з д-ром Охримовичем і д-ром Шухевичем. Були арештовані й вивезені директор "Крайового союзу кредитового" Кость Паньківський (помер 16 листопада 1915 р. у Києві), директор "Дністра" Степан Федак, директор "Союзного базару" Зенон Рутноковський, директор "Народної торгівлі" Микола Заячківський, ректор греко-католицької семінарії о. Йосиф Боцян, працівники "Карпати" Василь Стасюк, Михайло Мандзій, Гриць Орищин та багато інших. На початку березня 1915 р. у Східній Галичині було знову арештовано близько 300 українців, насамперед інтелігенції – адвокати Андрій Чайковський, Данило Стахура, посол Тимофій Старух, священники Стефан Юрик, Михайло Цегельський, Володимир Громницький, працівники "Дністра" Сидір Британ, Осип Кузьмич, Михайло Губчак та інші. Москвофіли, очолювані Володимиром Дудикевичем, зробили детальні списки українців Львова, на підставі яких: російські жандарми провадили арешти.

Не витримавши напруги окупації, 26 січня 1915 р. помер заступник голови Головної Української Ради, дійсний член НТШ, засновник і довголітній голова Української радикальної партії, публіцист і вчений Михайло Павлик. Другою важкою втратою для українства Львова стала смерть 10 квітня дійсного

²⁸⁹ Мазур О. Львів у роки Першої світової війни / Мазур О., Патер І. // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – 308 с.

члена НТШ, голови товариств "Боян" і "Руська бесіда", Музичного товариства ім. М. Лисенка, автора цінної наукової праці "Гуцульщина" професора Володимира Шухевича. Він, як і тисячі краян, помер від тифу.

У квітні 1915 р. до Львова прибув російський цар Микола II. З нагоди його приїзду поліція провела масові арешти українців, яких звільнили тільки після виїзду царя з Галичини. Під час короткого перебування Миколи II у Львові перед намісництвом відбулося парадне зібрання, перед яким він проголосив "соединение неделимой Руси".

5 листопада 1914 р. у Львові створено жандармське управління (штат 115 осіб), яке безпосередньо підпорядковувалося вищій інстанції при генерал-губернаторові на чолі з полковником Мезенцевим. У функції управління входили політичний розшук і проведення дізнань з політичних питань. Для цієї роботи жандармам вдалося завербувати 14 таємних агентів [47, арк. 131]²⁹⁰. Особливий інтерес у них викликала діяльність українських політичних партій організацій.

В ході російської окупації було здійснено певні перетворення у сфері охорони громадського порядку і роботи внутрішньої служби. З початком окупації поліцію перетворено на т. зв. "міську гражданську сторожу" для забезпечення громадського порядку. Потім, крім неї, утворено міську поліцію, а згодом ще й третю інституцію – поліцію. Поволі всі ці правоохоронні органи втратили свої функції, і в кінці лютого 1915 р. їх ліквідовано і замінено російською поліцією.

Росіяни змінили структуру управління у Львові. Президентом Львова Г. Бобринський призначив Т. Рутовського, віце-президентами Шталя і Шляйхера, а також 12 членів магістрату як дорадників [327, с. 382]²⁹¹. Заведено новий адміністративний поділ: місто ділилося на десять ділянок: краківську, львівську (центральна частина), георгієвську (св. Юра), янівську, жовківську, передміську, личаківську, галицьку, стрийську, замарстинівську. Кожну

²⁹⁰ РДВІА. Ф. 2068., оп. 1., спр. 114.

²⁹¹ Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914–1915 / A.Achmatowicz. – Warszawa, 2003. – 420 s.

дільницю очолював пристав з двома помічниками. Дільниці поділялися на кілька округів, за якими наглядали городові. Міністерство внутрішніх справ Росії відрядило до Львова 12 приставів, 15 помічників приставів, 88 наглядачів і 588 городових [47, арк. 10]²⁹². В округ входили також підміські села: Знесіння, Кривчиці, Лисиничі, Козельники, Велике і Мале Голоско, Замарстинів, Сороки Львівські. Невідомо, чим керувалася російська влада, яка не внесла до адміністративного поділу приміські села Кульпарків, Клепарів, Сихів і Збоїська [295, с. 25–26]²⁹³. Новий адміністративний поділ, передовсім, був обумовлений необхідністю внутрішнього порядку у місті та на заміських територіях.

Отже, протягом першого періоду діяльності Тимчасового воєнного генерал-губернаторства були сформовані адміністративні органи у Галичині, поліційні органи, однак, їх діяльність, зважаючи на воєнний час, виявилася обмеженою.

²⁹² РДВІА, ф. 2068. оп. 1, спр. 114.

²⁹³ Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.

РОЗДІЛ 3

РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЙНА ВЛАДА У ГАЛИЧИНІ

В 1916–1917 РР.

Наступ німецько-австрійських військ у Галичині створив нові обставини на фронті ведення бойових дій та привів до нової політичної ситуації у Галичині. Це використали, передовсім, представники українського політичного табору. Після тривалих нарад Головну Українську Раду 5 травня 1915 р. було реорганізовано в Загальну Українську Раду (ЗУР) – координаційний орган, до якого увійшли 21 представник від Галичини, 7 – від Буковини і 3 – від Союзу Визволення України. Головою президії Загальної Української Ради обрано Костя Левицького, заступниками – Миколу Василька (з Буковини), Лева Бачинського, Євгена Петрушевича, Миколу Ганкевича та Олександра Скоропис-Йолтуховського (від СБУ). Загальна Українська Рада стала репрезентантом усього українського народу. 12 травня 1915 р. вона оголосила програмну декларацію до всіх народів світу, в якій зазначила, що її метою, як і колишньої Головної Української Ради, є створення самостійної держави на російській Україні та автономії для українського народу в Австро-Угорщині [313, с. 222–223]²⁹⁴. В ході переговорів з австрійським урядом Загальна Українська Рада вимагала енергійних заходів у справі економічної відбудови Галичини, поділу її на східну і західну, заснування українського університету у Львові. На зустрічі з прем'єр-міністром Штірком, новим міністром закордонних справ Буріяном представники Загальної Української Ради домагалися запровадження української адміністрації на відвоєваній Волині, Холмщині і Підляшші, переведення туди УСС замість польських легіонів [256, с. 33–34]²⁹⁵.

Однак вимоги Загальної Української Ради не знайшли підтримки в австрійському уряді. Заходи щодо українізації Холмщини і Волині було зведено

²⁹⁴ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1. – 1983. – 321 с.

²⁹⁵ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К.Левицький. – Львів, 1930. – 714 с.

нанівець. Проте найбільшим ударом і смертельною небезпекою для українського населення стала заява австрійського уряду про надання Галичині широкої автономії. Справа полягала в тому, що провідні польські політичні кола, які виступили поряд з Австро-Угорщиною та Німеччиною проти Росії, прагнули побудови самостійної польської держави із залученням до неї українських земель, які належали Росії. Німеччина й Австро-Угорщина пішли на зустріч польським вимогам і 4 листопада 1916 р. проголосили 10 губерній російської Польщі (т. зв. Конгресівки) самостійною державою. Польські землі в Австрії мали бути поза тією державою, однак для заспокоєння поляків австрійський монарх окремим маніфестом пообіцяв надати Галичині широку автономію. В разі втілення цього проекту в життя для галицьких українців це означало б крах усіх їх політичних домагань, оскільки проект не передбачав поділу Галичини на українську і польську частини. Цісарська автономія Галичини оберталася для українського населення посиленням панування над ним польської шляхти і буржуазії без права апеляції до центрального австрійського уряду. Маніфести двох монархів свідчили, що їх політика не йде по лінії корінних інтересів українців [210, с. 531]²⁹⁶.

Зазнавши такого удару, австрофільськи настроєна Загальна Українська Рада, яка до цього постійно закликала українців до підтримки Австро-Угорщини, змушена була скласти свої повноваження. В народних масах, в українському політичному проводі, серед січового стрілецтва запанувало обурення і розчарування.

Хоча проект широкої автономії Галичини так і не був втілений в життя, лицемірна політика австрійського уряду щодо українських домагань викликала "велику стурбованість". Нарада української парламентської репрезентації (до неї перейшов політичний провід у краї) під керівництвом Юліана Романчука і Євгена Петрушевича 7 листопада 1916 р. проголосила, що "український народ ніколи не признає відокремлення Галичини під польське панування та ніколи не зречеться права національної автономії своєї території й утворення окремого

²⁹⁶ Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський – Нью-Йорк, 1990. – 620 с.

українського коронного краю в межах Австрії [336, с. 650]”²⁹⁷. Подальші дії Української Парламентської Ради, яку на початку 1917 р. очолив Є. Петрушевич, свідчили про те, що орієнтація на Австро-Угорщину й надалі залишалась основою її політики [273, с. 158]²⁹⁸.

Тим часом 27 лютого 1917 р. в Росії вибухнула революція. Почин до виступу дали українці, солдати гвардійських полків у Петрограді. Повалення царизму відкривало перспективу визволення України. 17 березня 1917 р. з ініціативи Товариства Українських Поступовців у Києві на з'їзді представників різних політичних партій, громадських, освітніх, професійних організацій, установ і товариств було засновано Українську Центральну Раду (УЦР). Спершу вона виступала як орган всеукраїнського представництва, проте згодом, після Всеукраїнського Національного Конгресу 17–21 квітня 1917 р., була перетворена у революційний парламент України, який керував українським національним рухом. На конгресі було обрано нову президію Центральної Ради. Її головою став Михайло Грушевський, заступником – Сергій Єфремов і Володимир Винниченко. Для постійно діючої виконавчої праці було створено Малу Раду.

Після проголошення автономії 1–м Універсалом (26 червня 1917 р.) Центральна Рада обрала Генеральний Секретаріат – уряд автономної України, який 16 липня 1917 р. був визнаний Тимчасовим, урядом Росії. Однак між Центральною Радою і Тимчасовим урядом точилася боротьба за владу в Україні. Олександр Керенський, що очолював Тимчасовий уряд, затвердив 17 серпня 1917 р. “Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату”, яка значно обмежувала права України. Центральну Раду було позбавлено законодавчих прав, Генеральний Секретаріат обмежено сімома секретарями, а українську територію зменшено до п'яти губерній: Київської, Волинської, Полтавської, Подільської і Чернігівської. До нових ускладнень між

²⁹⁷ Загальна Українська Енциклопедія. – Львів; Станіслав ; Коломия. – 1933. – 657 с.

²⁹⁸ Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів / І.Максимчук. – Чикаго, 1967. – 179 с.

Центральною Радою і Тимчасовим урядом дійшло восени 1917 р., коли Генеральному Секретаріатові було заборонено скликати установчі збори.

В умовах економічного й політичного розпаду і розрухи 7 листопада 1917 р. більшовики на чолі з В. Леніним повалили Тимчасовий уряд і захопили владу. Центральна Рада засудила дії більшовиків, а 20 листопада 1917 р. своїм 3-м Універсалом проголосила Українську Народну Республіку (УНР).

Революція в Росії і перші державотворчі зусилля наддніпрянських українців були променем надії для галичан, розчарованих політикою австрійського уряду. “Геть з Австрією! Хай живе Українська самостійна держава!!! – висунула нові гасла галицька молодь. Віденське студентське братство “Січ” заявило, що “українська академічна молодь домагається прилучення всіх українських територій Австро-Угорщини до УНР [197, с. 610]”²⁹⁹. Такі настрої ширились і серед січового стрілецтва. Частина галицьких політиків не виключала можливості порозуміння з керівниками Антанти і створення у Франції українського легіону для боротьби з Австро-Угорщиною, за соборну суверенну Україну.

Однак парламентське представництво галицьких українців не втратило віри в Австрію. Українські послы вимагали, як і раніше, “повної національно-територіальної автономії на з'єдинених національних територіях Австро-Угорщини [336, с. 657]”³⁰⁰.

За час евакуації російських установ із Східної Галичини штаб тимчасового військового генерал-губернаторства разом з генерал-губернатором Г.О. Бобринським переїхали до Києва. Формально апарат генерал-губернаторства не був розформований і продовжував працювати в Києві до своєї ліквідації 25 серпня 1915 р. наказом Верховного головнокомандуючого. Але, не дивлячись на це, питання про управління Східною Галичиною остаточно не було знято. Г.О. Бобринський запропонував створити комісію для

²⁹⁹ Велика історія України. – Вінніпег, 1948. – 790 с.

³⁰⁰ Загальна Українська Енциклопедія. – Львів; Станіслав ; Коломия. – 1933. – 657 с.

вироблення нового положення управління Галичиною, в якому передбачалося врахувати допущені помилки. Дозвіл було надано [53, арк. 4, 147]³⁰¹.

У листопаді 1915 р. була створена комісія, в яку увійшли службовці військового генерал-губернаторства, представники дипломатичної канцелярії при Ставці, декілька громадських діячів. Завдання комісії в широкому значенні слова полягали у тому, щоби „виправити помилки в управлінні під час першого зайняття нами Галичини і при цьому відновити престиж російської влади в найширшому розумінні [26, арк. 223]”³⁰². Конкретніші завдання комісії зводилися до перегляду попереднього „Положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни”, а також вирішення настійних завдань, пов’язаних з поверненням галицьких біженців на батьківщину і покращенням їх становища в час перебування у Росії [27, арк. 223]³⁰³.

Положення про управління окупованими територіями Австро-Угорщини, затверджене в серпні 1914 р., викликало численні нарікання ще в 1914–1915 рр. Незадоволення організаційною сферою управління Східною Галичиною поглиблювалося численними прорахунками місцевої цивільної і військової адміністрації. Найбільші помилки попереднього періоду: низький освітній і моральний рівень місцевих чиновників, реформаторські заходи в освіті і віросповіданні – заставляли задуматися про необхідність більш оптимальної організації галицького управління. Це питання і почало розроблятися в 1915 р., після відступу російських військ із Галичини.

Робота комісії, зміни принципів управління у Східній Галичині у випадку повторного вступу російських військ на її територію прикувала увагу державних і громадських діячів як в Російській імперії, так і за її межами. Основну увагу було зосереджено на вивченні численних помилок, здійснених в Галичині в 1914–1915 рр. Очевидні недоліки в організації цивільного управління, в діяльності адміністрації, в кадровій політиці заставляли задуматися над тим, які зміни необхідно внести для того, щоби не повторити

³⁰¹ РДВІА, ф.2005, оп.1, спр.14.

³⁰² АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

³⁰³ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

подібних помилок у майбутньому. Особливо хвилювалися польські громадські діячі, яких цікавив майбутній курс російського уряду у відношенні Східної Галичини.

Серед численних помилок російської адміністрації польський громадський діяч С.Ф. Грабський відзначав: відсутність єдності в управлінні, яке виражалось, по-перше, в тому, що кожний начальник повіту вів свою особисту політику – „один з них проводив на ділі основну думку визвольної війни, інші ж вели політику завойовників”, по-друге, єдність управління порушувалась унаслідок недостатньої свободи дій і повноважень генерал-губернатора і постійного вмішування в управління Галичиною незнайомих з місцевими умовами „центральных Петроградських властей і політичних партій” [28, арк. 272]³⁰⁴. С.Ф. Грабський пропонував після зайняття російськими військами Галичини встановити рівність двох мов – російської і польської, в повітах зі змішаним складом населення призначати польських поміщиків начальниками повітів. Очевидно, що записка Грабського відбивала інтереси тільки однієї частини населення Галичини, яка займала там привілейоване становище. Але в записці були і досить об’єктивні зауваження як, наприклад, про відношення російських чиновників до Галичини як до російської області.

Зауваження і пропозиції Грабського зустріли різке несприйняття з боку чинів військового генерал-губернаторства, у яких була можливість знайомитися з її змістом. Г.О. Бобринський з приводу цієї записки відзначав, що „услід за зайняттям Галичини російськими військами, російській військово-адміністративній владі слід уважно відтінити свій погляд на Східну Галичину як на чисто російську область і не даючи ніяких переваг полякам, представити їм ті ж права, що і місцевому російському населенню [29, арк. 277]”³⁰⁵.

Про необхідність нових принципів в організації управління Галичиною на початку 1916 р. багато писала російська періодична преса. „Ми віримо, що на цей раз не будуть повторені ті помилки галицького управління, які були

³⁰⁴ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

³⁰⁵ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

зроблені в 1914–1915 рр. Доки продовжується вперта боротьба, завойовані частини Австрії залишаються передовими позиціями. На цих позиціях вся увага російського управління має бути зосереджена на всемірному сприянні військам, що просуваються, на забезпечені і зміцнені тилу. Завдання політичні, національні, просвітні, не повинні зараз відволікати увагу знову створюваної влади”, – писала газета „Киевлянин” [139]³⁰⁶. Говорячи про передбачуване введення російського управління у Східній Галичині, „Речь” також відзначала необхідність зміни принципів основ керівництва цієї території. „Якщо ми добиваємося, – писали в газеті, – зміцнення дружніх почуттів до Росії не тільки групи однодумців одеського союзника Дудикевича, якщо державна точка зору владно диктує повну відміну від традиційної окраїнної політики, якщо російська влада повинна в силу свого становища стати вище партійних і національних угруповань, то цим визначається зовсім інше, ніж в минулому році, відношення до мови, церкви і культурних закладів усіх груп населення Галичини і Буковини [153]”³⁰⁷.

Комісією були внесені окремі зміни в „Положення про управління тимчасово окупованими областями Австро-Угорщини”, прийняті рішення з питань мовної і конфесійної політики в краї. Урядовою мовою в Галичині і далі вважалася російська, а одночасно з цим генерал-губернатор міг допустити вживання „місцевих мов, якщо визнає це доцільним [30, арк. 278]”³⁰⁸.

Декілька місяців, аж до весни 1916 р., продовжували працю управління галицького генерал-губернаторства і комісія з перегляду „Положення”. Але в кінці лютого 1916 р. у Ставці і в Міністерстві закордонних справ було піднято питання про розформування штату галицького генерал-губернаторства. Співробітники канцелярії і штату колишнього військового генерал-губернатора Галичини, які передбачалося ліквідувати запропонували перетворити названі структури у тимчасовий відділ з галицьких справ при головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту. Необхідність подібної реорганізації

³⁰⁶ Киевлянин. – 1916. – № 177.

³⁰⁷ Речь. – 1916. – № 211.

³⁰⁸ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

обумовлювалося тим, що у випадку повторного вступу російських військ у Галичину, управління може бути доручено новим людям і знову доведеться вивчати край на місці і повторювати попередні помилки [31, арк. 281–285]³⁰⁹.

Успіхи російських військ на Західному фронті влітку 1916 р. привели до того, що Східна Галичина знову була зайнята російськими військами. Повторний вступ російських військ на цю територію в 1916 р. не був вже таким ефективним як влітку-восени 1914 р. Вже ніхто не говорив про довгожданне возз'єднання єдиного народу, про возз'єднання Русі. Все стало набагато прозаїчним і серйозним. Дипломатичний чиновник російського МЗС при Ставці Верховного головнокомандуючого писав із Бердичева 9 липня 1916 р. писав: „Сумну картину являє зайнята нами частина Галичини, сліди боїв..., мало населення, ... хто говорить, що австрійці відвели, а хто переконує, що просто поховалися, але особисто я думаю, що населення само втікало і в той, і в інший бік. Настрій населення мені не сподобався. Від попереднього раболіпства і, нібито, симпатій, ніякого сліду, скоріше проглядається щось близьке до озлоблення і співчуття австрійцям. Дуже допомагають цьому співчуттю наші ж інженери, особливо шляхів сполучень, обманюючи і озлоблюючи населення при розрахунках за позиційні роботи”. І підсумував: „Побувавши тепер на ділянках, близьких до позиції, я переконався, що від попередньої Галичини (в першу окупацію) і сліду не залишилось [38, арк. 47–47 зв.]”³¹⁰.

Навесні 1916 р. вирішено було повернутися до питання про способи управління Галичиною. Якщо в 1915 р. діяльність комісії для вироблення нового положення управління Галичиною мала доволі абстрактний характер і була розрахована на перспективу, до весни 1916 р. становище стало більш визначеним.

Колишній генерал-губернатор Галичини граф Г.О. Бобринський і дипломатичний представник МЗС Олфере'в у березні 1916 р. були відряджені у

³⁰⁹ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

³¹⁰ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.191.

розпорядження головнокомандуючого Південно-Західним фронтом генерал-ад'ютанта О.О. Брусилова. Зустрівшись з ним 25 березня 1916 р., вони почули, що у випадку успішних дій російських військ на Південно-Західному фронті і повторного заняття Галичини, не можна допустити повторення першої помилки у відношенні підпорядкованості генерал-губернаторства. Брусилов вважав, що по-перше, генерал-губернатор Галичини повинен бути більш самостійним, по-друге, підпорядковуватися головнокомандуючому [37, арк. 3]³¹¹.

Ще до цієї розмови Олфере'в приступив до вироблення загальних положень нової схеми управління Галичиною. У своїй записці „Про бажані зміни, стосовно порядку відносин військових властей до потреб мирного населення в місцевостях, що знаходяться в районах діючої армії взагалі, і галичан зокрема”, Олфере'в писав, що однією із найважливіших проблем в управлінні Галичиною є складність взаємовідносин військових і цивільних властей. Цивільні власті, на думку Олфере'ва, будучи підпорядковані військовим властям, обмежені в своїх діях, позбавлені можливості та права самостійно приймати часто важливі заходи, виконуючи виключно вимоги останніх. Військові власті, в свою чергу, діють виключно в інтересах армії, й інтереси місцевого населення виявляються на останньому місці. Олфере'в вважав, що головнокомандуючий арміями фронту, його начальник штабу і головний начальник постачань не в змозі приділяти належну увагу цивільним справам. Вирішити питання Олфере'в пропонував за рахунок структурних перестановок.

Ще в 1914 р. була запроваджена при головнокомандуючому посада чиновника у справах цивільного управління. Реальних прав цей чиновник не мав і посада його була чисто номінальною. Олфере'в вважав що при головнокомандуючому арміями фронту повинен бути не чиновник для діловодства цивільних справ, а цілий відділ, голова якого буде мати реальні і доволі широкі повноваження, які давали б йому можливість з дрібних питань безпосередньо звертатися до місцевої цивільної влади і вирішувати їх на основі

³¹¹ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.191.

вказівок головнокомандуючого чи головного начальника постачання [40, арк. 7–9]³¹².

Фактично Олфере'в пропонував створити проміжну структурну ланку між галицьким військовим генерал-губернатором, головнокомандуючим і головним начальником постачання. Нічого принципово нового, проєктована Олфере'вим схема в майбутнє управління Галичиною, у порівнянні із попереднім періодом не вносила. Створення ще однієї проміжної ланки в управлінні не змінювало складену в 1914–1915 рр. систему взаємовідносин цивільного і військового управління Східною Галичиною. Брусилов, в свою чергу, вважав, що єдино можливий спосіб організації управління Східною Галичиною – це розширення компетенції влади і ліквідація будь-якого втручання в управління зайнятої території збоку.

У листі головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту генерал-ад'ютанта Брусилова начальнику штабу Верховного головнокомандуючого Алексеєву від 6 червня 1916 р. вказувалося, що в „діяльності військового управління не може бути місця якій-небудь іншій політиці крім єдиної цілі – підтримання повного спокою в краї і забезпечення арміям повної свободи дій [52, арк. 45]”³¹³. Але погляд Брусилова, якого цікавили виключно військові питання, не співпадав з позицією чиновників з Міністерства закордонних справ.

В МЗС, безумовно, розуміли, що основним принципом управління завойованими областями до закінчення війни повинно бути не переслідування чисто політичних цілей, а створення умов, що полегшують військам виконання цих завдань, в числі яких зміцнення і стабілізація тилу, але при цьому настійно підкреслювали, що все одно зберігається коло питань, які вже в час війни вимагають політичних оцінок і рішень на загальнодержавному рівні. До числа таких питань в Міністерстві закордонних справ відносили українське і єврейське питання. Але при цьому відзначали, що, як і в попередній час „ніякі

³¹² АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.191.

³¹³ РДВІА, ф.2005, оп.1, спр.13.

послаблення” у боротьбі з проявами українофільства недопустимі. Стосовно євреїв пропонувалося змінити тактику: відмовитися від примусових заходів, оскільки, практиковане в 1915 р. виселення євреїв з прифронтових територій не дало бажаного ефекту, „виявилось нездійсненним і тільки приводило до безладу, що вносив труднощі для військ [35, арк. 328–330]”³¹⁴. Тому пропонувалося заборонити повернення біженців з австрійської території і таким чином запобігти поверненню євреїв у Східну Галичину.

Крім питань, пов’язаних з організацією і виробленням принципів управління Галичиною, на початку літа 1916 р. слід було вирішити кадрові питання. Першим генерал-губернатором в Галичині був граф Г.О. Бобринський, діяльність якого викликала численні і різноманітні нарікання. Вибір кандидатури на пост генерал-губернатора Галичини, враховуючи проблеми попереднього періоду, був доволі довгим і складним. Єдине, що було очевидним з самого початку – не можливість повторного призначення Г.О. Бобринського. З цього приводу цілком визначено висловився сам імператор. 10 червня 1916 р. генерал Алексєєв телеграфував генералу Брусилову: „Государ імператор у випадку повторного зайняття частини Галичини не вважає можливим призначити генерал-губернатора гр. Бобринського, маючи на увазі необхідність особи твердого характеру, не схильного піддаватися посторонньому впливу [54, арк. 5]”³¹⁵.

Кандидатуру на пост генерал-губернатора паралельно обговорювали в Міністерстві закордонних справ і в Ставці. С.Д. Сазонов 14 червня 1916 р. телеграфував у Ставку Базілі: „Вважаю найбільш підходячим для зайняття посади генерал-губернатора Галичини Кривошеїна, якщо військовий, то Євреїнов [33, арк. 300]”³¹⁶. Пропозиція С.Д. Сазонова призначити на пост галицького генерал-губернатора О.В. Кривошеїна не була випадковою.

Олександр Васильович Кривошеїн (1858–1923) до початку Першої світової війни займав посаду керівника управління землевпорядництва і

³¹⁴ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

³¹⁵ РДВІА, ф.2005, оп.1, спр.14.

³¹⁶ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

землеробства (1908–1915 р.). На початку війни він був безумовним лідером в Раді міністрів. За свідченням міністра фінансів П.Л. Барка і ряду інших відомих державних діячів того часу, цей період відповідав найбільшому наближенню Кривошеїна до царя і, тим самим, zenіту його державної кар'єри. Для Барка Кривошеїн взагалі був найбільш впливовим членом Ради міністрів. З ним був солідарний міністр торгівлі В.Н. Шаховський. Аналогічної думки дотримувався у вересні 1914 р. британський посол Б'юкенен, зауваживши в телеграмі Грею, що найвпливовіший член уряду – міністр землеробства [173, с. 18]³¹⁷. Про роль Кривошеїна в Раді міністрів писав також помічник керуючого справами Ради міністрів А.Н. Яхонтов. „Найбільш впливовим із членів Ради міністрів був, безумовно, О.В. Кривошеїн. Спостерігаючи за О.В. Кривошеїним до і після оголошення війни, в ньому не можна було не помітити великого душевного перевероту: його захопили велич і небувалий масштаб подій, що розгорталися, і в ньому відчувалися ... безперестанне внутрішнє горіння і особливий пафос, зовсім не напускний, а глибоко щирий. До літа 1915 р. між Кривошеїним і Горемікініним панувала незмінна згода. Знаходячись у дружньому спілкуванні, вони, як правило, домовлялися по значних питаннях... Створювалося інколи враження, що голова якби намірено висував Кривошеїна на перший план і надавав йому ініціативу, вмішуючись в обговорення лише у випадку необхідності [325]”³¹⁸.

На думку Яхонтова, Кривошеїн був зобов'язаний своїм висуванням не „солідній протекції”, якої у нього не було, але „своєму тонкому розуму, величезній працьовитості, мистецтву приковувати співробітників і надзвичайній чуттєвості до вгадування змін настроїв і авторитетів. У нього було якесь шосте чуття, надприродний „нюх”, який підказував йому благонаміреність кроків і дій [325]”³¹⁹. Але до 1916 р. кар'єра Кривошеїна була вже не настільки блискуча. Він відзначався певним радикалізмом поглядів, а тому Кривошеїн не міг відігравати попередньої ролі в консервативному

³¹⁷ Барк П.Л. Воспоминания / П.Л. Барк // Возрождение. – Париж, 1965–1966.

³¹⁸ Яхонтов А.Н. Первый год войны / А.Н. Яхонтов // Возрождение. – Париж, 1936. – 26 сентября.

³¹⁹ Яхонтов А.Н. Первый год войны / А.Н. Яхонтов // Возрождение. – Париж, 1936. – 26 сентября.

кабінеті Б.В. Штюрмера (січень–листопад 1916 р.) і з початку 1916 р. займав пост члена комісії Державної ради у справах сільського господарства. Погляди С.Д. Сазонова і О.В. Кривошеїна у зв'язку з війною на польське питання в багатьох позиціях співпадали. Своє відношення до нього він активно висловлював ще в 1914 р. під час обговорення польського питання в Раді міністрів у зв'язку з відозвою до поляків за підписом великого князя Миколи Миколайовича. Під час одного із засідань, коли Сазонов відзначив, що зовнішньополітичні інтереси Росії вимагають зміни позиції в польському питанні, і запропонував свій проект організації управління Царством Польським, в полеміці з Маклаковим його підтримав Кривошеїн.

Тому пропозиція Сазонова призначити Кривошеїна в Галичину не була випадковою. Він знав його як доброго тактичного адміністратора, особу, що дотримувалася близьких до нього поглядів на польське питання. Спроби Сазонова вирішити його імператорським маніфестом, що посилювалися весною–літом 1916 р., заставляли міністра іноземних прав шукати на пост генерал-губернатора Галичини особу, погляди якої на польське питання повністю співпадали би з позицією Міністерства закордонних справ.

Переговори з приводу призначення Кривошеїна на пост галицького генерал-губернатора вів директор дипломатичної канцелярії у Ставці Верховного головнокомандуючого Н.А.Базилі. Кандидатура Кривошеїна була відкинута начальником штабу Верховного головнокомандуючого М.В. Алексєєвим. Єдиним і головним аргументом Алексєєва проти призначення Кривошеїна було те, що останній не був військовим. Базилі телеграфував Сазонову 15 червня 1916 р.: „Переговорив з начальником штабу. Призначення цивільної особи на посаду генерал-губернатора Галичини виключено, як несумісне з потребами військового управління... [34, арк. 302]”³²⁰.

Сазонов передбачав можливу відмову Ставки саме у зв'язку з тим, що Кривошеїн був цивільним чиновником. Він запропонував Базилі узгодити

³²⁰ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

кандидатуру військового (Сазонов назвав крім Кривошеїна, кандидатуру С.Д. Євреїнова).

Як було зазначено раніше, Євреїнов мав досвід роботи у Східній Галичині в 1915 р., зарекомендувавши себе діяльним виконавцем. У кінці зими – на початку весни 1915 р. Євреїнов активно критикував діяльність місцевих цивільних властей за „перегиби” у віросповідній і мовній політиці. Це дало йому репутацію людини широких державних поглядів. Проти кандидатури Євреїнова М.В. Алексеєв не заперечував, але і не підтримав її („прийняв до відома”, як повідомив Н.А. Базілі). У кінцевому підсумку, питання про те, хто займе пост генерал-губернатора Східної Галичини, було вирішено влітку 1916 р. у Ставці Верховного головнокомандуючого. О.О.Брусилів висунув кандидатуру генерал-ад’ютанта Ф.Ф.Трепова. Зі своєю пропозицією Брусилів звернувся безпосередньо до імператора, і воно було прийняте. 3 липня 1916 р. Трепов прибув у Ставку [55, арк. 22]³²¹.

У записках великого князя Миколи Михайловича від 23 вересня 1914 р. наводиться оцінка ділових якостей Ф.Ф. Трепова, який був відряджений у Холм для організації евакуації поранених: „Генерал-ад’ютант Федір Трепов, ... бачачи ці безпорядки, які творяться з пораненими та їх евакуацію і, маючи інструкцію очистити місця для майбутніх поранених, зовсім розгубився... цей пан з важною поставою і очима блудного шахрая нічого не розуміє в цій відповідальній справі, але надіється самовпевнено відзначитися на новому поприщі при великій заробітній платі... [116, с.169]”³²². Але оцінку великого князя не можна визнати справедливою хоча б тому, що згадані записки наповнені переважно негативними і різними характеристиками, очевидним є крайній суб’єктивізм їх автора.

Таким чином, військовими властями влітку 1916 р. були вирішені питання організації управління Східною Галичиною. Основні принципові рішення належали О.О.Брусиліву. Незалежно від роботи комісії по

³²¹ РГВИА, ф.2005, оп.1, спр.14.

³²² Красный архив. – 1931. – № 4–5 (47–48).

виробленню нового положення про управління Галичиною, ним були сформульовані основні підходи до діяльності російських властей у Галичині. Брусилов вважав, що завдання управління тимчасово окупованими територіями Австро-Угорщини в час війни повинне вичерпуватися заходами з організації сприяння військам і підтримкою порядку в тилу [36]³²³ і повністю контролюватися військовою владою.

Це рішення детально коментувалося російськими газетами. „Русские ведомости” висловлювалися на користь режиму „чисто військової окупації”, що звільняло війська від розтягнутого вслід за ним хвоста цивільних шукачів місць [154]”³²⁴. При цьому „Русские ведомости” підкреслювали, що здійснення такого режиму можливе лише при строгому збереженні деяких попередніх умов. „По-перше, слід присікти в самому корені можливість погляду на знову зайняті землі як на нове благодатне поприще для прояву адміністративних талантів, що не знаходять собі достойного прикладення на батьківщині, і для створення нових адміністративних кар’єр. Внутрішня адміністрація в окупованих місцевостях повинна вестися під наглядом військових властей при допомозі місцевих громадських сил... і без предвзятого і виключного покровительства однією із місцевих партій і надання їй особливих привілеїв... По-друге, необхідно зовсім відмовитися від намагання перебудувати загальний уклад життя в окупованому краї... По-третє, необхідно бережно охороняти всі культурні надбання місцевого населення”. „Уроки недавнього минулого, – закінчували „Русские ведомости”, – не повинні пропасти даром, попередні помилки не повинні повторитися. У даний період великої війни, якому, мабуть, суджено бути вирішальним, більше ніж коли важливо пам’ятати про те, що німецькому принципу мілітаристичної гегемонії четверна згода протиставила ідеї свободи і права в міжнародних і міжнаціональних відносинах [155]”³²⁵.

Військові власті, які почали відігравати роль лідера в управлінні Східною Галичиною в 1916 р., дотримувалися того, що необхідно „уникати всякої

³²³ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

³²⁴ Русские ведомости. – 1916.

³²⁵ Русские ведомости. – 1916. – № 154.

політичної тенденції при управлінні краєм [41, арк. 48]”³²⁶. О.О.Брусилів вважав, що в цих умовах, які склалися в Східній Галичині в 1916 р. можливим є лише чисто військове управління, без політики релігійної, шкільної і інших питань, які були важливими в 1914–1915 рр., що все населення повинно бути рівним, без різниці національності і релігії [39, арк. 48]³²⁷. Подібної позиції дотримувався і начальник штабу генерал-ад’ютант Алексеев. Такий підхід, здавалося б, повинен був виключити всякі прояви націоналізму на території Східної Галичини.

Новий генерал-губернатор зайнятих російськими військами областей Австро-Угорщини, генерал-ад’ютант Трепов приступив до виконання своїх обов’язків, керуючись саме цими принципами. Проблеми, які стояли перед ним, як перед генерал-губернатором, були, в цілому, такими ж як і в попередній період: організація життя цивільного населення – освіта, суд, постачання продуктами (так як врожай 1915 р., в основному, загинув), попередження епідемій.

Восени 1916 р. генерал-губернатор Трепов вирішив відкрити школи в Галичині і ввести викладання за раніше прийнятими програмами. Єдине обмеження було накладено на викладання німецької і єврейської мов, а штатам російської адміністрації вказувалось на обов’язковість спостереження за тим, щоби в школі не „допускати проявів, ворожих Росії”. Цим розпорядженням ліквідувалося попереднє обмеження на викладання українською і польською мовами, і вже не робилося спроб відразу створити в Галичині російську школу. Але це розпорядження викликало активний протест міністерства закордонних справ.

Влітку 1916 р. МЗС очолив тодішній голова ради міністрів Б.В.Штюрмер, який дотримувався надзвичайно консервативних поглядів. З позицією Ради міністрів і міністра закордонних справ ніяк не узгоджувалася політика в Галичині, яка передбачала вільний розвиток викладання українською мовою. Та обставина, що Трепов не вважав за можливе негайно ввести у викладання в

³²⁶ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.195.

³²⁷ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.191.

школах Галичини російської мови, викликала заперечення з боку МЗС. Хоча позиція Трепова була цілком зрозумілою: він вважав, що введення у викладання російської мови вимагає вирішення цілої маси найрізноманітніших питань: пошук викладачів, підбір підручників, визначення місця нового предмету в уже існуючій шкільній програмі і т. ін. Усі ці дії, на думку Трепова, мали б зміст в більш стабільній ситуації, а в цих умовах могли б тільки породити масу незадоволених і в черговий раз скомпрометувати російську владу в краї. У міністерстві закордонних справ не поділяли поглядів Трепова на організацію освіти в Галичині. Відкриття у вересні початкових і середніх шкіл не лише з польською, але і з українською мовою викладання викликало заперечення МЗС. Міністерство знову звернуло увагу на українське питання в Галичині. У міністерстві вважали, що організація викладання в школах Галичини є питанням першочергової значимості, оскільки це тісно пов'язано із „загальним питанням про українство і відношення до нього російського уряду [25, арк. 2]”³²⁸, а тому шкільне питання в Галичині повинно бути „виясненим і вирішеним у строгій відповідності з нашими державними і національними інтересами і завданнями”. Важливість цієї проблеми, на думку міністерства закордонних справ, поглиблювалося тим, що той чи інший напрямок, даний російськими властями розвитку освіти у Галичині, рано чи пізно дасть вплив на громадську думку в малоросійських губерніях і може мати наслідки політичного характеру. Це був внутріполітичний бік проблеми. Крім того, питання організації шкільного виховання в Галичині, повинно мати зовнішньополітичні наслідки.

Як і в період першої окупації російськими військами важливим залишалося релігійне життя.

У 1916 р. у Росії було прийнято “Порядок повернення православних священиків із Росії в Галичину”. В цьому циркулярі було визначено три категорії священиків для Галичини: 1) священики, які є “галицько-руськими уроженцями” і вже стали православними священиками; 2) православні священики російські піддані; 3) греко-католицькі священики.

³²⁸ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.136.

Щодо першої шрупи – православні священники з числа галичан, то представник протопресвітора повинен був усіма доступними йому засобами збирати точні дані про місцеперебування православних священників із числа “галицко-руських уроженцев”, які перебували в Росії, оскільки відійшли разом з російською армією, а також слід було поставити питання про ступінь їх придатності для виконання пасторських обов’язків у Галичині. Православні священники із галичан повинні були подати заяву протопресвітору про своє бажання отримати приход в Галичині; представник протопресвітора проводив бесіду із кандидатом і після позитивного вирішення питання доповідав про це воєнному генерал-губернатору і відправляв священника у відповідну парафію.

Що ж до російських священників, які раніше вже служили у Галичині, то вони поверталися з Росії разом зі своєю паствою. Заміщення ними ваканцій здійснювалося згідно заяви протопресвітера воєнному генерал-губернатору.

В цьому ж документі був розроблений порядок допущення у парафії і третьої групи священників – греко-католиків. Вони допускалися у ті парафії, які не сприйняли чи негативно висловилися стосовно попереднього православного священника чи священників. Відповідальність за такого роду призначення покладалася на воєнного генерал-губернатора і протопресвітера [92, арк. 8]³²⁹.

Воєнний генерал-губернатор розробив програму підтримки православних священників, які відправлялися в Галичину. Функцію опіки та створення належних умов для їх діяльності повинні були здійснювати начальники повітів і поліцмейстери. Вони повинні були надавати священникам допомогу, для полегшення їх “приватного життя”, але, зрозуміло, відбувалося це у складних умовах, по можливості мати з ними часте спілкування, заохочувати православних священників до участі у повітових благодійних комітетах, тим самим підкреслюючи в очах населення повне єднання духовної і цивільної влади у краї” [92, арк. 5 зв.]³³⁰.

Російські власті у релігійному питанні декларували наступні засади: перше, це взяти “під опіку” греко-католицьке населення, яке, як виявилось,

³²⁹ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

³³⁰ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

було позбавлене пасторської опіки (греко-католицькі священники в значній кількості виявилися заарештованими, засланими в Росію та ін. – І.Л.), друге – повернути місцеве населення в лоно православної церкви [92, арк. 5 зв.]³³¹. Росіяни були переконані, що у місцевого населення “безумовно є стремління до злиття із православною церквою” [92, арк. 5 зв.]³³².

Релігійна політика окупаційної влади вироблялася шляхом заходів, які здійснював воєнний генерал-губернатор, а також Представник протопросвітера воєнного і морського духовенства. Зазначалося, що вони мають організувати релігійне життя в тих паріфіях, яка залишилися без місцевих уніатських священників. Воєнний генерал-губернатор дава відповідні вказівки начальникам повітів, які повинні були провести відповідно роботу на місцях [92, арк. 5 зв.]³³³.

В 1916 р. було вироблено порядок, згідно якого школи і проведення в них занять відкривалися виключно за рішенням сільських гмін і магістратів, які були позитивно розв’язані російською адміністрацією. Якщо в період першої російської окупації Галичини переважно декларувалася “русская школа”, то у 1916 р. в школі для “русской народности” дозволялося навчання на місцевій мові і, відповідно, для поляків і українців (“русских”) [92, арк. 5 зв.]³³⁴.

Водночас, в одному з циркулярів російської влади зазначалося, що в австрійський період була практика, коли до поляків зачисляли осіб “Мойсейового віросповідання”, як одну з державних народностей, – таким чином росіяни повинні були слідкувати, щоби не допускати євреїв до навчального процесу [92, арк. 5 зв.]³³⁵.

Особливим питанням організації освіти стало забезпечення її кадровим потенціалом. До певної міри використовувалися місцеві кадри, але російн особливо турбувало питання, щоби серед них не було євреїв [92, арк. 5 зв.]³³⁶.

Навчальний процес у 1916 р. повинен був здійснюватися у Галичині на основі “Тимчасового положення про роботу учбової частини”. Один з напрямів

³³¹ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

³³² ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

³³³ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

³³⁴ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

³³⁵ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

³³⁶ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

стосувався роботи притулків, які відкривалися як “захоронки”, “охоронки”, в основному при монастирях і благодійних організаціях. В умовах війни, коли значна частина дітей залишалася поза родинами, кількість шкіл такого типу постійно зростала. Російська влада намагалася у цих притулках взагалі не вводити “книжного навчання”, а йшлося про те, що діти у віці понад 7 років навчалися ручної справи, старші діти вже навчалися трудовому ремеслу. Зроблено було також адміністрацією вказівки до керівників приютів, щоби приймати в них дітей-сиріт, або дітей з найбільш бідних родин. У випадку, коли керівництво притулку хотіло ввести навчання серед дітей, то на це потрібен був дозвіл Воєнного генерал-губернатора [92, арк. 3 зв.]³³⁷.

В період другої окупації Галичини російськими військами, значно розширилася діяльність громадських організацій, які займалися допомогою населенню, що зазнало шкоди від воєнних дій. Однак ці організації викликали незадоволення, передовсім російського керівництва тим, що виконували не властиві їм функції і проводили при притуках і яслях шкільні заняття, педагогічний персонал, який допускався до роботи, не завжди був перевірений, інколи педагоги висловлювали свої партійні погляди, або, як вказувалося в російських інформаціях, під грифом “конфіденційно” і погляди, які носили “українсько-сепаратистське забарвлення” [92, арк. 3 зв.]³³⁸.

Як і в 1914 р. міністерство закордонних справ заявило, що однією з головних завдань російської зовнішньої політики є возз’єднання „Прикарпатської Русі с Руссю Державной” і повне духовне об’єднання Галичини з російським народом повинно пройти, перш за все, завдяки російській школі. Мови, якими користувалося населення Східної Галичини, на думку керівництва МЗС, являли собою „провінційні місцеві наріччя російської мови [42, арк. 3 зв.]”³³⁹, які, хоча і мають право на самостійне існування, використання в місцевому самоуправлінні, але в школі „повинен служити

³³⁷ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

³³⁸ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.97.

³³⁹ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.196.

знаряддям для засвоєння учнями їх єдиної мови національної, яким є тільки мова загальноросійської літератури [32, арк. 3 зв.–4]”³⁴⁰.

Але військові власті керовані галицьким генерал-губернатором в 1916 – на початку 1917 рр. виходили із завдань армійського тилу, а не національної політики, яка завжди хвилювала МЗС.

Газета „Новое Время” писала, що дії нової адміністрації в Галичині межують з легкодумством, і в школах „не повинно бути місця ні для якої штучної „мови” австрійського винаходу [146]”³⁴¹. Тим не менше, не дивлячись на застереження МЗС і консервативної російської громадськості, в Галичині були відкриті школи за зразком і у відповідності з принципами місцевих властей.

Найважливішим питанням у політиці галицької адміністрації в 1916 р. було не шкільне і неконфесійне (це було раніше) – на першому місці стояли питання надання допомоги місцевому населенню, зовсім розореному війною. Російські власті знову приступили до організації постачання продуктів, посівного матеріалу; намагалися налагодити постачання з Росії. Діяльність військової адміністрації в Галичині була перервана подіями лютого 1917 р. і „галицьке питання” дісталось в спадщину Тимчасовому уряду.

Загострення війни на всіх фронтах привело восени 1916 р. до голоду у Львові. Не вистачало харчів було введено карткову систему на хліб і молоко. Зросли ціни на товари першої необхідності.

У Львові 1917 р. ціни на житній хліб були майже в два, картоплю – в три, масло, сало і м'ясо – в п'яті разів вищі, ніж 1913 р., і далі зростали. Заробітки працюючих зменшувалися, закривалися підприємства, кількість робітників внаслідок мобілізації зменшилася у кілька разів. Люди були позбавлені постійних джерел існування. На роботу почали наймати жінок і дітей. Реальна заробітна платня за чотири роки війни знизилася у 2–3 рази, а реальні доходи сімей ще більше [231, с. 165]³⁴². Небувалого розмаху набула спекуляція. У

³⁴⁰ АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159.

³⁴¹ Новое время. – 1916. – 16 ноября.

³⁴² Історія Львова. – К. : Наукова думка, 1984. – 414 с.

жовтні 1917 р. на площі Ринок, перед ратушею, відбулася кількатисячна демонстрація львів'ян, які вимагали у міського управління забезпечити їх продуктами харчування, вигукували лозунги: "Геть війну!", "Віддайте нам наших батьків і синів!" Поліції вдалося розігнати демонстрацію та заарештувати 15 осіб [231, с. 174]³⁴³.

17 січня 1917 р. страйкарі залізничних майстерень вимагали підвищення платні та видачі призначених їм борошна і хліба. Виступи голодуючих повторювалися. Незважаючи на скорочення промислового виробництва, розширено випуск продукції за військовими замовленнями. Виникали й деякі нові виробничі спілки, зокрема, 1917 р. "Ойкос", що побудувала під Львовом фабрику клеєних плит і фурнітури. 1916 р. засновано книжкову фабрику Товариства викладачів вищої школи "Атлас" [231, с. 166]³⁴⁴.

Львів'яни завжди підтримували своїх єдинокровних братів з Наддніпрянщини, солідаризувалися з ними у їх національно-визвольних змаганнях проти російського ярма. Так, у Львові 21 лютого 1917 р. відбулися масові збори українців, які висловили протест проти підтримки державами Антанти шовіністичної політики російського царату на українських землях [130]³⁴⁵. Особливим для львів'ян і населення краю став день 10 вересня 1917 р., коли повернувся з царського заслання митрополит Андрей Шептицький. На залізничному вокзалі його зустрічали тисячі львів'ян. Від українських організацій митрополита вітав Кость Левицький. Того ж дня А. Шептицький у проповіді в церкві св. Юра підкреслив: "Той поганський безбожний царат розсипався в порошок, а нарід, що віками був пригноблений, якому відобрали віру і мову, встав, живе і глядить у кращу, ясну будучність. Я обіцяю Вам, що відтепер, по літах неволі у відзисканій свободі мої жертви і мою працю я лиш поглиблю і ще чистійшими приносити буду [257, с. 596]"³⁴⁶.

Митрополит відразу ж активно увійшов у громадське життя міста і краю. Було засновано Український митрополичий комітет для надання допомоги

³⁴³ Історія Львова. – К. : Наукова думка, 1984. – 414 с.

³⁴⁴ Історія Львова. – К. : Наукова думка, 1984. – 414 с.

³⁴⁵ Громадська Думка (Львів). – 1917. – 25 лют.

³⁴⁶ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців / К.Левицький. – Львів, 1926. – 786 с.

населенню краю, потерпілому від війни, для опіки над сиротами і немічними. До керівництва комітету увійшли представники духовенства, Народної Ради, товариств "Дністер" і "Просвіти" [171]³⁴⁷. А.Шептицький відвідав Збірну станицю УСС у Львові, де його привітали комендант М. Волошин та директор Захисту УСС С. Федак. Він взяв діяльну участь у поверненні українцям Народного дому.

В умовах другої окупації Галичини росіяни активно використовували місцевий людський потенціал особливо на окопних роботах. Селяни за виконання цих робіт долучалися разом з підводами. За невиконання наказу було встановлено штраф у розмірі 15 руб. [92, арк. 1]³⁴⁸.

Питання про виконання місцевим населенням та російськими спеціалістами окопних робіт здійснювалося на основі Положення від 3 липня 1916 р.: розпорядження Воєнного генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни, від 2 січня 1917 р. У цих документах заборонялося вільнонайманим робітникам інженерно-будівельних дружин, Всеросійського Земського Союзу, Всеросійського союзу міст та інших організацій, які працювали над укріпленням позицій, а також вільнонайманим робітникам, відряджених місцевими властями у розпорядження воєнних властей для робіт, викликаних обставинами воєнного часу, по укріпленню позицій, самовільно залишати або припиняти позиційні роботи або відмовлятися від них без законних на то причин, а також не з'являтися на роботи без поважних причин[92, арк. 27]³⁴⁹.

За порушення викладених вище розпоряджень робітнички в адміністративному порядку ув'язнювалися у тюрму терміном на три місяці або підлягали грошовому штрафу в розмірі 3 тис. руб.

В період другої окупації Галичини росіяни почали займатися питаннями місцевої промисловості.

³⁴⁷ Українське слово. – 1918. – 3 берез.

³⁴⁸ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.38.

³⁴⁹ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.1.

Восени 1916 р. Управління Воєнного округу контролер Воєнного генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини зайнятих по праву війни від 8 вересня 1916 р. розпочали реєстрацію підприємців на зайнятій території:

- 1) які заводи і фабрики є на території повіту (міста), з детальною інформацією про їх місцезнаходження;
- 2) повна інформація про їх устаткування;
- 3) які підприємства діють;
- 4) які з них належать: а) колишньому австрійському уряду; б) компаніям союзних держав; в) приватним особам, які відійшли з ворожими військами; г) приватним особам, які залишилися при своєму майні;
- 5) які з них реквізовані і для яких цілей;
- 6) чи є на реквізованих підприємствах запаси продукції, якщо є, то в якій кількості [92, арк. 1]³⁵⁰.

Також росіяни почали налагоджувати роботу Косівського державного соляного заводу.

Російські спеціалісти розробили для заводу проект по очистці шахтного каналу від води і піску та виробництва солі. На заводі створювалися запаси солі, при цьому ремонтувалося устаткування: передовсім сушильні апарати; водопровід для відкачування та закачування води, паровий котел [112, арк. 1]³⁵¹.

Невдовзі Косівський солеварний завод почав працювати і його директор Калачов отримав наступний наказ: начальник інтендантської частини етапно-господарського відділу Штабу VIII армії вимагав надати із наявних запасів солі в розмірі від двох до трьох тисяч пудів корпусному інтенданту 23 армійського корпусу полковнику Здравомислову у Вижниці. Крім цього директору наказували залишити із щоденно добутої солі близько 500 пудів для інтенданства VIII армії, яка повинна була відпускатися за нарядами керівника Інтендантської частини VIII армії. Сіль повинні були перевозити із заводу самі отримувачі. Надання солі повинно було проводитися лише у присутності

³⁵⁰ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.35.

³⁵¹ ДАІФО, ф.615, оп.1, спр.1.

військового прийомщика, причому по кожній операції він повинен був складати відповідний акт. Встановлювалася ціна на сіль – 1 руб. 20 коп. за пуд [112, арк. 21]³⁵². Акт приймання солі складався у кількох екземплярах: один залишався на заводі, другий – забирав військовий прийомщик, а третій – пересилався в управління фінансових справ при Генерал-губернаторстві. Розрахунок проводило управління на основі означених актів [112, арк. 21]³⁵³.

Ймовірно, кількість випуску солі не задовольняла російську адміністрацію, тому що воєнне відомство наказувало зменшити відпуск солі магістратам міст Косова і Городенки – в Косів відпускали половину призначеної норми, а в Городенку – не більше 100 пудів щотижня. Що ж до відпуску солі начальникам повітів, то вона повинна було проводитися згідно наперед визначеного розпису [112, арк. 21 зв.]³⁵⁴.

Інформація директора Косівського соляного заводу відносно заготівлі необхідних для підприємства дров дає підстави стверджувати, що на заводі діяли три парові котли. Дровами для опалення були забезпечені житлові та службові приміщення підприємства. У грудні 1916 р. було вироблено план по забезпеченню підприємства паливом терміном на шість місяців [112, арк. 21]³⁵⁵.

Дії дирекції заводу інколи викликали нарікання з боку військових інтендантських служб. Так, завідувач інтендантської частини Етапно-господарського відділу при VIII армії повідомляв директора, що 1 грудня 1916 р. ним було відмовлено коменданту 17-го етапу у Сторожинці у видачі солі за гроші, у той же час сіль надали магістрату. У записці зазначалося, що в майбутньому слід в першу чергу надавати сіль військовим частинам, не надаючи переваги магістратам [112, арк. 23]³⁵⁶.

Управління фінансових справ Воєнного генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини зайнятих по праву війни регулярно проводило перевірку фінансово-господарської діяльності Косівського соляного заводу. В поле зору

³⁵² ДАІФО, ф.615, оп.1, спр.1.

³⁵³ ДАІФО, ф.615, оп.1, спр.1.

³⁵⁴ ДАІФО, ф.615, оп.1, спр.1.

³⁵⁵ ДАІФО, ф.615, оп.1, спр.1.

³⁵⁶ ДАІФО, ф.615, оп.1, спр.1.

ревізорів потрапляли різні порушення, в тому числі і дрібні: відсутність розписки сторожа Йосифа Красовського, що за період з 20 жовтня до 1 листопада йому виплатили 5 руб. зарплати; відсутні підтверджувальні документи про отримання зарплатні робітниками, що здійснювали ремонт з 22 до 27 довтня 1916 р.; численні порушення виявили на заводі і відносно продажі солі (магістрату Косова за службовими документами подано 2000 ”топок” солі, а фактично 1920 “топок”); завідуючому Джурівськими буровугільними копальнями за документами 300 “топок”, а фактично – 288 “топок”; неправильно проведено безоплатну видачу (більше, ніж 20 “стопок”) солі працівника заводу [112, арк. 134]³⁵⁷. (Ревізії склалися з жовтня 1916 – до квітня 1917 року).

У листопаді 1916 р. фінансове управління знову здійснювало перевірку на соляному заводі, яка виявила аналогічні до попередньої перевірки зловживання. У звіті в.о.Помічника Начальника управління йшлося: у відомості про видачу заробітної плати майстрам і сторожам за першу половину листопада 1916 р. немає підпису сторожа Стефана Джуранюка про отримання 12 руб. 50 коп. зарплати; про недоотримання зарплати Пантелеймоном Ткачуком, який перевозив дрова з Уторопського лісу, а також аналогічний непідтверджений документ про отримання грошей Софрона Дутки і Дмитра Бондарука; у розписці Василя Янчика від 10 листопада 1916 р. також немає підпису про отримання ним 5 руб. зарплати; відсутність відповідних документів про сплату 250 руб. за доставку дров; не оформлені належним чином документи про використання палива на парових котлах та ін. [112, арк. 135–136 зв.]³⁵⁸.

Ще одним підприємством, роботу якого частково вдалося налагодити росіянам, став Печеніжинський нафтопереробний завод. У листопаді 1916 р. для постачання заводу битківської нафти були облаштовані три цистерни на залізничних платформах [105, арк. 1]³⁵⁹. Окрім залізничних платформ, нафту також перевозили підводами [105, арк. 1]³⁶⁰.

³⁵⁷ ДАІФО, ф.615, оп.1, спр.1.

³⁵⁸ ДАІФО, ф.615, оп.1, спр.1.

³⁵⁹ ДАІФО, ф.608, оп.1, спр.1.

³⁶⁰ ДАІФО, ф.608, оп.1, спр.1.

Росіяни в 1916 р. відновили роботу Джурівських буровугільних копалень. Фінансове управління областей Австро-Угорщини зайнятих по праву війни пропонувало завідувачу Джурівськими копальнями п.Калачову з 1 липня 1917 р. підняти ціну за вугілля до 50 коп. за пуд, а крім того брати додаткову плату за доставку вугілля на станцію “Відіново”, як особливу шляхову плату в розмірі 3 коп. за пуд [108, арк. 219]³⁶¹. Загальна сума прибутку за продане вугілля у червні 1917 р. складала лише 1500 руб. [108, арк. 249]³⁶²

В період другої окупації Галичини особливого значення надавалося роботі залізничного транспорту. На усій території генерал-губернаторства були призначені коменданти залізничних станцій. У їх функції, окрім питань, пов’язаних із залізничним рухом, входили і питання розвантаження вантажів, гужових валок. Наприклад, комендант станції Городенка безпосередньо співпрацював із штабом 44-го армійського корпусу [112, арк. 45]³⁶³.

Ще одним напрямом господарської діяльності став збір металу.

У Городенківське повітове управління в жовтні 1916 р. було скеровано циркуляр про збір металу на території повіту. У ньому йшлося, що до головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту надходять повідомлення, які вказують на те, що організація, яка займається збором металу в Галичині, не обмежується збором покинутих на полях боїв предметів військового спорядження, зброї і лому металів, збирає також по маєтках плуги, борони, розбирають майже цілі заводи і вивозять сільськогосподарські машини [92, арк. 13]³⁶⁴. Керівництво генерал-губернаторства роз’яснювало місцевій владі, що такі дії слід припинити і сільсько-господарське устаткування, машини, устаткування заводів і самі будинки повинні бути збережені. Метал слід збирати, обмежуючись лише кинутими військовими предметами, бойовими залишками, ломом металів від снарядів та від укріплень [92, арк. 13 зв.]³⁶⁵.

³⁶¹ ДАІФО, ф.611, оп.1, спр.1.

³⁶² ДАІФО, ф.611, оп.1, спр.1.

³⁶³ ДАІФО, ф.618, оп.1, спр.1.

³⁶⁴ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.2.

³⁶⁵ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.2.

На початку грудня 1916 р. генерал-губернаторство видало спеціальний циркуляр начальникам повітів і поліцмейстерам у зв'язку з тим, що окремі організації, не маючи на те жодного права і відповідних доручень від влади, розбирають машини на заводах, що збереглися, вивозять їх; це стосується і залишених сільськогосподарських машин. У деяких випадках вивозять і меблі, інші речі, під приводом того, що вони будуть використані для облаштування інших приміщень на нових місцях.

Окремі начальники повітів не тільки не перешкоджають такого роду діям, а, навпаки, навіть цьому сприяють, надаючи для перевезень підводи [109, арк. 1]³⁶⁶.

У циркулярі зазначалося, що начальники повітів та інші чиновники повинні розуміти – залишене майно слід оберігати, а користуватися ним можна лише з відома влади [109, арк. 1 зв.]³⁶⁷.

У листопаді 1916 р. російське командування здійснює певні заходи по відшкодуванню збитків завданих воєнними діями. Передусім йшлося про створення відповідних комісій, які були утворені згідно наказу арміям Південно-Західного фронту від 10 листопада 1916 р. Були створені Волинська військова комісія з центром у Житомирі на район Волинської губернії, Подільська військова комісія в м. Кам'янець-Подільський на район Подільської і Київської губернії (включала фактично усе Правобережжя); Бессарабська комісія; Тернопільська військова комісія, включала район зайнятий по праву війни в Австро-Угорщині за винятком Чернівецької губернії, Чернівецька військова комісія, в м. Чернівці, включала Чернівецьку губернію (в тому числі Городенківський, Снятинський, Косівський, Печеніжинський повіти Галичини), а також території в Румунії, де були російські війська [92, арк. 22]³⁶⁸.

Тернопільська військова комісія формувалася за розпорядженням командувача VII армією за згодою генерал-губернатора Австро-Угорщини [92, арк. 22]³⁶⁹.

³⁶⁶ ДАІФО, ф.612, оп.1, спр.1.

³⁶⁷ ДАІФО, ф.612, оп.1, спр.1.

³⁶⁸ ДАІФО, ф. 15, оп. 1, спр. 2.

³⁶⁹ ДАІФО, ф. 15, оп. 1, спр. 2.

Заяви і скарги жителів Городенківського повіту про нанесення їм збитків російськими військами (18 липня 1918 р. – 12 квітня 1917 р.). Йшлося про те, що Тернопільський і Чернівецький генерал-губурнатори створювали спеціальну комісію, яка повинна була розглядати ці скарги [92, арк. 1]³⁷⁰. Йшлося про те, що ця інформація була зосереджена в начальника Городенківського повіту. Членами комісії мали бути також представники від місцевого самоуправління (по одному від бурмістрів і вїйтів); представників від місцевого населення (по одному від поміщиків і селян), усі вони призначалися Тернопільським воєнним генерал-губернатором. Водночас в комісію входили представники від воєнного відомства (по можливості вказувалося, що ця особа має бути юристом) і представника від польового командування, який призначався командуванням армій [92, арк. 3]³⁷¹.

На комісію покладалося зобов'язання встановити оцінку шкоди і втрат, нанесених діями військових частин, установ і окремих військових чинів, які діяли незаконно чи з власної ініціативи, чи за вказівкою військових чинів. Засідання комісія повинна була проводити в міру поступлення справ, при цьому обов'язково вона повинна була повідомляти про засідання начальника Штабу армії. Йшлося про обов'язкову присутність на засіданні представника військового відомства і польового командування. Фактично комісія діяла в такому широкому представництві, як заявлялося спочатку: засідання комісії вважалися правочинними, коли в ній брали участь голова і три члени комісії (обов'язковим було лише представництво двох представників – військового відомства і польового командування [92, арк. 3 зв.]³⁷². Неявка інших членів комісії, рівно як і самого потерпілого, не були обов'язковою умовою, але у справі повинно було бути письмове повідомлення, що всі члени попередньо були повідомлені про засідання.

Російські власті виробили схему подачі скарг: повітовому начальнику або Тернопільському генерал-губернатору (при цьому оплата гербового збору не

³⁷⁰ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.48.

³⁷¹ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.48.

³⁷² ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.48.

проводилася). Коли комісія розглядала економічні, господарські, юридичні питання, де необхідними були спеціальні знання, то комісії дозволялося запросити спеціаліста-консультанта. Таким спеціалістом-консультантом повинна була бути особа, яка знаходилася на державній службі [92, арк. 3 зв.]³⁷³.

В інструкції для діяльності комісії досить детально вказувалося на необхідність точної інформації про час і місце злочину, суть його характеру, військову частину, установу і осіб, які спричинили шкоду. Комісія також подавала розмір шкоди за місцевими цінами та ін. [92, арк. 3 зв.]³⁷⁴

Діяльність комісії носили водночас таємний характер, а інформації про заподіяні шкоди та інші злочини надходили до канцелярії начальника Штабу армії, де й створювалися узагальнені документи по всьому Південно-Західному фронту [92, арк. 4]³⁷⁵.

Встановлювалися правила за якими мало здійснюватися відшкодування за рахунок російської казни: реквізиції предметів у воєнних цілях військовими або цивільними чиновниками; відшкодування населенню за “наряди” на виробничу працю та працю викликану військовими обставинами; знищення хлібних посівів і трав; знищення усіх видів майна і ін. [92, арк. 23]³⁷⁶.

Для проведення відшкодування створювався Головний комітет у справах розрахунків за реквізоване чи знищене за розпорядженням властей майно та Ліквідаційна комісія. Ліквідаційна комісія повинна була входити у відносини з місцевими особами для отримання відповідних матеріалів; викликати свідків і спеціалістів з окремих питань, які підлягали розгляду; проводити місцеві розслідування; доручати поліції проводити допити свідків і потерпілих осіб.

Окремим положенням створювалася оціночна комісія. За розпорядженням генерал-губернатора діяла виїзна оціночна комісія, яка повинна була проводити аналіз на місці [92, арк. 27]³⁷⁷. До складу комісії

³⁷³ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.48.

³⁷⁴ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.48.

³⁷⁵ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.48.

³⁷⁶ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.2.

³⁷⁷ ДАІФО, ф. 15, оп. 1, спр. 2.

входили як місцеві керівники, так і, передусім, запрошувалися спеціалісти з питань, що розглядалися.

Спеціальним положенням створювалися також Реквізиційні комісії. Число представників комісії визначалося начальником воєнного округу за представленням губернатора [92, арк. 28]³⁷⁸.

Найбільше скарг поступало у зв'язку з шкодами нанесеними військовими посівам і сільськогосподарським угіддям, розграбовано окремі маєтки, в їх числі і маєток Станіслава Червінського. Йшлося про те, що С. Червінському належало 313 моргів землі, з яких посіви склали 170 моргів – за урожай взагалі не збирався, тому що тут проходив бойових дій – село Семаківці Городенківського повіту розташоване поблизу Дністра [92, арк. 1]³⁷⁹. Лист-просьбу про відшкодування підписав місцевий війт.

Священник Теофіль Глібовицький звернувся до Коломийської повітової оціночної комісії із заявою про завдання йому збитків солдатами 186 полку (відділ саперів). Протягом листопада 1916 р. – січня 1917 р. солдати були розквартировані в селі Павдики Коломийського повіту у місцевій двокласній школі. Шкоду, заподіяну солдатами священник представив у деталях – знищено: паркан – 250 метрів; пліт – 102 метри; виходок; стайня (цілком розібрана), криниця, замки, веранда, вікна і шпон до вікон, 3 дверей, замки від дверей, ринви, 20 лавок і ін. [104, арк. 1]³⁸⁰. Скаргу подання складено досить професійно, бо по кожному пункту визначено суму втрат у рублях (загальна сума виносить 4433 руб.) [104, арк. 1]³⁸¹. Ще одна особливість цього документу – це наявність свідків – місцевих мешканців Андрія Червінського, Якіма Чорненького, Михайла Димида, Онуфрія Полюка [104, арк. 1 зв.]³⁸².

Т. Глібовицький також зазначав, що комісаріат тимчасового уряду може провести розслідування на місці та упевнитись у здійснених солдатами шкодах. Скаргу було подано 26 червня 1917 р. [104, арк. 1 зв.]³⁸³

³⁷⁸ ДАІФО, ф. 15, оп. 1, спр. 2.

³⁷⁹ ДАІФО, ф. 15, оп. 1, спр. 11.

³⁸⁰ ДАІФО, ф. 607, оп. 1, спр. 17.

³⁸¹ ДАІФО, ф. 607, оп. 1, спр. 17.

³⁸² ДАІФО, ф. 607, оп. 1, спр. 17.

³⁸³ ДАІФО, ф. 607, оп. 1, спр. 17.

Свідченням низької військової дисципліни в російській армії стало вбивство 2 січня 1917 р. в Коломиї сторожа цегельного заводу Костянтина Струмецького і його дружини Анастасії. З інформації судового виконавця, поданої начальнику Печеніжинського повіту, видно, що злочин здійснили військові з метою пограбування [114, арк. 7]³⁸⁴.

У липні 1916 р. відділення контррозвідки штабу IX армії дало вказівки про затримання австрійських “ландитурмістів” (військовозобов’язаних) і обов’язкову висилку їх вглиб Росії [95, арк. 1]³⁸⁵.

Окремі військовополонені австрійської армії напевно не відправлялися вглиб Росії, а використовувалися на армійських роботах. Скажімо, військовополонений Роман Бойчинюк (у документі зазначено – русин) працював санітаром у 162 польовому запасному шпиталі (знаходився в районі військ Волочиського і Підволочиського гарнізонів), але зі шпиталю втік. Його пошуки велися в Коломийському повіті, де він, ймовірно, мав би з’явитися [101, арк. 2]³⁸⁶ (листопад – грудень 1916 р.).

У січні 1917 р. російські власті дали вказівки щодо роботи Комісії про перегляд стану військово-зобов’язаних на зайнятій території. Йшлося, що усі юнаки, які досягли призовного віку ділилися на дві категорії: першу склали особи, які при досягненні відповідного віку підпадали під висилку вглиб Росії. Цю категорію складала переважна більшість юнаків. До другої – належали особи, які добровільно з’явилися у повітові комісаріати і за якими не прослідковувався зв’язок з австрійською владою. Вони могли бути залишені на місцях і використовуватися на роботах, які проводили росіяни на місцях [91, арк. 20]³⁸⁷.

4 січня 1917 р. Воєнний генерал-губернатор областей Австро-Угорщини зайнятих по праву війни видав наказ, згідно якого урядники і війти повинні були інформувати полкове керівництво, воєнні шпиталі чи просто громадські

³⁸⁴ ДАІФО, ф.617, оп.1, спр.1.

³⁸⁵ ДАІФО, ф.62, оп.1, спр.1.

³⁸⁶ ДАІФО, ф.603, оп.1, спр.1.

³⁸⁷ ДАІФО, ф.12, оп.1, спр.163.

організації про появу хворіб, з метою запобігти епідеміям і поширюваності захворюваності [109, арк. 10]³⁸⁸.

Початок 1917 року викликав зміни в Російській державі та на фронті. Вони стали відчутними і на захоплених російськими військами території.

Тимчасовий комітет членів Державної Думи, зазначалося у наказі Воєнного генерал-губернатора, який взяв владу у свої руки, буде працювати для створення нормальних умов життя і управління в столиці, запрошує Діючу армію і Флот зберігати повний спокій і жити з упевненістю, що загальна справа боротьби проти зовнішнього ворога ні на хвилину не буде припинена або послаблена [106, арк. 9]³⁸⁹. З таким наказом звернувся начальник штабу Воєнного генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни Палібін.

У березні 1917 р. спочатку в Тернополі, а згодом і в інших містах і містечках стали поширювати відозву воєнного і морського міністра А.Гучкова “Воїни і Громадяни Вільної Росії”. У відозві вказувалося: Тимчасовий уряд заявляє, що лише його розпорядження і накази воєнного начальства є обов’язковими. Водночас Тимчасовий уряд закликав доблесних російських воїнів об’єднатися навколо начальників в ім’я вигнання ворога. Вказувалося і на те, що Тимчасовий уряд буде рішуче діяти, щоб не допустити самоуправства і принизливих дій по відношенню до офіцерів [92, арк. 111]³⁹⁰.

В умовах управління Тимчасового уряду падала військова дисципліна на фронті і солдатські маси відмовлялися продовжувати бойові дії.

У 1917 р. діяла спеціальна слідча комісія по розслідуванню хвилювань серед солдат 12 і 13 сибірських стрілкових дивізій VII армії в Галичині.

В умовах великої кількості втікачів з російського полону Тимчасовий уряд, а саме департамент у загальних справах розробив 27 травня 1917 р. інструкцію щодо контролю за “рухом населення”. Йшлося про те, що на рівні губерній видавалися документи про проживання даної особи. У випадку, коли

³⁸⁸ ДАІФО, ф.612, оп.1, спр.1.

³⁸⁹ ДАІФО, ф.609, оп.1, спр.5.

³⁹⁰ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.1.

особа бажала змінити місце проживання і це йшлося про території, зайняті по праву війни, то відповідні документи мав надати Штаб воєнного округу. На практиці це означало, що російська влада розпочала серед цивільного населення і колишніх військових пошук втікачів з російського полону. Передбачалося, що вони в масовій кількості будуть повернуті у Росію [91, арк. 27]³⁹¹.

Нові умови на фронті та окупованих територіях були викликані Лютневою революцією 1917 р. у Росії та утворенням Тимчасового уряду. Вже 12 березня 1917 р. було видано відповідне розпорядження по перетворенню військової поліції у міліцію. За наказом Воєнного генерал-губернатора областей Австро-Угорщини зайнятих по праву війни, яке базувалося на розпорядженні головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, начальники повітів приступили на місцях до перетворення поліцейської сторожі в повіті і поліції у містах у воєнну міліцію. Для цього необхідно було негайно усунути усіх тих поліцейських чинів як вищого рангу, так і нищого, які виявилися неблагонадійними в розумінні чесності і добросовісності і всіх їх негайно відрядити на місця їх попередньої служби, друге – міліціонерам слід було надати військову форму, а саме: погони захисного кольору, гудзики не металеві і солдатський кашкет без випусків із солдатською кокардою, червоний шнурок для револьвера, пов'язку на ліву руку білого кольору з ініціалами В.М., ліквідувати всю атрибутику, яка б нагадувала приналежність до поліцейської форми; третє – чітко заявити міліцейським чинам, що вони є вірними слугами нового уряду і що за всяке порушення закону, недобросовісність, грубе і безтактне поводження будуть наказані [92, арк. 110]³⁹². Дивним виглядає у цьому розпорядженні те, що усі перетворення поліції на міліцію повинні були здійснюватися на рівні повіту – усі цитовані нами положення взяті із поштотелеграми генерал-губернатора начальнику Городенківського повіту.

Разом з тим, на рівні генерал-губернатора обговорювалося питання про допущення на службу у воєнну міліцію осіб австрійського підданства. На рівні

³⁹¹ ДАІФО, ф.12, оп.1, спр.164.

³⁹² ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.1.

генерал-губернатора чіткості у вирішенні цього питання не було, а тому зверталися до повітового керівництва (Городенки, Снятина, Косова), щоб на місцевому рівні вирішити це питання і вийти вже тоді з пропозиціями до вищих російських властей [92, арк. 110]³⁹³.

Новостворена воєнна міліція займалася на місцях пошуком військовополонених, які в значній кількості тікали з російського полону і прибували у галицькі села. У постанові від 6 липня 1917 р. т.в.о. комісара Косівського повіту, розглянув протокол старшого міліціонера воєннор міліції Яворської ділянки Ситченка про двох затриманих військовополонених австрійських підданих, що втекли з Росії – Петра Геретика та Юзефа Тубра. Затримані віддавалися етапному коменданту (№ 10) – VIII Армії і відправлялися в Росію. П.Геретику та О.Тубору навіть видали харчову норму на три доби [91, арк. 25]³⁹⁴. Однак кількість втікачів з російського полону зростала.

У серпні 1916 р. начальники повітів отримали вказівки, що австрійські військові ще минулого року створили воєнний фонд для закупівлі різного роду продуктів і матеріалів. Зібрані засоби дали можливість провести ці закупівлі в широких масштабах і невдовзі утворилася ціла сітка складів, з яких продукти видавалися у відділення, створені для продажу продукції цивільному населенню. З приходом російських військ, австрійці намагалися ці продукти вивезти, однак це не завжди їм вдавалося. Таким чином, частина продуктів була знищена, а частина прихована. До справи приховування продуктів безпосереднє відношення мали магістріати, або просто довірені особи. Перші могли стверджувати, що продукти придбані за міські засоби, другі – віддали їх взагалі у вільну продаж.

Начальників повітів зобов'язали провести відповідне розслідування з тим, щоб виявити продуктові склади, конфіскувати їх і передати у фонд Російської держави [95, арк. 8 – 8 зв.]³⁹⁵.

³⁹³ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.1.

³⁹⁴ ДАІФО, ф.12, оп.1, спр.164.

³⁹⁵ ДАІФО, ф.62, оп.1, спр.1.

Російські власті намагалися на окупованій території взяти під свій контроль залишені на складах продукти. Для цього навіть було вироблено “Порядок проведення оцінки товарів і продуктів, які знаходяться у залишених магазинах”. Для проведення оцінки створювалася комісія, до якої входили 1) чиновник місцевої поліції; 2) один або декілька представників магістрату за призначенням; 3) призначені за вибором від магістрату спеціалісти – від одного до трьох; представники торгівців, запрошені магістратом. Оцінка товарів повинна була здійснюватися на основі відповідних оціночних документів, якщо такі взагалі будуть. У разі відсутності таких документів, комісія повинна була провести власну оцінку [92, арк. 23]³⁹⁶.

У січні 1917 р. урядникам дільниць було надіслано розпорядження про збір інформації – по кожному селу окремо, про кількість наявної у населення великої рогатої худоби, інших тварин у господарстві, про кількість запасів сіна і соломи [114, арк. 8]³⁹⁷.

В наказі уряднику першої дільниці Печеніжинського повіту Савелєву зазначалося, що ці дані для більшої успішності слід збирати при допомозі вїйтів, однак необхідно слідкувати за тим, щоб місцеві жителі не приховали дійсної інформації про господарський стан у селі [92, арк. 110]³⁹⁸.

На початку 1917 р. забезпечення російської армії продуктами харчування погіршилося, а тому вирішено було за ініціативою генерал-губернаторства проводити закупівлю продуктів у населення. Начальникам повітів і поліцмейстерам уповноважений міністерства землеробства по закупівлях для армії в областях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни повідомив, що такі закупівлі будуть здійснюватися на базарах. Йшлося передусім про велику рогату худобу і свиней. Для цієї мети навіть був відряджений учений агроном Н.В.Штепан, який був уповноважений Головнокомандуючим арміями Південно-Західного фронту. Ці закупівлі повинні були здійснюватися згідно положення про реквізиції від 24 жовтня 1916 р. з пониженням ціни на 15 % від

³⁹⁶ ДАІФО, ф.15, оп.1, спр.2.

³⁹⁷ ДАІФО, ф.617, оп.1, спр.1.

³⁹⁸ ДАІФО, ф.617, оп.1, спр.1.

встановлених. Йшлося також про те, що на місцях начальники повітів повинні були сприяти в діяльності закупівель чинам, визначеним для цієї роботи [113, арк. 1]³⁹⁹.

Здійснювалися й іншого характеру роботи. Наприклад, урядником Печеніжинського повіту була дана вказівка провести інвентаризацію квартир (січень 1917 р.) з тим, щоби там розміщувати поліцейських чиновників та інших урядників. Квартири мали використовуватися і для проживання офіцерів та інших військових [114, арк. 16]⁴⁰⁰.

Таким чином, в період другої окупації російськими військами Галичини завдання управління тимчасово окупованими територіями Австро-Угорщини вичерпувалися заходами з організації сприяння військам і підтримкою порядку в тилу; вони повністю контролювалися російською військовою владою. До найважливіших завдань російської адміністрації в цей період також належали питання мобілізації населення на окопні і дорожні роботи. Частково відтерміновувалося розпорядження, дане в період першої російської окупації Галичини щодо ліквідації викладання українською і обмеження викладання польською мовою, і вже не здійснювалося спроб відразу створити у Галичині російську школу. Водночас російські військові власті, керовані галицьким генерал-губернатором, у 1916 – на початку 1917 р. виходили із завдань армійського тилу, а не національної політики.

В період діяльності російського Тимчасового уряду на окупованих територіях було створено “Обласний комісаріат Галичини та Буковини”, який займався переважно соціально-економічними проблемами. Водночас його керівник Д.І.Дорошенко намагався проводити роботу і над відновленням національно-культурного життя.

³⁹⁹ ДАІФО, ф.616, оп.1, спр.1.

⁴⁰⁰ ДАІФО, ф.617, оп.1, спр.1.

ВИСНОВКИ

Вивчення діяльності російських воєнних генерал-губернаторств на території Галичини у період Першої світової війни дозволяє зробити наступні висновки:

- сучасна історіографія історії Першої світової війни повинна враховувати весь комплекс новаційних підходів, який дозволяє трактувати війну і ті зміни, до яких вона привела у контексті значних глобалізаційних перетворень, що відбулися на початку ХХ ст. і створили нову геополітичну ситуацію у світі, а, передовсім на європейському континенті; сприяли розвитку національно-визвольних рухів, які привели до масштабних змін і утворення нових держав на карті Європи; наслідком війни стали також і соціально-економічні зміни, які відбулися на континенті, новий розклад політичних кіл, нова філософія будівництва державних відносин і національної безпеки; зміна морально-політичних та етичних критеріїв у міжлюдських взаєминах;

- конфлікт між Російською імперією та Австро-Угорською імперією мав тривалу передісторію, де важливе місце займала Галичина, яка з другої половини ХІХ ст. знаходилася у полі зору російських офіційних чиновників;

- вже в 60–80–х рр. ХІХ ст. Галичина зайняла важливе місце в зовнішній політиці Росії і стала об'єктом постійного інтересу з боку російського громадянства. Важливим чинником, який визначив посилення уваги російських урядових і громадських кіл до становища українського населення Галичини, були польське національно-визвольне повстання 1863р. та децентралізаторські перетворення в Габсбурзькій монархії, які призвели до загострення українсько-польських відносин. Російські урядові кола та громадськість розглядали “Галицьку Русь” як історичну частину “всеруського” простору, покликану протистояти польському впливу та ніби-то підтримуваному поляками українському рухові;

- слов'янські організації в Росії на початку ХХст. пробудили інтерес російського суспільства, в тому числі російської Державної Думи і вищих урядових структур до галицьких справ і зробили галицьке питання частиною російської політики; російські офіційні чинники впливали на політику “Русской народной партии” в Галичині та здійснювали фінансову підтримку партії та близьких до неї організацій;

- протиставляючись українському національному рухові, галицькі москвофіли схилилися до союзу з поляками, до чого їх підштовхували російські слов'янофільські об'єднання, що в умовах загострення міждержавних протиріч прагнули формувати позитивне ставлення до Росії серед зарубіжних слов'ян;

- російський панславізм, крім суто національного змісту, включав дуже потужний релігійний аспект, який виявлявся в підтримці православних священиків і прихожан, у сприянні, як правило, через фінансові субсидії переходу священиків з унійної церкви у православ'я;

- на початку ХХ ст. представники москвофільської партії у Галичині відстоювали національну приналежність “галицьких руських” до російського народу, спираючись на спільність історичних, національних і культурних рис;

- однією з найтрагічніших сторінок української історії стала Перша світова війна, яка завдала багатомільйонних збитків населенню Галичини, призвела до значних руйнувань та великих людських жертв, які були викликані тим, що територія Галичини слугувала ареною найбільших та найкровопролитніших битв на Південно-Західному фронті;

- з початком бойових дій надзвичайно ускладнилося становище місцевого населення, яке стало жертвами військових дій, поповнювало ряди біженців та виселенців. Масштаби військових операцій та засоби ведення бойових дій були такими, що значно перевершували уже відомі у попередніх війнах;

- в ході окупації російськими військами Галичини, здійсненої в результаті Галицької битви (серпень-вересень 1914р.), розпочалася організація цивільного управління на окупованій території – формування військового генерал-губернаторства, у функції якого покладені були наступні завдання: заготівля

спорядження для забезпечення усіх потреб армій фронту, загальне управління цивільним життям, евакуація поранених і хворих, керівництво установами, розташованими в окрузі; водночас, положення про польове управління військ у воєнний час, по суті, не передбачило створення будь-якого механізму, який би забезпечував узгоджену діяльність вищих військових і цивільних властей, передовсім штабом Верховного головнокомандуючого і Ради міністрів;

- відповідно до “Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни” для управління владними територіями вводилися особливі посади цивільного управління: військового генерал-губернатора, губернаторів, градоначальників і начальників повітів. Основною метою їх діяльності було сприяння у задоволенні потреб армії і полегшення відносин між військам і місцевим населенням;

- наказом Верховного головнокомандуючого від 29 серпня 1914р. в Галичині було утворено військове генерал-губернаторство. Його територія охоплювала театр воєнних дій, розташований в Австро-Угорщині; генерал-губернаторство поділялося на губернаторства; на чолі губернії стояв губернатор із штатом чиновників, здійснюючи функції контролю за діяльністю повітової адміністрації; не виключалася можливість збереження місцевих громадських і адміністративних установ при умові підпорядкування їх російській владі; губернії, розташовані на окупованих російськими військами територіях Галичини і Буковини поділялися на повіти, кордони яких співпадали із колишнім австрійським адміністративним поділом;

- військове управління було зосереджено у штабі Тимчасового військового генерал-губернаторства і управліннях: інтендантському, квартирному забезпеченню військ, військово-санітарному, військово-ветеринарному, військово-окружного контролера і комендантських; функції цивільного управління були зосереджені в канцеляріях військового генерал-губернаторства; військове управління знаходилося у звітному підпорядкуванні: військовому генерал-губернатору і відділу управлінь головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту; цивільне судочинство було

виділено із підпорядкування військовому генерал-губернатору, так як контролююча особа за здійсненням правосуддя в місцевих судах підпорядковувалася безпосередньо Верховному головнокомандуючому;

- призначення на пост австрійських чиновників представників російської адміністрації, як на губернському, так і на повітовому рівнях, розпочалося фактично відразу після утворення генерал-губернаторства, а основна маса чиновників була відряджена з території Київської, Подільської і Волинської губерній; надзвичайно низьким був освітній рівень російської адміністрації;

- інтенсивна заміна на території Галичини місцевих чиновників російськими викликала незадоволення місцевої москвофільської інтелігенції, яка підтримуючи можливий перехід Галичини до складу Російської імперії, розраховувала на отримання важливих адміністративних посад у краї, які на практиці виявилися майже цілком зайняті росіянами;

- активна заміна місцевої адміністрації на території Галичини проводилася практично всіх рівнях; виключення складала судові органи : із вступом російських військ на територію Австро-Угорщини австрійські судові чиновники в переважній більшості залишилися на своїх місцях; однак, існування на окупованих російськими військами територіях австрійського суду, хоч повністю відповідало діючим нормам міжнародного права і рішенням мирної конференції у Гаазі, не заспокоїло російську військову і цивільну адміністрації;

- в освітньо-культурній галузі військове генерал-губернаторство провело наступні дії: університети й інші вищі навчальні заклади закрили на невизначений час; негайно вводилися курси російської мови для вчителів Галичини і Буковини, а російська мова з 1 січня 1915р. ставала обов'язковим предметом; приймалися різні заходи для ознайомлення з російською літературою, історією, географією Росії; особливі нагороди за досягнення у вивченні російської історії, літератури, мови; інші мови у навчальний процес допускалися лише тимчасово, а з 1916р. навчання повинно було проводитися виключно російською мовою;

- у прифронтовій зоні російське військово-губернаторство здійснювало заходи для відновлення економічного життя у краї (Дрогобицький нафтопереробний завод; казенні ліси та ін.) і створення умов для наповнення російської імперської казни податками з ново-приєднаного регіону; здійснювалися заходи для забезпечення населення дровами у зимовий період, посівним матеріалом селянських господарств, відкрили декілька притулків для дітей; перспектива інтеграції Галичини в Російську імперію спонукала окупаційну владу відновити діяльність промислових підприємств, особливе значення мали стратегічні галузі промисловості регіону – нафтопереробна, соляна, буровугільна та лісова; аграрну реформу намагалися здійснити за рахунок конфіскацій маєтків польських поміщиків та єврейських власників, які підтримували політику Австро-Угорщини;

- повторний вступ російських військ на територію Галичини 1916р. вже не був таким ефектним, як влітку-восени 1914р.; зміну настроїв місцевого населення у їх відношенні до Росії самі ж російські чинники пов'язували із поведінкою російських військових і цивільних осіб стосовно місцевих галицьких жителів;

- влітку 1916р. військовими властями були вирішені питання організації управління Галичиною, які належали, головним чином, О.О.Брусиліву: завдання управління тимчасово окупованими територіями Австро-Угорщини в час війни вичерпувалися заходами з організації сприяння військам і підтримкою порядку в тилу і цілком контролювалися військовою владою;

- в умовах правління Тимчасового уряду у Галичині було створено “Обласний комісаріат Галичини та Буковини”, який займався переважно соціально-економічними проблемами та питаннями відновлення національно-культурного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Неопубліковані архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України в м. Києві

1. ЦДІА України у м. Києві, ф. 361, оп. 1, спр. 101.
2. ЦДІА України у м. Києві, ф. 361, оп. 1, спр. 172.
3. ЦДІА України у м. Києві, ф. 363, оп. 1, спр. 19.
4. ЦДІА України у м. Києві, ф. 363, оп. 1, спр. 19.
5. ЦДІА України у м. Києві, ф. 361, оп. 1, спр. 94.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

6. ЦДІА України у м. Львові, ф. 147, оп. 1, спр. 77.
7. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353, оп. 1, спр. 9.
8. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353, оп. 1, спр. 9.
9. ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4, спр. 440.
10. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5189.
11. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5189.
12. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 1907.

Архів зовнішньої політики Російської імперії

(Москва, Російська Федерація)

13. АЗПРІ, ф. 135., оп. 1, спр. 474, спр. 163.
14. АЗПРІ, ф. 135., оп. 474, з. 170, арк. 38 (зв.).
15. АЗПРІ, ф. 135, оп. 474, спр. 158, арк. 2–3.
16. АЗПРІ, ф. 135, оп. 474, спр. 159, арк. 15.
17. АЗПРІ, ф. 135, оп. 474, спр. 159, арк. 23 (зв.).
18. АЗПРІ, ф. 135, оп. 474, спр. 163, арк. 5 зв.
19. АЗПРІ, ф. 135, оп. 474, спр. 170, арк. 17 зв.

20. АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170, арк. 20.
21. АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170, арк. 20.
22. АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170, арк. 3.
23. АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170, арк. 3.
24. АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 170, арк. 5–5 зв.
25. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.136, арк.2.
26. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.223.
27. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.223.
28. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.272.
29. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.277.
30. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.278.
31. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.281–285.
32. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.3 зв – 4.
33. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.300.
34. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.302.
35. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.328–330.
36. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.159, арк.332.
37. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.191, арк.3.
38. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.191, арк.47–47 зв.
39. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.191, арк.48.
40. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.191, арк.7–9.
41. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.195, арк.48.
42. АЗПРІ, ф.135, оп.474, спр.196, арк.3 зв.
43. АЗПРІ, ф.135, оп. 474, спр. 159, арк. 51.

**Російський державний військово- історичний архів
(м.Москва, Російська Федерація)**

44. РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 1, арк. 13 (зв.).
45. РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 1, арк. 43.
46. РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 1, арк. 45.

47. РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 1, арк. 60.
48. РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 12, арк. 131 (зв.).
49. РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 12, арк. 21.
50. РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 12, арк. 81.
51. РДВІА, ф. 2005., оп. 1, спр. 12, арк. 94.
52. РДВІА, ф.2005, оп.1, спр.13, арк.45.
53. РДВІА, ф.2005, оп.1, спр.14, арк.4, 147.
54. РДВІА, ф.2005, оп.1, спр.14, арк.5.
55. РДВІА, ф.2005, оп.1, спр.14, арк.22.

**Російський державний історичний архів
(м.Санкт-Петербург, Російська Федерація)**

56. РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 835, арк. 8.
57. РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 895, арк. 109.
58. РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 895, арк. 38.
59. РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 896, арк. 1–2.
60. РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 908, арк. 18.
61. РДІА, ф. 1276., оп. 10, спр. 908, арк. 19.
62. РДІА, ф. 1576., оп. 1, спр. 204, арк. 1 (зв.).
63. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 878, арк. 9, 17.
64. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 895, арк. 100.
65. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 895, арк. 101–101 зв.
66. РДІА, ф.797, оп. 2, спр. 510, арк. 37–38.
67. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 895, арк. 109–111.
68. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 895, арк. 99.
69. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908, арк. 1.
70. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908, арк. 21.
71. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908, арк. 30.
72. РДІА, ф.1576, оп. 1, спр. 204, арк. 1 зв.
73. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908, арк. 31 зв.

74. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908, арк. 4 зв; АВПРИ, ф.135, оп. 474, спр. 159, арк. 52 зв.

75. РДІА, ф.1276, оп. 10, спр. 908, арк. 4 зв; АВПРИ, ф.135, оп. 474, спр. 159, арк. 52 зв.

76. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 12, арк. 11.

77. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13, арк. 10 зв.

78. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13, арк. 17 зв.

79. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13, арк. 19.

80. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13, арк. 23.

81. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13, арк. 38.

82. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13, арк. 38.

83. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 13, арк. 4 зв.

84. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 17, арк. 13 –20.

85. РДІА, ф.2005, оп. 1, спр. 17, арк. 19.

86. РДІА, ф.465, оп. 1, спр. 18, арк. 87.

87. РДІА, ф.797, оп. 84, спр. 510, арк. 21 зв.

88. РДІА, ф.821, оп. 150, спр. 38, арк. 43 –43 зв.

89. РДІА, ф.821, оп. 150, спр. 38, арк. 48 зв.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

90. Ф.17. Управління завідувача передислокацією військ Галицького округу, м.Чернівці Чернівецького повіту Чернівецької області.

91. Ф.12. Комісар Косовського повіту, м.Косів Косовського повіту Чернівецької губернії.

92. Ф.15. Комісар Городенківського повіту, м.Городенка Городенківського повіту Чернівецької губернії.

93. Ф.53. Станіславська повітова комісія із встановлення збитків, заподіяних приватним особам війною 1914-1918рр.

94. Ф.54. Богородчанська повітова комісія із встановлення збитків, заподіяних приватним особам війною 1914-1918рр., м.Богородчани Богородчанського повіту Станіславського воєводства.

95. Ф.62. Комісар Снятинського повіту, м.Снятин Снятинського повіту Чернівецької губернії.

96. Ф.540. Комендант залізничної станції Станіслав, м.Станіслав Станіславського повіту Тернопільської губернії.

97. Ф.541. Станіславська міська військова міліція, м.Станіслав Станіславського повіту Тернопільської губернії.

98. Ф.595. Начальник Волинського повіту, м.Долина Волинського повіту Львівської губернії.

99. Ф.596. Начальник Станіславського повіту, м.Станіслав Станіславського повіту Тернопільської губернії.

100. Ф.597. Комісар Тлумацького повіту, м.Тлумач Тлумацького повіту Тернопільської губернії.

101. Ф.603. Коломийська міська військова міліція, м.Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії.

102. Ф.604. Начальник Печеніжинського повіту, м.Печеніжин Печеніжинського повіту Чернівецької губернії.

103. Ф.605. Комісар Коломийського повіту, м.Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії.

104. Ф.607. Коломийська повітова оціночна комісія, м.Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії .

105. Ф.608. Печеніжинський нафтопереробний завод, м.Печеніжин Коломийського повіту Чернівецької губернії.

106. Ф.609. Урядник військової міліції 8-ї Яблунівської дільниці, м.Яблунів Коломийського повіту Чернівецької губернії.

107. Ф.610. Комендант, м.Колмия Коломийського повіту Чернівецької губернії.

108. Ф.611. Джурівські вугільні копальні, с.Джурів Снятинського повіту Чернівецької губернії.
109. Ф.612. Урядник поліції 3-ї дільниці Коломийського повіту, с.Вербіж Нижній Коломийського повіту Чернівецької губернії.
110. Ф.613. Комендант залізничної дільниці станції Коломия, м.Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії.
111. Ф.614. Болахівський соляний завод, м.Болахів Волинського повіту Львівської губернії.
112. Ф.615. Косовський державний соляний завод, м.Косів Косовського повіту Чернівецької губернії.
113. Ф.616. Урядник військової міліції 4-ої Кормівської дільниці, с.Кормів Коломийського повіту Чернівецької губернії.
114. Ф.617. Урядник військової міліції 6-ї Печеніжинської дільниці, м.Печеніжин Коломийського повіту Чернівецької губернії.
115. Ф.618. Комендант залізничної станції Городенка, м.Городенка Городенківського повіту Чернівецької губернії.

II. Опубліковані документи

116. Красный архив. – 1931. – № 4–5 (47–48). – С.169.
117. Международные отношения. – М. – Т.8. – Ч. I. – С.11.
118. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции в период времени с 19 августа 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916. – С. 18–33.
119. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1 июня 1915 г.– К., 1916.– С. 33.
120. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916 – С.4.

121. Отчет деятельности штаба временного генерал-губернатора Галиции в период времени с 19 августа 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916. – С. 36.
122. Отчет представителя Министерства торговли и промышленности о нефтяной промышленности Галиции и казенном заводе в Дрогобыче.– К., 1915.– С.5–7.
123. Положение о полевом управлении войск в военное время. – Петроград, 1914. – С.2.
124. Приказы войскам временного военного генерал-губернаторства Галиции. – Б.М., 1915.– Т.2.– С.41–166.
125. Чотири універсали. – Львів. – 1990. – С. 14.

III. Преса

126. Архієпархіяльні Відомості. – 30 липня, 1914.
127. Буковина. – Чернівці, 1915. – 2 лип.
128. Вістник. – 1915. – № 39/40. – С 15–19.
129. Вістник. – 1916. – № 23-24. – С 195.
130. Громадська Думка (Львів). – 1917. – 25 лют.
131. Діло. – Львів. – 1914. – 3 серп.
132. Діло. – 1914. – 5 верес
133. Діло. – 1915. – 11 листоп.
134. Діло. – 1915.– 24 лип.
135. Діло. – 1916. – 18 квіт.
136. Діло. – 1916. – 24 серп.
137. Діло. – 1916. – 15 лют.
138. До історії Галицької Руїни (меморіал К. Паньківського) // Наше минуле. – 1918. – № 1. – С. 63–65.
139. Києвлянин. – 1916. – № 177.
140. Львовский вестник. 1915. – 10 марта.

141. Львовский вестник. 1915. – 14 марта.
142. Львовский вестник. 1915.– 2 мая.
143. Львовский вестник. 1915.– 27 марта.
144. Львовский вестник.– 1915.– 27 марта.
145. Львовское военное слово. – 1914 .– 25 ноября.
146. Новое время. – 1916. – 16 ноября.
147. Правительственный вестник. – 1914.– 26 сентября.
148. Прикарпатська Русь. – Львів. – 1914. – 6 жовт.
149. Прикарпатская Русь.– 1914.– 11 октября.
150. Прикарпатская Русь.– 1914.– 22 сентября.
151. Прикарпатская Русь.– 1914.– 22 сентября.
152. Прикарпатская Русь. – 1914.– 4 декабря;
153. Речь. – 1916. – № 211.
154. Русские ведомости. – 1916.
155. Русские ведомости. – 1916. – № 154.
156. Русское слово. – 1916. – № 98.
157. Свобода (Львів). – 1916. – 25 берез.
158. Свобода. – 1916. – 22 лип.
159. Свобода. – 1918. – 16 лют.
160. Украинская жизнь. – № 4–5. –С. 131.
161. Украинская жизнь. – № 6. –С. 73.
162. Украинская жизнь.– 1914.– № 11–12.– С.98.
163. Украинская жизнь.– 1914.– № 8–10.– С. 104.
164. Украинская жизнь.– 1915.– № 1.– С. 81.
165. Украинская жизнь. – 1915.– № 34.– С.165–166.
166. Український Вістник. – 1921. – 14 верес.
167. Українське слово (Львів). – 1915. – 18 серп.
168. Українське слово. – 1917. – 13–14 берез.
169. Українське слово. – 1918. – 17 лют.
170. Українське слово. – 1918. – 21 лют.

171. Українське слово. – 1918. – 3 берез..
172. Цвейг С. Львів після російського вторгнення // Поступ (Львів). – 2003. – 28 жовтня.

IV. Мемуарні видання

173. Барк П.Л. Воспоминания / П.Л. Барк // Возрождение. – Париж, 1965–1966.
174. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) / Д.Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – 58 с.
175. Иоффе А.А. Брест – Литовск. Воспоминания / А.А.Иоффе. – М., 1927. – 312 с.
176. Лемке М.К. 250 дней в царской ставке / М.К.Лемке. – Москва ; Ленинград, 1920. – 313 с.
177. Чернин А. В дни мировой войны: мемуари / А.Чернин. – Москва; Петроград, 1923. – 346 с.

V. Спеціальна література

178. Андрусяк М. Гомін української державности і соборности на Закарпатті / М.Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Ч.7–8. – С.27–32.
179. Андрусяк М. Думки Грушевського про потребу української армії / М.Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч.3. – С.53–58.
180. Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны / А.Ю. Бахтурина ; под ред. Г.А.Бордюгова. – М.: “АИРО-XX”, 2000. – 264 с. – (Серия “Первая монография”).
181. Бердута М.З. Брестський мир в радянській історіографії (середина 30-х – перша половина 50-х рр.) / М.З. Бердута // Вісник Харківського ун-ту. – 1975. – Вип. 6, №75. – С. 35–59.

182. Бердута М.З. Капіталістичні країни і Брестський мир у радянській історіографії (середина 50-х – 60-ті рр.) / М.З. Бердута // Питання нової і новітньої історії. – 1972. – Вип.15. – С. 24-56.
183. Бережинський В.Г. Галицькі військово-спортивні організації / В.Г.Бережинський. – К. : Академія Збройних Сил України, 1997. – 32 с.
184. Берест І. Я. Виселенці та біженці з Галичини та Волині в роки Першої світової війни / І.Я.Берест // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Держава та армія”. – Львів, 2006. – № 571. – С. 201–207.
185. Берест І. Я. Втрати національного музею у Львові в часи Першої світової війни / І.Я.Берест // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 429–435.
186. Берест І. Я. Матеріальні втрати Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни / І.Я.Берест // Мандрівець. – Тернопіль, 2008. – №1. – С. 33-36.
187. Берест І. Я. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни / І.Я.Берест // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Держава та армія”. – Львів, 2007. – № 584. – С. 52–58.
188. Берест І. Я. Сільське господарство Східної Галичини і Західної Волині у роки Першої світової війни / І.Я.Берест // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль, 2008. – С. 61–69.
189. Берест І. Я. Сучасна вітчизняна історіографія про Україну в роки Першої світової війни / І.Я.Берест // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. – К., 2008. – С. 112–122.
190. Билан Ю.А. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. / Билан Ю.А. – К., 1960. – 320 с.
191. Блажкевич І. Листопадовий спогад / І.Блажкевич // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.12. – С.4–6.

192. Боберський І. Українське сокільництво (1894–1939) / І.Боберський. – Львів : Сокіл-Батько, 1939. – 16 с.
193. Жарський Е. Основи сокільства / Е.Жарський. – 2-е вид. – Львів : Сокіл-Батько, 1937. – 32 с.
194. Борщак І. Антанта проти України / І. Борщак // Календар “Червоної Калини” на 1939 р. – Львів, 1938. – С.112–117.
195. Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Лондон ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, 1972. – 942 с.
196. Василий, дьякон. Леонид Фёдоров. Жизнь и деятельность / Василий, дьякон. – Рим, 1966. – 320 с.
197. Велика історія України. – Вінніпег, 1948. – 790 с.
198. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. : у 2 т. / В.Верига. – Львів, 1998. – Т.1. – 523 с. ; Т.2. – 502 с.
199. Верстюк В. Українська Центральна Рада / В.Верстюк. – К., 1997. – 218 с.
200. Ганелин Р.Ш. Российская государственность и первая мировая война / Ганелин Р.Ш., Флоринский М.Ф. // Февральская революция: от новых источников к новому осмыслению. – Москва, 1997. – С.11–22.
201. Ганкевич Л. Під теперішньою хвилиною / Л.Ганкевич // Вісник Союзу визволення України. – Відень, 1915. – № 21–22. – С. 5–24.
202. Гербовий М. Гуцульська Сотня УСС / М.Гербовий // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1931. – № 5–6. – С.18–24.
203. Голубець М. Велика історія України / М.Голубець. – Львів, 1935. – 759 с.
204. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918: Утворення та боротьба за державу / Віктор Голубко. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.
205. Горбовий М. Армейський вишкіл 1917 р. / М.Горбовий // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1937 рік. – Львів : Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1936. – С.80–82.

206. Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу : історія УГА / В. Гордієнко // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 1. – С.2–8 ; № 2. – С.2–9 ; № 3. – С.2–9.

207. Гордієнко В. Українська Галицька Армія / В. Гордієнко. – Львів : Меморіал, 1991. – 112 с.

208. Григорович М. Український військовий рух на Предніпрянщині в 1917 р. / М. Григорович // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1937 рік. – Львів : Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1936. – С.17–20.

209. Грицай О. Ген. Віктор Курманович – ювілей / О. Грицай // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч.7–8. – С.2–4.

210. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський – Нью-Йорк, 1990. – 620 с.

211. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Т.Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

212. Дашкевич Я. Дорогами української Клію. Про стан української науки в Україні / Ярослав Дашкевич // Пам’ять століть. – 1996. – № 3. – С.51–58.

213. Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми й історіографічні висновки / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. – Київ ; Львів, 1996. – Вип. 9. – С.24–38.

214. Дашкевич Я.Р. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України (друга половина ХІХ – ХХ ст.): доповідь про друковані праці, подана на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук / Дашкевич Я.Р. – К., 1994. – 60 с.

215. Дем’янюк О.Й. Військовопідготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 “Військова історія” / О.Й. Дем’янюк. – Львів, 2004. – 20 с.

216. Дещинський Л.Є. Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність / Л.Є. Дещинський // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія Держава та армія. / відп. ред. Л.Є.Дещинський. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2000. – № 408. – С.3–11.

217. Дещинський Л.Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність / Дещинський Л.Є., Панюк А.В. – Львів, 2001. – 424 с.

218. Дзерович Ю. Матеріяли до історії мартирольогії нашої Церкви в часі всесвітньої війни / Ю. Дзерович // Нива. Місячник присвячений церковним і суспільним справам / під ред. священника Ярослава Левицького. – Львів, 1916. – Ч. 2. – С.99–116.

219. Дзіковський В. Маківка (спогади) / В.Дзіковський // Літопис Червоної Калини. Річник IX. – Львів, 1930. – С.4–10.

220. Дорошенко В. Союз визволення України / В. Дорошенко // Український ілюстрований календар товариства “Просвіта” з термінарком і літературно-науковим збірником на звичайний рік. 1917. Річник 40. – Львів : З друк. Ставропіг. ін-та під управою Ю.Сидорака, 1917. – С.196–201.

221. Дорошенко Д. Історія України. Т. 1. Доба Центральної Ради / Д.Дорошенко. – Ужгород. – 1932. – 98 с.

222. Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Наукове товариство ім.Шевченка, 1973. – 856 с.

223. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / О.Думін. – Львів : Червона Калина, 1936. – 375 с.

224. Думін О. Офензива Керенського / О.Думін // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1937 рік. – Львів : Накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1936. – С.40–46.

225. Заклинський М. Дмитро Вітовський / М.Заклинський. – Львів: Всесвіт, 1936. – 32 с.

226. Запорожець. Календар на 1914 рік / уклали Кирило Трильовський, Іван Чупрей. – Коломия, 1913.– 7 с.
227. Зашкільняк Л.О. Вступ до методології історії / Л.О.Зашкільняк. – Львів, 1996. – 38 с.
228. Зашкільняк Л.О. Методологія історії від давнини до сучасності / Л.О.Зашкільняк. – Львів, 1999. – 52 с.
229. Ісаєвич Я.Д. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура / Ісаєвич Я.Д. – Львів : Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 336 с.
230. Історія України: нове бачення : у 2 т. / О.І.Гуржій, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін. ; під ред. В.А.Смоля. – К. : Україна, 1995. – 350 с.
231. Історія Львова. – К. : Наукова думка, 1984. – 414 с.
232. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад / Каппелер А. ; пер. з нім. Х.Назаркевич ; наук. ред. М.Крикун. – Львів : Вид-во УКУ, 2005. – 312 с.
233. Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія / Г. Касьянов // Критика. – 2002. – Ч.4. – С.18–20.
234. Кедрин І. Паралелі в історії України / Кедрин І. – Нью-Йорк, 1971. – 139 с.
235. Ключенко О. Генералітет УГА / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч.10. – С.4–7.
236. Ключенко О. Генеральна булава УГА / / О. Ключенко // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч.4. – С.5–10.
237. Колесник І.І. Українська історіографія XVIII – поч. XX ст. / Колесник І.І. – К., 2000. – 321 с.
238. Компанієць І.І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1919 рр.) / І.І.Компанієць. – К. : Наук. думка, 1957. – 203 с.

239. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців 1917–1967. – Чикаго : Б.м.в., 1969. – 664 с.

240. Косик В. Україні і Німеччина у Другій світовій війні / В.Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів : НТШ, 1993. – 660 с.

241. Кривошина Б.М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Б.М.Кривошина. – Львів, 2004. – 20 с.

242. Крип’якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. – Львів, 1936. – 645 с.

243. Крип’якевич І. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. – 4-е вид., змінене і доп. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.

244. Кубійович В. Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка (1873–1949) / В.Кубійович. – 68 с.

245. Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині / М. Кугутяк // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С.55–63.

246. Кузьма О. Облога Перемишля. 3 днів слави й упадку австрійської твердині / О.Кузьма // Народний ілюстрований календар “Просвіти” на звичайний рік 1935 (річник 55-ий). – Львів : Накл. тов. “Просвіта” у Львові, 1935. – С.44–58.

247. Кузьмів Я. Напрямки національного виховання / Я.Кузьмів // Перший український педагогічний Конгрес. – 1935. – Львів : Просвіта, 1938. – С.189–195.

248. Кулинич І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914) / І.М.Кулинич. – К., 1963. – 188 с.

249. Купчанко К. Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року / К. Купчанко // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів : Червона Калина, 1922. – С.10–108.

250. Кучабський В. Січові Стрільці. Їх історія і характер / В.Кучабський. – Львів : Червона калина, “Просвіта”, 1920. – 45 с.
251. Кучера І.В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / І.В.Кучера. – Чернівці, 2005. – 20 с.
252. Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.) / О.С.Кучик. – Львів, 2001. – 214 с.
253. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни / М.Лазарович. – Тернопіль : Тайп, 2003. – 114 с.
254. Левицький К. Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів / К.Левицький. – Львів : Червона Калина, 1931.– 150 с.
255. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 // К.Левицький. – Львів. – 1928. – 618 с.
256. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К.Левицький. – Львів, 1930. – 714 с.
257. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців / К.Левицький. – Львів, 1926. – 786 с.
258. Лилик С. Західноукраїнська Народна Республіка (методичні рекомендації для вчителів історії і учнів шкіл та профтехучилищ) / С.Лилик. – Львів : ЛО і УВ, 1990. – 40 с.
259. Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914–1920) / В.М.Литвин. – К., 2003. – 486 с.
260. Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – Львів. – 1990.– 246 с.
261. Литвин М. Збройні Сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / М.Литвин, К.Науменко. – Львів ; Харків, 2007. – 232 с.
262. Литвин М. Історія ЗУНР / М.Литвин, К.Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАН України ; Олір, 1995. – 368 с.

263. Литвин М.Р. Історія галицького стрілецтва / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – Львів : Каменяр, 1990. – 232 с.
264. Литвин М.Р. Українські січові стрільці / Литвин М.Р., Науменко К.Є. – К. : Знання, 1992. – 48 с.
265. Лихолат А.В. Розгром буржуазно-націоналістической Директории на Украине / А.В.Лихолат. – М. : Госполитиздат, 1949. – 216 с.
266. Лозинский М. Поневолені західноукраїнські землі / М.Лозинский. – Х., 1930. – 85 с.
267. Лужницький І. Українська Церква між Сходом і Заходом / І.Лужницький. – Філадельфія. – 1954. – 701 с.
268. Луців Л. Літературний Львів // Наш Львів: ювілейний збірник 1252–1952 / Л.Луців. – Нью-Йорк, 1953. – С.58–72.
269. Мазур О. Львів у роки Першої світової війни / Мазур О., Патер І. // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – 308 с.
270. Мазур О. Українці і поляки: угода 1914 р. у світлі російської дипломатії/ Мазур О., Патер І. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С.58–61.
271. Макарчук С.А. Українська республіка галичан / С.А.Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
272. Маковський В. Талергоф. Спогади і документи / В.Маковський. – Львів.– 1934. – 249 с.
273. Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів / І.Максимчук. – Чикаго, 1967. – 179 с.
274. Мандзяк В.П. Історіографія українського національного руху в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П.Мандзяк. – Львів: Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2006. – 20 с.
275. Маниковский А.А. Боевое снабжение русской армии в мировой войну / А.А.Маниковский. – М., 1937. – 650 с.

276. Матейко Р. Военними дорогами синів Галичини. Українські Січові Стрільці на Тернопільщині / Р.Матейко, Б.Мельничук. – Тернопіль: ДАЛО, 1991. – 70 с.
277. Матейко Р. За рідний край, за нарід свій... Українська Галицька Армія на Тернопільщині / Р.Матейко, Б.Мельничук. – Тернопіль: ДАТО, 1993. – 79 с.
278. Мірчук П. Євген Коновалець / П.Мірчук. – Торонто : ЛВУ, 1958. – 106 с.
279. Мірчук П. Українська державність 1917–1920 / П.Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.
280. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С 130-134.
281. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – Київ, 1994. – 410 с.;
282. Нагірняк А.Я. Кирило Трильовський – організатор парамілітарних сил у Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 “Військова історія” / А.Я.Нагірняк. – Львів”, 2006. – 20 с.
283. Надбужанщина : збірник. Т.1. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Об’єднання надбужанців, 1986. – 960 с. ; 1989. – Т.2. – 950 с. ; Т.3. – 735 с.
284. Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців / О.Назарук. – Львів, 1916. – 109 с.
285. Науменко К. Сотник Петро Франко / К.Науменко // Армія України. – 1993. – 4 травня.
286. Науменко К. Мирон Тарнавський / К.Науменко // Армія України. – 1993. – 24 серпня.
287. Нікольніков Г.Л. Брестський мир і Україна / Г.Л.Нікольніков. – К., 1981. – 198 с.

288. Павленко Ю. Українська державність у 1917–1918 рр. / Ю.Павленко, Ю.Храмов. – К., 1995. – 262 с.
289. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / О.Павлюк. – К. : Academia, 1996. – 288 с.
290. Паліїв Д. За генералами. Жмут спогадів / Д. Паліїв // Календар Червоної Калини. 1935 р. – Львів: Червона Калина, 1934. – С.40–46.
291. Паліїв Д. Генерал Мирон Тарнавський / Д. Паліїв // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.9. – С.2–4.
292. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1997. – Вип.3–4. – С.141–163.
293. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
294. Петлюра С. Війна і українці / С.Петлюра // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1. – 1983. – 219 с.
295. Петрович І. Галичина під час російської окупації / І.Петрович. – Львів, 1915. – 216 с.
296. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н.Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1976. – Т 2. – 520 с.
297. Попова Т.М. Проблема формирования историографии как научной дисциплины: традиционные подходы и новые модели / Т.М. Попова // Записки исторического факультета Одесского гос. университета. Вып. 1. Историография и специальные исторические дисциплины. – Одесса, 1995. – С.28–56.
298. Расевич В. Церковно-релігійне життя / В.Расевич // Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Т.2. – Львів : Центр Європи, 2007. – 625 с.

299. Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Рубльов О.С., Реєнт О.П. // Україна крізь віки. Т.20. – К. : Видавничий Дім “Альтернативи”, 1999. – 320 с.

300. Саєвич Й.Й. Союз визволення України / Й.Й. Саєвич // Україна крізь віки. – Т.10. – К.: Альтернативи, 1999. – С. 3–19.

301. Сідак В.С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини й Німеччини на українських землях Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.) / В.С. Сідак // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С.84–93 ; 1997. – № 3. – С.84–93.

302. Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) / В.С. Сідак. – К.: Альтернатива, 1998. – 320 с.

303. Совет министров Российской Империи в годы Первой мировой войны. Бумаги А.Н.Яхонтова. – СПб., 1999. – 406 с.

304. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія / Солдатенко В.Ф. – К., 1997. – 216 с.

305. Талергоф, або русько-українська Голгофа. – Коломия. – 1923. – 318 с.

306. Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблеми сучасної української історичної науки / Л.В. Таран // Укр. іст. журнал. – 1999. – №1. – С. 85-91.

307. Темницький В. Загальна Українська Рада / В. Темницький // Український ілюстрований календар товариства “Просвіта” з термінарком і літературно-науковим збірником на звичайний рік. 1917. Річник 40. – Львів : З друк. Ставропіг. ін-та під управою Ю.Сидорака, 1917. – С.168–175.

308. Теодорович Т.М. Політика монархії Габсбургів на Україні після Брест-Литовська (березень-листопад 1918) / Т.М. Теодорович // Питання нової і новітньої історії. – 1971. – № 12. – С. 66–86.

309. Трофим’як Б.Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.) / Б.Є.Трофим’як. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 424 с.

310. Троцкий Л. Моя жизнь. Опыт автобиографии / Троцкий Л. / [Репринтне видання]. – М., 1999. – 68 с.
311. Угнів та Угнівщина. Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, 1974. – 924 с.
312. Угрин-Безгрішний М. Нарис історії Українських Січових Стрільців / М.Угрин-Безгрішний. – Ч. 1. – Рогатин ; Львів ; Київ , 1923. – 86 с.
313. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1.– 1983. – 321 с.
314. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. / П.Феденко. – Подебради. – 1934. – С 56–57.
315. Флоринский М.Ф. Кризис государственного управления в России в годы первой мировой войны / Совет министров в 1914–1917 гг. / М.Ф.Флоринский. – Ленинград, 1988. – 212 с.
316. Хома І.Я. Військове формування Січових Стрільців Наддніпрянщини в боротьбі за державність України в 1917–1919 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 “Військова історія” / І.Я.Хома. – Львів, 2007. – 20 с.
317. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К., 1986. – Т. 50. – С.423–434.
318. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л.Шанковський. – Мюнхен : Дніпрова хвиля. – 1958. – 319 с.
319. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія / Л.Шанковський. – Вінніпег : Вид. Д.Микитюк, 1974. – 396 с.
320. Шах С. Львів – місто моєї молодості / С.Шах. – Мюнхен, 1955. – 31 с.
321. Шишка О.Слідами листопадових боїв / О.Шишка. – Львів : ЛДУ “Львівська політехніка”, 1993. – 236 с.
322. Шуст Р. Грошові знаки Львова 1914-1918 рр. / Р. Шуст // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 327–348.

323. Якимович Б. Збройні сили України. Нарис історії / Богдан Якимович. – Львів : Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України ; Просвіта, 1996. – 359 с.

324. Яхонтов А.Н. Начало Первой мировой войны / А.Н. Яхонтов // Возрождение. – Париж, 1935. – 8 июля.

325. Яхонтов А.Н. Первый год войны / А.Н. Яхонтов // Возрождение. – Париж, 1936. – 26 сентября.

326. Яхонтов А.Н. Тяжелые дни / А.Н. Яхонтов // Архив русской революции. – Берлин, 1926. – Т. XVIII. – С. 20–34.

327. Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914–1915 / A.Achmatowicz. – Warszawa, 2003. – 420 s.

328. Allgemeine Verwaltungsarchiv, Wien. Prasidiale, Allgemeine 22. 2116. Evidenzbureau des Generalstabs an Mdl, 31.10. 1914.

329. Біалыня-Хоłodэцкі J. Лwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914 – 22 czerwca 1915). Z własnych przeżyć i spostrzeżeń / J.Біалыня-Хоłodэцкі. – Лwów, 1934. – 98 s.

330. Cybichowski Z. Die Besetzung Lembergs im Kriege 1914–1915, b. m. / Z.Cybichowski. – 523 s.

331. Janusz B. Dokumenty urzędowe okupacji Lwowa / B.Janusz. – Лwów, 1916. – 213 s.

332. Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien. – PA. I. – K. 967/ Krieg27.

333. Лwów po inwazji rosyjskiej. Wrzesień-grudzień 1914. Opowiadanie naoczego świadka. – Wiedeń, 1915. – 75 s.

334. Odezwy i rozporządzenia z czasów rosyjskiej okupacji Lwowa 1914-1915. – Лwów, 1915. – 46 s.

335. Wrzosek M. Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921 / M.Wrzosek. – Białystok, 1988. – 85 s.

VI. Довідкові видання

336. Загальна Українська Енциклопедія. – Львів; Станіслав ; Коломия. – 1933. – 657 с.